

i-jar.org
dergipark.org.tr/ijar
info@i-jar.org

IJAR

**ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**
INTERNATIONAL JOURNAL
OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

VOLUME 8 - ISSUE 16 - 2023

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı/Issue: 16
Haziran / June 2023

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E-mail: hakanaridemir@gmail.com

Editör / Editor

Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E-mail: hakanaridemir@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Carlos Flores JUBERİAS - Universidad de Valencia /Spain
E-mail: carlos.flores@uv.es

Prof.Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ - University Donja Gorica / Montenegro
E-mail: andjela.jaksic@udg.edu.me

Prof. Dr. Mohamed BELKHİRA-Hassiba Benbouali University of Chlef /Algeria
E-mail: m.belkhira@univ-chlef.dz

Assoc. Prof. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA-University of World Economy and Diplomacy /Uzbekistan
E-mail: nelly70@bk.ru

Asst. Prof. Dr.Mariya BAGASHEVA– South-West University "Neofit Rilski" /Bulgaria
E-mail: m_bagasheva@abv.bg

Asst. Prof. Dr. Hary FEBRIANSYAH - School of Business and Management, ITB / Indonesia
E-mail: hary@sbm-itb.ac.id

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Türkiye
E-mail: adil.akinci@bilecik.edu.tr

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal

Arş.Grv. Ramazan GÜREŐİ – Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E-mail: ramazan.guresci@dpu.edu.tr

Kapak Tasarımı/Cover Desing

Arş.Grv. Kübra ÇİÇEKLİ/ Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye

Dizgi/Typesetting

Özge DANE-Filiz Kitabevi

İngilizce Editör/English Editor

Dr. Eren AKDAĞ

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi
Büyükdere Mh. Kırklar Sk. Yalçın Apt. No:18 D:5 Sarıyer/İSTANBUL
info@i-jar.org - <http://i-jar.org> - <http://dergipark.gov.tr/ijar>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

<i>Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Prof. Dr. Ali KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ali ARI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ann Marie Bissessar</i>	<i>University of the West Indies</i>
<i>Prof. Dr. Arzu ARIDEMİR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH</i>	<i>Minia University</i>
<i>Prof. Dr. Jose' R. Pires Manso</i>	<i>Universidade da Beira Interior</i>
<i>Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ</i>	<i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS</i>	<i>Vilnius Pedagogical University</i>
<i>Prof. Dr. Bilhan KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Dick NG'AMBI</i>	<i>University of Cape Town</i>
<i>Prof. Dr. Fadil HOCA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Gulnar NADIROVA</i>	<i>Al-Farabi Kazakh National University</i>
<i>Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ</i>	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN</i>	<i>Muş Alparslan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM</i>	<i>Uluslararası Balkan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet YÜCE</i>	<i>Uludağ Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Musa MUSAI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Selehattin KARABINAR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf DOĞAN</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ</i>	<i>University Donja Gorica</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Doç. Dr. Nazım CAFERSOY</i>	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA</i>	<i>Ss. Cyril and Methodius University</i>
<i>Doç. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA</i>	<i>University of World Economy and Diplomacy</i>
<i>Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA</i>	<i>Ahmet Yassawi University</i>
<i>Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Doç. Dr. Meral BALCI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Nagy HENRIETTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. József KÁPOSZTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. Adil AKINCI</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Arzu AL</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Asst. Prof. Dr. M. Sadık AKYAR</i>	<i>Girne American University</i>
<i>Dr. Flavia KABA</i>	<i>University of Tirana</i>

*Her hakkı saklıdır. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan Uluslararası **Bilimsel Hakemli** bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

All rights reserved. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR) is an International Scholarly -Peer Reviewed- Journals and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of International Journal of Afro-Eurasian Research.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER /INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1. Kara Paranın Aklanmasında Dijital Paraların Etkisi: Bitcoin Örneği**
Cumhur ŞAHİN.....1-12
- 2. İnan Destekli Şii Milislerin Suriye İç Savaşındaki Rolü**
Erkan OKALAN, Ömer Göksel İŞYAR.....13-35
- 3. Netanyahu Sonrası Bennett Hükümeti: Yapısal Krizler ve Türkiye ile Değişen İlişkiler**
Pınar ÖZDEN CANKARA, Zeynep Nisa EMİŞEN.....36-53
- 4. Amerika Birleşik Devletlerinin Güvenlikleştirilmesi Bağlamında Radikalizm ile Mücadelesi: Afrika Komutanlığı (AFRICOM)**
Bahrican HALATÇI.....54-66
- 5. Uluslararası İlişkiler Üzerine Lisansüstü Çalışmaların İçerik Analizi: Afrika Örneği**
Hakan AYDIN.....67-83

KARA PARANIN AKLANMASINDA DİJİTAL PARALARIN ETKİSİ: BITCOİN ÖRNEĞİ

Cumhur ŞAHİN

cumhur.sahin@bilecik.edu.tr
0000-0002-8790-5851

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 10.02.2023

Kabul Tarihi
Accepted: 15.03.2023

THE EFFECT OF CRYPTO-CURRENCIES ON MONEY LAUNDERING: BITCOIN EVIDENCE

ÖZ Kara paranın aklanması, yasa dışı yollardan elde edilen illegal kazançların suç faaliyeti ve yasa dışı fonlar arasındaki bağlantıyı gizlemek için sistemden saklanması olarak tanımlanabilir. Kara para aklama genellikle ikincil bir eylem olup, öncesinde yasa dışı bir eylem, diğer bir ifadeyle öncül suç gelmektedir. Kara para aklama küresel anlamda ciddi bir sorundur çünkü yıkıcı ekonomik etkileri bulunmaktadır aynı zamanda terörün finansmanı da yakından ilgilidir. Kara para aklama suçu her ne kadar yeni olmasa da kara paranın aklanmasında dijital paraların kullanılması oldukça yenidir. Bitcoin, Litecoin, Liberty Reserve, Perfect Money ve WebMoney gibi sanal paraların son on yılda popülerlik kazandığı görülmektedir. 2009 senesi kripto paralar için son derece önemli bir yıldır çünkü bir ödeme şeklinde yaratılan Bitcoin çarpıcı bir biçimde artan fiyatı ile finans dünyasında ilgi odağı oldu. Bu ödeme biçimi Satoshi Nakamoto kod adlı kişi veya grup tarafından Bitcoin: A peer-to-peer Electronic Cash System (Eşler arası bir elektronik nakit sistemi) adlı makale ile dünyaya tanıtıldı. Bilindiği üzere Bitcoin bir merkez bankasına ihtiyaç duyulmaksızın işlemlerin yapılabildiği sanal bir paradır. Bitcoin'in anonim, neredeyse izlenemez doğası, kaçınılmaz bir şekilde suçluları bu para birimine çekmiş, dolayısıyla kara paranın aklanmasında Bitcoin başta olmak üzere dijital paralar önem kazanmıştır. Bu çalışmada kara paranın aklanmasında Bitcoin özelinde kripto paraların rolü hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmanın amacı kripto paraların yasa dışı elde edilen paraların kullanılmasında ne derece önemli olduğu hakkında literature bir katkı sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kara Para Aklama, Dijital Para, Bitcoin, Finans, Finansal Piyasalar

ABSTRACT Money laundering can be defined as stocking revenues in system in order to hide the link of illegal revenues from crime operations. Money laundering is a secondary act. The first act becomes crime or illegal operation. Money laundering is a serious crime and results in devastating economic effects with terror financing. Money laundering is an old concept. However, using crypto-currencies in money laundering is new phenomenon. It is found that Bitcoin, Litecoin, Liberty Reserve, Perfect Money and WebMoney have become popular among crypto-currencies in recent years. The year 2009 is a quite important year for cryptocurrencies because Bitcoin, which was formed as a payment, has been a limelight in the financial world with its dramatically increasing price. This form of payment was introduced to the world by a person or group codenamed Satoshi Nakamoto with an article called 'Bitcoin: A peer-to-peer Electronic Cash System'. Bitcoin, as it is known, is a virtual currency in which transactions can be made without the need for a central bank. The anonymous, almost untraceable nature of bitcoin has inevitably attracted criminals to this currency; hence digital coins, particularly Bitcoin, have become important in laundering money. In this study, it is going to be tried to present information about the role of cryptocurrencies, in particular about Bitcoin, in laundering money. The aim of this study is to contribute to the literature on how important cryptocurrencies are in the use of illegally obtained money.

Keywords: Money Laundering, Cryptocurrency, Bitcoin, Finance, Financial Markets

GİRİŞ

Eski bir söz “her seviyede yeni bir şeytan ortaya çıkar” demektir. Günümüzde teknoloji; toplumun siber suçların mücadele edilmesi gereken yeni bir şeytan olduğunu gözler önüne sermektedir. Siber suçlar, yalnızca yerel suçların sanal ortamda ortaya çıkışı değildir; yeni zorluklar sunan yeni özelliklere sahiptir. Bununla birlikte, bazı siber suçlar sadece sanal ortamda işlenebilse de, bazıları da zaten var olan yerel suçların kıvrımları arasına gizlenmiştir. Bazı yerel suçlar teknolojik gelişmeleri benimsemekte ve araçlarını geliştirmek için bunları kullanmaktadır. Bu tür suçlar örneğin; kara para aklama şeklinde ve daha fazla başarı ve hatta daha az tespit edilme amacıyla sanal para birimlerini benimseme şeklinde ortaya çıkmaktadır. (Mabunda, 2018:1)

ABD İç Güvenlik ve Devlet İşleri Bakanlığı'na sunulan kolluk kuvvetlerinin çıkarlarını öngören yasalardan birincisinde; suç veya terörü finanse etme faaliyetlerinde, kara para aklama amacıyla kullanılmış parayı taşımak veya saklamak için sanal para kullanan suçluları caydırmaya ve kovuşturmaya yönelik çabalar; ve ikincisinde; yasa dışı kara para aklama planlarını ve kara para aklamayı önlemeyi amaçlayan yasaları ihlal eden sanal para birimi hizmetlerinin de araştırılması ele alınmaktadır. (M. Raman, 2013)

ABD Gizli Servisi, aşağıdakileri sağladığı için sanal para birimlerinin suçlular tarafından tercih edildiğine inanmaktadır: 1. Hem kullanıcılar hem de işlemler için en yüksek derecede anonimlik. 2. Yasadışı gelirlerin bir ülkeden diğerine hızlı ve güvenli bir şekilde aktarılabilmesi yeteneği. 3. Düşük kur riski ile sonuçlanan düşük oynaklık, dijital para biriminin serveti iletmek ve depolamak için verimli bir araç olma yeteneğini arttırması. 4. Suçlu yeraltı dünyasının yaygın olarak benimsenmesi. 5. Güvenilirlik (Lowery III, 2013).

Bu çalışmada sırasıyla kara para aklama kavramının yanısıra, kara paranın aklanmasında Bitcoin'in rolü ve önemi, kara para aklamada kripto paraların kullandığı bir takım taktik ve yöntemler, kripto para birimleri kullanarak doğrudan perakende satın alımlar, gizlilik coin'leri ve paravan olarak madencilik konuları hakkında bilgi verilmektedir. Bu araştırmanın motivasyonu, özellikle Türkiye'de kara para aklanmasında kripto paraların rolü ve önemi hakkında yeterince çalışma olmamasıdır. Bu çalışmanın sözkonusu alandaki boşluğu bir nebze olsun dolduracağı düşünülmektedir.

KARA PARA AKLAMA

Kara para aklama, orijinal suç faaliyetleri ile yasadışı fonlar arasındaki bağlantıyı gizlemek için yolsuzluk veya yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirlerin gizlenmesi sürecidir. Kara para aklama genelde sadece ikincil bir eylemdir ve öncesinde yasa dışı bir eylem, yani öncül suç gerçekleşmektedir. (Ajello, 2015:444)

Kara para aklama, yıkıcı ekonomik etkileri olduğu için ve aynı zamanda terörün finansmanı ile yakından bağlantılı olduğu için ciddi bir küresel endişe kaynağıdır. Kara para aklama, doğrudan yabancı yatırımı caydırırken aynı zamanda uluslararası sermaye akışlarını bozacak bir şekilde finansal kurumların bütünlüğünü ve istikrarını ve ülkelerin ekonomik istikrarını baltalamaktadır. (National Drug Intelligence Center, 2008).

Kara para aklama modeli üç aşamalı bir süreçtir; yerleştirme (placement), katmanlama (layering) ve entegrasyon. Yerleştirme aşaması, yasadışı olarak kazanılan paranın küçük bir işletme gibi meşru bir işletmeye veya gayrimenkule yatırılarak para ile öncül suç arasında ilk mesafenin oluşturulduğu aşamadır. Katmanlama aşamasında para, birçok yasal işlemde onunla ilgili suç eylemi arasında daha fazla mesafe yaratmak için kullanılmaktadır. Bu işlem, meşru küçük işletmeler için ekipman alıp satma şeklinde olabilir.

Son aşama, paranın meşru finansal sisteme geri enjekte edildiği entegrasyon sürecidir. Bu işlem, ekipman veya gayrimenkul satışından elde edilen gelirin bir bankaya yatırılması şeklinde yapılabilir. Bu aşamalar arasında, özellikle yerleştirme ve katmanlama süreçlerinde genellikle bir örtüşme bulunmaktadır. (Ajello, 2015:444)

Geleneksel olarak bankalar ve diğer finansal kurumlar kara para aklama için tercih edilen araçlardır, ancak sanal para biriminin büyümesiyle birlikte çevrimiçi kara para aklama popülerlik kazanmaktadır. (National Drug Intelligence Center, 2008).

Kara para aklama yeni bir suç olgusu değildir. Güncellenen işleyiş biçimleri ve gelişen iş modelleri ile sürekli değişen bir suç olgusudur (Savona, 2014:1). Suç teşebbüsü için makul bir para çekme stratejisine ulaşılması kolay değildir. Bu tür gelirleri aklama araçları olmadan suç gelirleri, yalnızca yaşam tarzı harcamaları için yapılmadığı sürece, suç işlemeyi kârsız bir hale getirecektir. Geleneksel olarak, suç parasının aklanması para taşıyıcıları (money mules), offshore hesaplar veya lüks ürünler, yani sanat eserleri, evler, tekneler veya bunların bir kombinasyonun alım satımı ile kolaylaştırılmaktadır (Levi ve Reuter, 2006:289, Aston vd., 2009, Florencio ve Herley, 2010, Levi, 2015:275). Western Union veya Perfect Money gibi alternatif ödeme yöntemlerinin kara para aklama şemalarında önemli bir yer aldığı iddia edilmektedir. Ön ödemeli kredi kartları, hediye çekleri veya diğer kolayca değiştirilebilen geleneksel-olmayan değerli öğeler de genellikle suç parasının aklanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Günümüzde, sözde yeni-ödemeye yöntemleri gerçek kara para aklama planlarında daha önemli bir faktör haline gelmektedir (Europol, 2015a, 2015b, 2015c; FATF, 2015). Yeni-ödemeye yöntemleri kategorisinde kripto para birimleri öne çıkmaktadır. Suçluların, suç gelirlerinin nakde çevrilmesinde kripto para birimlerini daha sık kullandığı bir değişim belirgindir (FATF, 2015).

Bitcoin'ler ayrıca suçlular arasında popüler bir ödeme şeklidir. Europol (2015b: 46) tarafından, siber suç soruşturmalarında, Bitcoin'in "belirlenen tüm suçludan suçluya yapılan ödemelerin yüzde 40'ından fazlasını oluşturduğu" bildirilmektedir. Bu bildirim, öne çıkan "suçlu" ödeme yöntemi olarak Bitcoin kullanımında bir akış olduğuna dair bir kanıt olarak ne ölçüde görülebileceği henüz net değildir.

Yeraltı piyasaları, mevcut ve gelecekteki kara para aklama planlarında kripto para birimlerinin kullanılması için bir kolaylaştırıcı olarak görülebilirler. Bu durum yeraltı pazarlarına kolaylıkla erişilebilmesi ayrıca suç faaliyetlerinin yerleştirilmesi ve kurulması için (siber) suçlular arasında popülerlik kazanabilir. Genel halk için anonim tarama Tor-protokolü (onion router) kullanılarak uygulanabilir bir hale gelebilir. Tor sistemi, internet trafiğini birkaç Tor düğümüne yönlendirerek aralarındaki ağ trafiğini şifreleyebilir (Dingledine vd., 2004:21). Bağlanan bir bilgisayar yalnızca zincirdeki daha önceki Tor-düğümünün IP adresini görebilir. Bu nedenle Tor sistemi, bir bilgisayar kullanıcısı tarafından İnternet'e erişmek için kullanılan bilgisayarın orjinal IP adresini açıklamadan İnternet'in kullanılmasını mümkün kılar.(Chakravarty ve Barbera, 2014)

Bu şekilde, faaliyetlerini Dark-Web'e taşımanın avantajlarını arayan giderek artan sayıda suçluyu cezbeden sözde Dark-Web kanalları ortaya çıkmıştır. Dark-Web'teki nicel araştırmalar, tüm içeriğin yüzde 50'den fazlasının yasa dışı olduğunu göstermektedir (Moore ve Rid, 2016: 21).

Suçlular tüm iş modellerini kurarlar ve yepyeni bir çevrimiçi yeraltı ekonomisi yaratırlar (Christin, 2013:213, Holt, 2013:155). Böylece İnternette suç teknikleri ve hizmetlerini alıp satmaya dayalı kayıt dışı bir ekonomi ortaya çıkmıştır (Holz vd., 2009, Motoyama vd., 2011). "Hırsızlar arasında namus yoktur" atasözünde söylendiği gibi, suçlular, birbirlerini dolandıranlar bile platforma akın etmişlerdir. Bu tür dolandırıcılık riskini

azaltmak için örneğin eBay ile karşılaştırılabilir bir inceleme sistemi devreye alınmıştır (DécaryHétu ve Dupont, 2013:175, Holt vd., 2015:81). Bu inceleme sistemi, hizmetlerin gözden geçirilerek - doğrulanmış ve çalışır durumda olduğu veya dolandırıcılık olabileceği veya dikkatli olunması gerektiği - şeklinde işaretlendiği, yeraltı piyasalarında itibar-mekanizmasının en öne çıkan unsuru olarak görülebilir.(Wegberg vd., 2018:422)

Daha sonra gerçekleşen araştırmalar, bu pazar yerlerinin suçlular tarafından yasa dışı mal ve hizmetleri satın almak ve sunmak için yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Eeten ve Bauer, bireylerin bir siber-suç planı içinde belirli bir işlevi yerine getiren hizmetleri satın alıp sunabilecekleri belirli bir siber-suç yeraltı ekonomisinin ortaya çıktığını, (2008) de, belirtmişlerdir. Örneğin, bazı suçlular, diğer kişilerin bilgisayarlarına bulaşarak ve kişisel veya finansal bilgilerini çalmak için kullanabileceği kötü amaçlı yazılımlar yazarlar (Eeten ve Bauer, 2008; Anderson vd., 2012). Bu yazılımların birçoğu daha sonra Dark-Web'te bireylerin satın alabileceği veya kiralayabileceği bir kit olarak sunulur (Sood ve Enbody, 2013:28). Diğer suçlular, Bitcoin karıştırma ve yer altı takas hizmetleri sunarak siber-suç yoluyla elde edilen gelirlerin aklanması konusunda uzmanlaşmışlardır (Möser vd., 2013:1). Europol (2015a: 31), “suç örgütleri için değerli olan bilgisayar becerilerine veya diğer becerilere sahip kişilere kripto-para birimlerinde ödeme yapmak için hizmetlerinin reklamını yapmalarının beklediklerini” tahmin etmektedir.

Açıklanmaya çalışılan bu hususlar, sözkonusu pazar yerlerinin çoğunun suç faaliyetleriyle ilgili olduğu ve ödeme yöntemi ve kara para aklamayı kolaylaştırıcı olarak bitcoin kullanımının siber suçlular arasında popüler olduğu imajını desteklemektedir. Bu nedenle araştırmamız, sanal para biriminin kullanımıyla kara para aklama sürecini ve bunların suçlular tarafından kullanılan nakit-çıkışı stratejilerine katılımları hakkında bilgi sağlamayı amaçlamaktadır. Bitcoin, siber suçlular arasında muhtemelen tercih edilen kripto para birimi olduğu için ilgi çeken bir sanal para birimi olarak seçilmiştir (Europol, 2015b). Yine de, siber suç yoluyla elde edilen suç gelirlerini aklamak için Bitcoin kullanan nakit-çıkışı stratejileri hakkında çok az şey bilinmektedir.

BITCOİN ÜZERİNDEN KARA PARA AKLANMASI

Bu bölümde; Bitcoin'in siber-suç gelirlerinin aklanmasını neden ve nasıl kolaylaştırdığını netleştirmek için Bitcoin ekosisteminin özellikleri anlatılmaktadır. Blok-zinciri (blockchain) Bitcoin'in temelidir. Bitcoin blok-zinciri, Bitcoin kripto para birimi için merkezi olmayan bir banka olarak çalışmaktadır (Nakamoto, 2008). Bu durum; Bitcoin'lerle kişilerarası işlemlerde Bankaların artık gerekli olmadığı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak Bitcoin işlemleri doğrudan Bitcoin adresleri arasında yapılmaktadır (Decker ve Wattenhofer, 2013). Bu anlamda, blok-zinciri halka açık ve doğrulanabilir bir defter olarak görülebilir. Tüm işlemler blok-zincirine kaydedilir ve blockchain.info ve diğer açık kaynaklı web siteleri gibi halka açık web siteleri aracılığıyla denetlenebilir. Herkes, herhangi bir yerde, bir Bitcoin adresinden diğerine yapılan tüm Bitcoin işlemlerini gerçek zamanlı olarak görebilir. Bir Bitcoin adresindeki Bitcoin miktarının mevcut bakiyesi de blok-zincirinde görülebilir. Açıklığına rağmen, Bitcoin sistemi yüksek düzeyde bir anonimlik sağlamaktadır. Bu anonimliğin nedeni, Bitcoin adreslerinin banka hesaplarının aksine şahıslara kayıtlı olmamasıdır. Numaralandırılmış İsviçre banka hesaplarıyla karşılaştırılabilir şekilde, Bitcoin adresinin kendisi, özgün bir tanımlayıcı görevi görür ve hesaba yalnızca Bitcoin cüzdanına giriş ayrıntılarına sahip olan gerçek sahibi tarafından erişilebilir.

Ancak, Bitcoin adresine ve cüzdanına hiçbir isim bağlı değildir. Yüksek anonimlik derecesine ilave olarak, Bitcoin anında yeni Bitcoin adreslerinin oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu durum, hesabına isim vermek için kişisel bilgilerinin zorunlu olarak kaydedilmesinin yanı sıra, kurulması zaman alan banka hesaplarıyla

keskin bir tezat oluşturmaktadır. Bu anonimlik düzeyi, Bitcoin'in yasa dışı faaliyetlerde neden bu kadar popüler bir hale geldiğini açıklamaktadır. Bununla birlikte - suç açısından bakıldığında - toplam sistemin bir “dezavantajı” bulunmaktadır. Blok-zinciri konsepti sayesinde, herhangi bir Bitcoin adresi ve işlem bilgisi hakkındaki tüm geçmiş bilgiler, kolluk kuvvetleri için sadece bir mouse tıklaması kadar uzaktır (UNODC, 2014).

KARA PARA AKLAMADA KRIPTO PARA BİRİMİNİN KULLANIMINA İLİŞKİN ARAŞTIRMA

Sınırlı sayıda araştırma, kara para aklama veya terörün finansmanında kripto para biriminin kullanımına yöneliktir. Wegberg vd., 2018:422 suç faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin çeşitli karanlık ağ hizmetleri (Dark-Web) aracılığıyla aklanabileceğini göstermektedir ve Dark-Web'te bulunan beş karıştırma ve takas hizmetini araştırmaktadır. Deneyleri, nakit-çıkışı stratejilerinde işlemleri gerçekleştirebilen itibara-dayalı hizmetler olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar, Bitcoin'in “zaten nispeten anonim” olduğunu ve sanal paralardaki daha fazla yeniliğin kara para aklamayı daha fazla kolaylaştırabileceğini savunmaktadırlar. Ancak, kripto para biriminin yasa dışı kazançların aklanması için kullanılabileceği mekanizmalar hakkında değerli bilgiler sağlarken, Dark-Web hizmetlerini kullanan bu tür nakit-çıkışı stratejilerinin, uluslararası suç örgütlerinin ve terör gruplarının gerektirdiği şekilde büyük miktarlarda paranın aklanmasını kolaylaştırması için yeterli olup olmadığını değerlendirmemişlerdir. (Dupuis ve Gleason, 2021:63).

KAÇINMA TAKTİKLERİ: AÇIK KAPILAR

Düzenleyici diyalektiğin öngördüğü gibi, düzenleyiciler, suçluların inovasyonuna karşı sürekli bir savaş halindedir. Kara para aklayıcıların parayı temizlemek için kullanabilecekleri altı “açık-kapı”nın özellikleri aşağıda açıklanmaktadır: (Dupuis ve Gleason, 2021:66).

MANDALLAR

Mandallar, kriptodan kripto/fiyat para aklamaya yönelik önde gelen araçlardan birisidir ve ağırlıklı olarak Bitcoin, Litecoin veya Ethereum gibi en önemli para birimlerine odaklanmaktadır. Karıştırma hizmetleri olarak da bilinirler ve Clearnet (Smartmixer, Bitcoin Mixer, JoinMarket, vb.) üzerindeki web sitelerinden veya Tor (Dream-market, artık lağvedilmiş Alphabay, vb.) aracılığıyla Dark-net üzerindeki web sitelerinden çalışırlar. Karıştırıcılar, meşru Bitcoin transferlerini yasa dışı kazançlarla tam anlamıyla harmanlayarak ve ortaya çıkan sanal fonları yeni bir adrese göndererek cüzdanlar arasındaki işlemsel bağlantıyı etkili bir şekilde bozarlar. Servis ücretleri kesildikten sonra aklanan paralar Paypal veya Western Union aracılığıyla nakde çevrilirler. Fiyat eşliğine eklenen boyut sınırlamaları, Mandallama sistemlerinin (tumbling facilities) etkinliğini sınırlar, ancak coin'ler temizlendikten sonra, işlemler artık şüpheli olmadığından diğer nakit-çıkışı yolları açılır. Ayrıca, kripto-için-kripto para alım satımları için herhangi bir boyut sınırı uygulanmaz. Son zamanlarda, Çin dolandırıcılığı Plus Token aracılığıyla elde edilen ve toplamı 3 milyar ABD Dolarını aşan fonlar, ceza görmeden izlenen çoklu Bitcoin cüzdanlarından bir tumbling facility hizmetine taşınmış ve izleri kaybolmuştur. Bu coin'ler Ağustos 2019'da tasfiye edildiğinde meşru borsalara giden yolu bulduğuna ve BTC fiyatında bir düşüşe neden olduğuna inanılmaktadır. Kolluk kuvvetleri ve ABD Adalet Bakanlığı yasa dışı ticareti aktif olarak hedef almaya başlayarak kısa bir süre önce Larry Harmon adlı kişiyi Bitcoin kullanarak 300 milyon dolar aklama ile suçlamıştır. Bununla birlikte, bugüne kadar, çevrimiçi kaynakları ve Dark-Neti yasalastırmanın zorluğu nedeniyle karıştırıcılar üzerindeki düzenleyici yanıt nispeten sessiz kalmıştır. Mart 2020'de ABD kolluk kuvvetleri, lisanssız kripto-sermaye akışlarının kullanımıyla mücadele etmek için kripto-para birimi istihbarat programını kurmuştur, ancak sorunun basitçe tanımlanması bir çözüm

sunmamaktadır; Örnek olarak, offshore cennetlerini kullanarak vergi kaçakçılığı yapılması onlarca yıldır kabul edilmektedir, ancak önlenememiştir. (<https://paypers.com>).

TEZGAH ÜSTÜ PİYASALAR

Kriptodan itibari paraya (veya tersi) işlemler için, OTC (tezgah üstü piyasalar) pazarını yenmek zordur. Tezgah üstü işlem hacminin, resmi piyasaların çıktısının üç veya dört katı olduğu tahmin edilmektedir. OTC işlemleri için iki ana yol bulunmaktadır; bir komisyoncu aracılığıyla (Kraken, Bitstocks, Genesis Trading, vb.) aracılığıyla veya kişiden-kişiyeye. Riskten korunma hedge fonları ve madenciler - boyut, likidite ve hız gibi bariz nedenlerle, araçları tercih etme eğilimindedir. Bu işlemler için çıkış rampası Kriptodan-itibari paraya (veya tersi) işlemler için yine de bir bankacılık ilişkisi gerektirir, bu nedenle madeni paralar komisyoncuya ulaşmadan önce aklanmadığı sürece kara para aklayıcılar için daha az ilgi çekicidir. Kripto işlemleri organize bir değiş tokuş gerektirmediğinden, iki kişi kriptodan-kriptoya ticareti tamamlamak için genel anahtarları değiştirebilirler (swap public keys) [veya hızlı yanıt (QR) kodunu tarayabilir]. Fiyat dönüşümleri, masada nakit ile yüz yüze bir toplantı gerektirir ve OTC hizmet sağlayıcıları, hizmetleri için genellikle %3 ila %8 arasında bir ücret alırlar. Araştırmacıdan birisi OTC piyasalarını kullanma konusunda ilk elden deneyime sahiptir. Bu yasal işlem 2017 yılında Dubai'de gerçekleşmiş olup formatı tüm dünyada aynıdır. Araştırmacı, satıcıyı localbitcoins.com 'da bulmuştur. Bu küresel web sitesi, potansiyel işlem yapan taraflar, derecelendirmeler ve bireyler için tamamlanan işlemlerin sayısı, emanet hizmetleri, oranlar, maksimum işlem tutarları ve iletişim ayrıntıları için kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Araştırmacı, satıcıyı arayarak, halka açık ama sessiz bir kafede bir buluşma ayarlamıştır. Toplam satın alma tutarı, yaklaşık 100.000 ABD Doları olarak, nispeten düşük, ancak iyi ilişkileri sürdürmek için yeterli olan %3'lük bir pazarlık ücretiyle kararlaştırılmıştır. Bir sonraki adım, BAE'de şaşırtıcı derecede kolay bir iş olan sermayeyi bankadan çekmektir. Banka memuru parayı 15 dakikada hazırlamıştır. Satıcı kafede akıllı telefonunu çıkartarak, o sırada kabaca 6,000 dolar olan fiyatı sabitlemek için Bitfinex borsasına girmiştir. Bu arada yazar, Exodus cüzdanına giriş yapmıştır ve hesabı için Bitcoin'in "receive" genel anahtarını ve QR kodunu almıştır. Para masanın üzerinde dururken satıcı, alıcının QR kodunu taramış ve telefonundaki "send" düğmesine basmıştır. Kahveler yudumlanırken ve para sayılırken işlem Bitcoin blok zincirine kaydedilmiştir, her iki tarafça da doğrulanmıştır ve birkaç dakika sonra *ilave* BTC16.2 olarak araştırmacının cüzdan bakiyesinde görünmüştür. Satıcı ayrıca BTC0.0005'lik normal transfer ücretini de ödemiştir. Ticaret tamamlanmıştır, içinde nakit para bulunan zarf masadan alınmış ve her iki taraf da kafeden ayrılmıştır. Görüldüğü üzere işlem bu kadar basittir. (Dupuis ve Gleason, 2021:68)

Kripto işlemleri için OTC piyasasını kullanmak için birçok meşru neden bulunmaktadır. Büyük siparişler, sipariş defteri görünür olduğunda organize borsalarda önemli bir fiyat etkisine sahip olabilirler, bunun yanında OTC masaları likidite aramada etkilidir. Ayrıca, kripto borsalarının itibari para yatırma ve ticaret konusunda yasaklayıcı haftalık limitleri vardır. Standart bir hespla 100.000 ABD Doları tutarında bir satın alma işlemi yapmak 10 hafta sürebilir ve bilindiği üzere Bitcoin fiyatı Aralık 2017'de hızlı hareket ederek 19.000 ABD Dolarının üzerine çıkmıştır. Bu şartlar altında 10 hafta bir yaşam süresidir. Ayrıca, ücretler karşılaştırılabilir; fiyatı organize bir piyasaya taşımak, BTC0.005 transfer maliyetine ilave olarak bankacılık ücretlerini, %2'lik bir piyasa ücretini (fiyat mevduatı) ve borsadaki alım satım spreadini gerektirecektir. Kara para aklamanın sonuçları açıktır; araştırmacı parayı bankadan çekmiş olsa da, kaynak kolayca uyuşturucu satışı veya başka herhangi bir suç faaliyeti olabilir. Burada, büyük miktarlar bir sorun gibi görünmüyor ve küçük bir önlemlerle, işlem tüm bireylerin erişimine açıktır. Yasadışı olsun veya olmasın, başka yollar da

(bloglar, sohbet odaları vb.) bir işlem düzenlemek için kullanılabilir. Yakın tarihli bir haber makalesinde, OTC anlaşmalarına düzenleyici tepki vurgulanmaktadır. <https://www.coindesk.com/markets/2020/03/11/us-homeland-security-charges-localbitcoins-seller-with-money-laundering/>

Mart 2020'de ABD İç Güvenlik Soruşturma Departmanı, bir kişiyi lisanssız para aktarma işi yürütmek ve fon aklamakla suçlayarak tutuklamıştır. Gizli ajanlar, tüccarla yerel Bitcoin'ler aracılığıyla temasa geçmiştir ve iddiaya göre, işlem insan kaçakçılığından elde edilen gelirlerden kaynaklanmıştır, ancak sonuç alınamamıştır, satıcıyla birden fazla anlaşma yapılmıştır. Bu durum, bir tutuklama ve mahkûmiyetin ilk örneği değildir, ancak vaka bazında müdahale sıkıcı, pahalı ve göreceli olarak verimsizdir, bu nedenle uygulama yaygın olmaya devam ederken ve OTC pazarları hala gelişirken uygulama doğal olarak sınırlıdır.

GİZLİLİK COİN'LERİ

2008 krizine yanıt olarak Nakamoto (2008), dış kontrolden yoksun şeffaf bir para birimi sunar; tabii ki tüm dünya tarafından Bitcoin olarak bilinmektedir. Şimdiye kadar, bu devrim niteliğindeki çaba nispeten başarılıydı, ancak Bitcoin'in izlenebilirliği, bazı tutucuları bir kırılma duygusu ile karşı karşıya bıraktı. Geliştiriciler kısa sürede alternatif bir çözüm bulmak için iş başındaydı ve 2014'ten 2016'ya kadar; Monero, Dash ve Zcash gibi coinler tek bir amaç göz önünde bulundurularak yaratıldı: anonimlik. Bu coinler, herhangi bir tüccarın iletebileceği, ancak kaynağın, miktarın ve varış yerinin gizli olduğu, gizlenmiş bir kamu defterini aktif olarak uygulamaktadır. Zcash ve Dash, Bitcoin blok zincirinin sert çatallarıdır, dolayısıyla benzer güvenlik açıklarını paylaşırlar. Güvenilirlik, bu kripto para birimleriyle ilişkili gizliliğin sağlam olduğudur, ancak gerçek şu ki, önemli sayıda ticaret izlenebilir. Koruma, intifa hakkı sahibinin aktif müdahalesini gerektirebilir ve çok azı gerekli bilgiye sahiptir. Quesnelle, 2017 ve Kappos vd, 2018, Zcash adreslerinin yalnızca %3,5'inin korumalı olduğunu ve bunların %31,5'inin gelişmiş analitik araçlar kullanılarak izlenebileceğini göstermektedir. Bu durum, Zcash işlemlerinin %98,9'unu takibe açık bırakır, vaat ettiği gizlilik pek mümkün değildir. Monero, açık ara en popüler gizlilik madeni parası olmaya devam ediyor - gizli adreslerin ve halka gizli işlem protokolünün birleşimi, bu kripto para birimini neredeyse izlenemez hale getiriyor. Möser vd. 2018, tüm Monero işlemlerinin yaklaşık %25'inin yasa dışı olduğunu tahmin ediyorlar. Ayrıca, 2017 öncesi bazı işlemlerin ileri matematiksel analizlerle izlenebileceğini gösteriyorlar, ancak durumun hala böyle olup olmadığı belirsizliğini koruyor. Popüler inanç, kripto para birimlerinde gizliliğin mümkün olduğu yönündeyken, teori bunun bir illüzyondan başka bir şey olmadığını öne sürüyor. 2019'da Mali Eylem Görev Gücü (FATF), sanal para birimleri hakkında bir kılavuz belge yayınlayarak, tüm yetki alanlarının kripto para birimlerini içeren finansal ve finansal olmayan faaliyetlere AML gereklilikleri getirmesini tavsiye ederek, kripto endüstrisi üzerinde etkili bir şekilde geniş bir ağ oluşturdu. Ne yazık ki, uygulama, egemen düzenleyici kurumların ayrıcalığıdır ve şimdiye kadar uygulanmaya devam etmektedir. Bazı küçük borsalar (OKEx, BitBay, vb.) FATF'nin baskısı altında boyun eğdi ve şüpheli paraları listeden çıkardı, ancak daha büyük pazarların çoğu onları ilk etapta listelemedi. Örneğin Coinbase, Zcash için likidite sağlarken Monero veya Dash için likidite sağlamamıştır. (Dupuis ve Gleason, 2021:69).

MERKEZİ OLMAYAN BORSALAR

Standart organize piyasalar, nihai olarak düzenleyici kurumlara uyumdan sorumlu olan ve bu nedenle sorumlu tutulan bir kurumsal varlık olarak bir emanetçinin gözetimi altında çalışır. Bu borsaların kayda değer bir dezavantajı bulunmaktadır; Bu anahtarlar saklayıcı tarafından kontrol edilen konsolide bir depoda tutulduğu için kullanıcıların özel anahtarlarına erişimi yoktur. Ayrıca, merkezi borsalar bilgisayar korsanları

tarafından sürekli saldırı altındadır ve bazıları başarılı olmaktadır. Örneğin, Japon ticaret platformu Coincheck 2018'de 230 milyon NEM (530 milyon ABD doları) piyasa değerinde soyulmuştur. (<https://news.bitcoin.com/tokyo-police-arrest-2-men-for-buying-cryptocurrency-tied-to-530m-coincheck-hack/>) Son zamanlarda yeni bir borsa türü ortaya çıkmıştır; DEX'ler . (<https://coinsutra.com/decentralized-exchange-cryptocurrency>) Lin (2019), DEX'leri "dağıtılmış defter protokolleri ve kullanıcıların, kripto para birimlerinin ticaretinde bir aracı veya emanetçi olması için merkezi bir varlığa güvenmeye gerek kalmadan kripto para birimlerinde işlem yapmalarını sağlayan uygulamalar" olarak tanımlamaktadır. Bu pazarlar, zincir-üzerinden akıllı sözleşmeler kullanarak çevrimiçi olarak anonim olarak çalışırlar ve bir işlemi tamamlamak için bir e-posta adresi bile gerektirmezler. DEX'ler, kullanıcıların kendi özel anahtarlarını kontrol etmelerine olanak tanırlar, potansiyel tek bir hata noktasından (sunucu kapalı kalma süresinde) etkilenmeyerek, üçüncü şahıslar içermeyecek, karşı taraf riski olmayacak ve hükümetler tarafından kapatılamayacak şekilde dağıtırlar. Kripto kullanıcıları özünde, kendi bankaları olurlar.

Madalyonun öbür yüzünde ise, DEX'ler ana şirketlerinden bağımsız olarak çalışırlar ve düzenlenmeleri zordur. Kullanıcı dostu değildirler, genellikle destekten yoksundurlar ve fiyat dışı hizmetler sunmazlar. Bu hizmetlerin çoğu (Uniswap, Bancor, Cryptobridge, WavesDEX, AirSwap, vb.) yakın zamanlarda kripto-dünyasına girmişlerdir ve bazıları hala proje geliştirme aşamasındadır. Bu nedenle, henüz düzenleyici bir yanıt verilmemiştir. Shapiro (2018:3), IRS'nin gözetim dışı finansal işlemleri izleme yeteneğinden yoksun olduğunu ve potansiyel bir çözüm sunduğunu öne sürmektedir; IRS, "stopaj yükümlüsü" tanımını kontrol yerine kâr kavramını içerecek şekilde güncellemelidir. Yine de, kriptodan-kriptoya kara para aklama için tercih edilen bir araç haline gelmeleri beklenilmektedir.

KRİPTO PARA BİRİMLERİ KULLANARAK DOĞRUDAN PERAKENDE SATIN ALIMLAR

Kripto para aklamada en çok korunan portal çıkış yolu süreçtir; diğer bir ifadeyle dijital coin'den Dolar, Euro veya Yen gibi itibari paraya geçiştir. Çoğu durumda, suçtan elde edilen gelirlerin hacmi, nakit parayı kullanışsız hale getirir ve doğrudan banka mevduatları ise arkalarında bir iz bırakırlar. Yaygın bir uygulama, büyük varlıkları (gayrimenkul, araba, mücevher, sanat eseri, şarap vb.) yasadışı gelirlerle nakit olarak satın almak ve ardından varlığı açık piyasada yeniden satmaktır. Konuyla ilgili literatür oldukça geniştir (De Sanctis, 2017, Thiemann, 2014:1203, Tiwari vd., 2020:271). Bugün bile, bir ev satın almak için bir bavul dolusu dolar getirmek, bazı pazarlarda hala uygulansa da, dikkat çekmektedir. Araştırmacılarından biri, İstanbul'da bir kat mülkiyeti satmıştır ve tüm tarafların haberi olmadan, alıcı bir çanta dolusu lirayla gelmiştir. Hiç etkilenmeyen avukatlar, işlemi gözlerini kırpmadan hallettiler. Yine de, benzer bir durum muhtemelen ABD'de veya diğer gelişmiş pazarlarda bu kadar sorunsuz gitmeyecektir. Aynı süreç, negatif damgalama hariç kripto alımları için de geçerlidir. Bu durum hala devam ederken, Bitcoin ile emlak satın almak olumlu bir şekilde yenilikçi ve dikkate değer olarak kabul edilmektedir. Uygulama o kadar popülerlik kazanmıştır ki, Bitcoin RealEstate günümüzde bir web sitesi geliştirmektedir. Dubai emlak geliştiricileri artık kripto para birimini kabul etmektedirler ve konut ile ilgili popüler dergilerde konuyla ilgili makaleler yayınlanmaktadır. (www.hgtv.com/lifestyle/real-estate/how-to-buy-real-estate-with-bitcoin).

PARAVAN OLARAK MADENCİLİK

Bu, dünya çapında kullanılan iyi-bilinen taktiğin yeniden yapıdır; yasadışı fonları nakit yoğun bir işe aktarın, ortaya çıkan vergileri ödeyin ve durulanan parayı boş zamanlarında harcayın. Bu tür aklamaya karşı en yaygın önlem, şüpheli işletmeler için nakit akışlarının analizinden oluşmaktadır, ancak bu yöntemin etkili

olabilmesi için, sanal para birimi madenciliği gibi nispeten yeni bir alan için büyük olasılıkla eksik olan istatistiksel verilere dayanmaktadır. Bu işlemler, dış kuruluşların verimlilik, hash-oranı ve piyasa koşullarına bağlı çıktığı değerlendirilmesi nispeten zor olduğundan, geliri gizlemek için çok uygundur. Yasadışı Coin'ler, normal madencilik gelirleriyle kolayca karışır ve ayırt edilemez hale gelirler, böylece aklama döngüsü tamamlanır. (Dupuis ve Gleason, 2021:71).

SONUÇ

En yalın ifadesiyle kara para, kanunlar ile men edilmiş etkinliklerin neticesi olup ekonomiye dâhil edilmesi söz konusu olmayan bir gelir çeşididir. Diğer yandan kara para aklama, illegal faaliyetler sonucunda sağlanan kazancın, yasal bir faaliyet neticesinde kazanılmış gibi gösterilmesi ve ekonomik sisteme katılması sürecidir. Bu sayede aklanan paralar, genellikle yine kanun dışı olarak değerlendirilmektedir. Mevzuatın sıkılaştırılması nedeniyle kara para aklama araçlarına olan talep arttıkça, mali suçlular yasa dışı faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri aklayabilecekleri açık kapılar ararlar. Dijital para birimlerinin icadı iki ucu keskin bir kılıç olmuştur. Bir yandan internet üzerinden güvenli bir şekilde işlem yapmayı kolaylaştırırken, diğer yandan sayısız siber suçları kolaylaştırmak ve suçluların gelirlerini güvenli bir şekilde aklamasına yardımcı olmak için istismar edilmiştir. Bitcoin, anonimliği, güvenliği, geri döndürülemezliği ve yerinden yönetilebilmesi nedeniyle istismar edilen bir kripto para birimi örneğidir.

Bu çalışmada, kara paranın aklanmasında bitcoin özelinde dijital paraların oynadığı rol ve etkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Dijital para birimlerinin kara paranın aklanmasında ve terörle ilgili faaliyetlerin finansmanında kullanılabilmesindeki en önemli etken, klasik finansal sisteme uygulanan legal düzenleme ve önlemlerin haricinde yer almasıdır. Kara paranın dijital para birimleriyle aklanmasının önüne geçilebilmesi için gerekli önlemler ve öneriler olarak şunlar sayılabilir: Hukuk mevzuatında özellikle bilişim suçlarıyla ilgili olarak dijital paralarla ilgili düzenlemelerin süratle hayata geçirilmesi faydalı olacaktır. Yine, teknik bilgi gerektiren bu konularla ilgili olarak alanında uzman, ihtisaslaşmış personel bulundurmaya son derece önemli ve gereklidir. Benzer biçimde şüpheli işlemleri belirleme yeteneğine sahip gelişmiş aygıtların temin edilmesi bu tür risklerin ortadan kaldırılması için elzemdir. Bu çalışmanın sınırlılıkları, kripto paraların yürürlüğe girdiği 2008 yılı ile 2021 yılı arasındaki dönemdeki çalışmaları esas almaktadır. Dolayısıyla 2022 ve 2023 yılına ilişkin çalışmalar yer almamaktadır. Bu çalışma, Oral ve Yeşilkaya'nın (2021) çalışmasına Bitcoinin finansal bir teknoloji olarak sınıflandırılması ve düzenlemenin öncelikle özel sektör kuruluşlarına dayandırılması gerekliliği konusunda benzerlikler taşımaktadır. Yine Savaş ve Danacı'nın (2014) çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da ulusal bazda yeterli ölçüde yasal düzenleme bulunmaması, mevcut mevzuatımızın bu sistem hakkında müeyyidelerde bulunmasını mümkün kılmamakta şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Yönetimsel ve sektörel olarak kara paranın aklanmasında en çok kullanılan sektörlerden özellikle gayri menkul sektörüne odaklanılması faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- AJELLO, N.J. 2015. "Fitting a Square Peg in a Round Hole: Bitcoin, Money Laundering, and the Fifth Amendment Privilege Against Self-Incrimination", *Brooklyn Law Review*, 80(2):434-461.
- ANDERSON, R., BARTON, C., BOEHME, R., CLAYTON, R., EETEN, M.V., LEVİ, M., MOORE, T. ve SAVAGE, S. 2012. "Measuring the cost of cybercrime", Workshop on the Economics of Information Security.

- ASTON, M., McCOMBIE, S., REARDON, B. ve WATTERS, P. 2009. "A preliminary profiling of internet money mules: an Australian perspective", Symposia and Workshops on Ubiquitous, Autonomic and Trusted Computing.
- CHAKRAVARTY, S. ve BARBERA, M. 2014. "On the effectiveness of traffic analysis against anonymity networks using flow records", PAM, doi: 10.1007/978-3-319-04918-2
- CHRİSTİN, N. 2013. "Traveling the silk road: a measurement analysis of a large anonymous online marketplace", *World Wide Web*, 213-224.
- DE SANCTİS, F.M. 2017. "Money laundering through real estate", International Money Laundering through Real Estate and Agribusiness, Springer, Cham.
- DECARY-HETU, D. ve DUPONT, B. 2013. "Reputation in a dark network of online criminals", *Global Crime*, 14(2-3): 175-196, doi: 10.1080/17440572.2013.801015.
- DECKER, C. ve WATTENHOFER, R. 2013. "Information propagation in the Bitcoin network", IEEE P2P 2013- Proceedings 13th IEEE International Conference on Peer-to-Peer Computing, pp. 1-10, doi: 10.1109/P2P.2013.6688704.
- DİNGLEDİNE, R., MATHEWSON, N. ve SYVERSON, P. 2004. "Tor: the second-generation onion router", SSYM'04 Proceedings of the 13th Conference on USENIX Security Symposium, Vol. 13, pp. 21, doi: 10.1.1.4.6896.
- DUPUIS, D. ve GLEASON, K. 2021. "Money laundering with cryptocurrency: open doors and the regulatory dialectic", *Journal of Financial Crime*, 28(1): 60-74.
- EETEN, M.V. ve BAUER, J. 2008. "Economics of malware: security decisions, incentives and externalities", Report. OECD Science, Technology and Industry Working Papers.
- EUROPOL 2015a. "Exploring tomorrow's organised crime", available at: www.europol.europa.eu/sites/default/files/Europol_OrgCrimeReport_web-final.pdf
- EUROPOL 2015b. "The internet organised crime threat assessment", available at: www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_iocta_web_2015.pdf
- EUROPOL 2015c. "Why cash is still King?", available at: www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europolcik.pdf
- FATF 2015. "Virtual currencies: key definitions and potential AML/CFT Risks", available at: <http://fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.Pdf>
- FLORENCİO, D. ve HERLEY, C. 2010. "Phishing and money mules", International Workshop on Information Forensics and Security (WIFS).
- HOLT, T.J. 2013. "Exploring the social organisation and structure of stolen data markets", *Global Crime*, 14(2-3): 155-174, doi: 10.1080/17440572.2013.787925.
- HOLT, T.J., SMİRNOVA, O., CHUA, Y.T. ve COPES, H. 2015. "Examining the risk reduction strategies of actors in online criminal markets", *Global Crime*, 16(2): 81-103, doi: 10.1080/17440572.2015.1013211.
- HOLZ, T., ENGELBERTH, M. ve FREİLİNG, F. 2009. "Learning more about the underground economy: a case-

study of keyloggers and dropzones”, Computer Security-ESORICS.

KAPPOS, G., YOUSAF, H., MALLER, M. ve MEİKLEJOHN, S. 2018. “An empirical analysis of anonymity in zcash”, Working Paper, available at: www.researchgate.net/publication/325034106_An_Empirical_Analysis_of_Anonymity_in_Zcash.

LEVİ, M. 2015. “Money for crime and money from crime: financing crime and laundering crime proceeds”, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 21(2): 275-297.

LİN, L. 2019. “Deconstructing decentralized exchanges”, *Stanford Journal of Blockchain Law and Policy*, available at: <https://stanford-jblp.pubpub.org/pub/deconstructing-dex>.

LOWERY III, E. W. 2013. “Application of FinCEN’s Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies. (Mar. 18, 2013)

MABUNDA, S. 2018. Cryptocurrency: The New Face of Cyber Money Laundering. International conference on advances in big data, computing and data communication systems (icabcd).

MOORE, D. ve RİD, T. 2016. “Cryptopolitik and the darknet”, *Survival. Routledge*, 58(1):7-38, doi: 10.1080/00396338.2016.1142085.

MOTOYAMA, M., McCOY, D., LECCHENKO, K., SAVAGE, S. ve VOELKER, G.M. 2011. “An analysis of underground forums”, ICM

MÖSER, M., BÖHME, R. ve BREUKER, D. 2013. “An inquiry into money laundering tools in the bitcoin ecosystem”, *Proceedings of the 2013 e-Crime Researches Summit*, pp. 1-14, doi: 10.1109/eCRS.2013.6805780.

MÖSER, M., SOSKA, K., HEILMAN, E., LEE, K., HEFFAN, H., SRIVASTAVA, S., HOGAN, K., HENNESSEY, J., MİLLER, A., NARAYANAN, A. ve CHRISTİN, N. 2018. “An empirical analysis of traceability in the monero blockchain”, *Proceedings on Privacy Enhancing Technologies*.

NAKAMOTO, S. 2008. “Bitcoin: a peer-to-peer electronic cash system”, *Consulted*, pp. 1-9, doi: 10.1007/s10838-008-9062-0.

NATIONAL DRUG INTELLIGENCE CENTER. 2008. “Money laundering in digital currencies,” U.S. Department of Justice, No. 2008-R0709-003, June 2008.

ORAL, B.G. ve YEŞİLKAYA, Y. 2021. “KRIPTO PARA İKİLEMİ: KARAPARA AKLAMA ve BİTCOİN”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39(1): 209-239.

QUESNELLE, J. 2017. “On the linkability of zcash transactions”, available at: <https://arxiv.org/pdf/1712.01210.pdf>.

RAMAN, M. 2013. Department of Justice, Press Release (Nov. 18, 2013), available at <http://www.justice.gov/criminal/pr/speeches/2013/crm-speech-131118.html>.

SAVAŞ, D.O. ve DANACI, Ö. 2014. “DİJİTAL PARA BİTCOİN; BİR ÖDEME ARACI MI YOKSA KARA PARA AKLAYICILARIN YENİ SİĞİNAĞI MI?”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 4, 72-85.

SAVONA, E. 2014. “Organised crime numbers”, *Global Crime*, 15, 1-2, 1-9, doi: 10.1080/17440572.2014.886512.

- SHAPIRO, D. 2018. "Taxation and regulation in decentralized exchanges", *Journal of Taxation of Investments*, 36(1): 3-13.
- SOOD, A.K. ve ENBODY, R.J. 2013. "Crimeware-as-a-service—a survey of commoditized crimeware in the underground market", *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 6(1): 28-38.
- THIEMANN, M. 2014. "In the shadow of basel: how competitive politics bred the crisis", *Review of International Political Economy*, 21(6): 1203-1239.
- TİWARİ, M., GEPP, A. ve KUMAR, K. 2020. "A review of money laundering literature: the state of research in key areas", *Pacific Accounting Review*, 32(2): 271-303.
- UNODC .2014. Basic Manual on the Detection and Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies.
- WEGBERG, R.V., OERLEMANS, J.J., ve DEVENTER, O.V. 2018. "Bitcoin money laundering: mixed results?", *Journal of Financial Crime*, 25(2): 419-435.
- <https://paypers.com> (31.12.2022)
- <https://www.coindesk.com/markets/2020/03/11/us-homeland-security-charges-localbitcoins-seller-with-money-laundering/> (28.12.2022)
- <https://news.bitcoin.com/tokyo-police-arrest-2-men-for-buying-cryptocurrency-tied-to-530m-coincheck-hack/> (02.01.2023)
- <https://coinsutra.com/decentralized-exchange-cryptocurrency> (03.01.2023)
- www.hgtv.com/lifestyle/real-estate/how-to-buy-real-estate-with-bitcoin (04.01.2023)

İRAN DESTEKLİ Şİİ MİLİSLERİN SURİYE İÇ SAVAŞINDAKİ ROLÜ

Erkan OKALAN

erkanokalan@uludag.edu.tr
0000-0002-1634-2502

Ömer Göksel İŞYAR

gokselis@uludag.edu.tr
0000-0003-1660-6835

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 13.05.2023

Kabul Tarihi

Accepted: 10.06.2023

THE ROLE OF IRAN-BACKED SHIITE MILITIAS IN THE SYRIAN CIVIL WAR

ÖZ Mart 2011'de patlak veren Suriye iç savaşı, İran'ın bölgede nüfuzunu artırabilmesi için yeni bir alan yaratmıştır. 2012 yılı sonlarında muhaliflerin ülkenin büyük bölümünde elde ettikleri askeri kazanımları, Esad rejiminin devrilmeye eşliğine geldiğine ilişkin beklentilerin artmasına yol açmıştır. Ancak, beklenenin aksine, 2013 yılı rejimin ülkede yeniden kontrol kazanmaya başladığı bir yıl olmuştur. Çatışma dengelerindeki bu değişimde, İran'ın mezhepsel bir söylemle seferber ettiği Şii milisler kilit rol oynamıştır. Suriye'deki çatışmaya katılan İran destekli Şii milisler yalnızca Esad rejiminin bekasını sağlamakla kalmamış, ayrıca İran'ın Suriye'deki nüfuzunun uzun vadede sürdürülmesine hizmet etmeye başlamışlardır. Bu çalışma, Şii milis gruplar vasıtasıyla Suriye'de artan İran nüfuzunun ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalini zayıflatıcı bir etkiye yol açtığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde, Tahran-Şam ilişkilerinin tarihsel geçmişi bağlamında İran'ın Suriye iç savaşına katılmasında rol oynayan temel dinamikler incelenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümü, Suriye'deki İran destekli Şii milisleri, Lübnanlı Hizbullah, Irak merkezli Şii milis gruplar, Afgan Fatimiyun Tugayı ve Pakistanlı Zeynebiyun Tugayı olmak üzere dört başlık altında ele almaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Şii milis gruplar vasıtasıyla Suriye'nin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde artan İran nüfuzunun ülkede kalıcı barışın tesis edilme ihtimali üzerindeki etkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, İran, Şii Seferberliği, Milis Gruplar, Lübnanlı Hizbullah.

ABSTRACT The Syrian civil war that broke out in March 2011 has created a new area for Iran to increase its influence in the region. At the end of 2012, the military gains of the opposition in most of the country led to increased expectations that the Al-Assad regime was on the verge of being overthrown. However, contrary to expectations, 2013 was a year when the regime began to regain its control over the country. In this change in the balance of conflict, the Shiite militias mobilized by Iran with a sectarian discourse played a key role. Iran-backed Shiite militias involved in the Syrian conflict, not only ensured the survival of the regime, but also began to serve for the long-term continuation of Iranian influence in Syria. This study argues that increasing Iranian influence in Syria through the Shiite militia groups has a negative impact on the possibility of permanent peace in the country. Accordingly, the first part of the study analyzes the basic dynamics that play a role in Iranian involvement in the Syrian civil war within the context of the historical background of Tehran-Damascus relations. The second part of the study focuses on the Iranian-backed Shiite militias in Syria under four titles: Lebanese Hezbollah, Iraq-based Shiite militia groups, Afghan Fatimiyoun Brigade and Pakistani Zainabiyoun Brigade. In the third and last part, the impact of increasing Iranian influence in Syria's military, political, economic and social order through the Shiite militia groups on the possibility of permanent peace in the country is discussed.

Keywords: Syrian Civil War, Iran, Shiite Mobilization, Militia Groups, Lebanese Hezbollah.

GİRİŞ

2010 yılı sonlarında Tunus'ta güvenlik güçleri tarafından tezgâhına el konulan bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla fitili ateşlenen hükümet-karşıtı sivil protestoların kısa sürede diğer bölge ülkelerine yayılarak Ortadoğu'da başlattığı ayaklanmalar süreci, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde iktidar değişikliklerine yol açması sebebiyle "Arap Baharı" olarak adlandırılmıştır. Mart 2011'de Dera'da okul duvarına yazdıkları rejim-karşıtı slogan sebebiyle güvenlik güçleri tarafından alıkonulan bir grup lise öğrencisinin işkence görmesine tepki olarak ülkede yayılan sivil protestolar, Arap Baharının bir meyvesinin de Suriye'de verileceği beklentilerini artırmışsa da, ülkeyi 2023 yılı itibarıyla 12. yılını doldurmuş olan iç savaşın içine sokmuştur. Suriye durağında seyri değişen devrimler sürecini, Mısır'da Mursi hükümetini deviren askeri darbe, Libya'da çöken siyasi yapı ve Yemen'deki Husi darbesiyle tırmanan iç savaşın izlemesi, Arap "Baharı" tanımlamasının erken yapılmış bir isimlendirme olduğunu göstermiştir. Suriye'de siyasi tutukluların serbest bırakılması, hak ve özgürlüklerin artırılması ve ekonomik reformlar yapılması gibi barışçıl talepleri olan sivil protestocuları "Sünni aşırılıkçılar" olarak tanımlayan rejimin güç kullanımıyla bastırma girişimi, Sünni çoğunluklu ordudan ayrılan on binlerce askeri kuvvetin silahlarıyla birlikte muhalefete katılmalarını beraberinde getirmiştir. İç savaşın henüz ilk yılında artan firarlar ve kayıplar nedeniyle orduda insan gücü bakımından neredeyse yarı yarıya verilen fire, muhaliflerin askeri kazanımları karşısında rejim kuvvetlerinin birçok bölgede geri çekilmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenen muhalif grupların askeri kazanımlarını başkent Şam'a kadar ilerleterek rejimi köşeye sıkıştırmaya, Lübnan, Irak ve Yemen'de de uyguladığı yayılcı stratejisinin Suriye'de çökmesini istemeyen İran'ı harekete geçirmiştir. Devrim Muhafızları Ordusu'nun (DMO) sınır-ötesi operasyonlardan sorumlu kolu Kudüs Kuvvetleri vasıtasıyla çatışmaya müdahil olan Tahran yönetimi, hem rejim destekçisi Suriyeli paramiliter güçleri, hem de Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelere toplanan yabancı milisleri takviye kuvvetler halinde örgütleyerek sahaya sevk etmiştir. Başta Lübnan, Irak, Afganistan ve Pakistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden seferber edilen yabancı Şii milisler, rejimin önce ayakta kalmasında ve ardından muhalifler karşısında avantajlı konuma gelmesinde etkin rol oynamışlardır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte sahadaki misyonlarını tamamlayan Şii milisler, İran'ın Suriye'deki nüfuzunun kalıcı dayanakları olarak hizmet etmeye başlamışlardır.

İRAN'IN SURİYE İÇ SAVAŞINA REJİM SAFINDA KATILMASINDA ROL OYNAYAN TEMEL DİNAMİKLER

2010 yılı sonlarında Ortadoğu'da meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan sürecin en başında Tunus, Mısır, Yemen ve Bahreyn'deki tüm rejim-karşıtı ayaklanmaları "Batı-destekli yönetimlere karşı İslami bir uyanış" olarak yorumlayan Tahran yönetimi, bu ülkelerdeki devrimci protestoları destekleyen bir tutum benimsemiştir (George, 2012). Hatta İran'ın bu yaklaşımında Libya'da başlatılan ayaklanmalar süreci dahi mutlak bir değişiklik yaratmamış ve Tahran yönetimi yakın müttefiki Muammer Kaddafi'ye karşı başlatılan protestolara yönelik belirsiz bir tutum sergilemiştir (Ozarowski, 2018: 205). Bölgedeki otoriter yönetimlere karşı başlatılan tüm rejim-karşıtı ayaklanmaları "1979 Devrimi'nden ilham alan İslami bir uyanış" söylemiyle yorumlamış olan İran, Mart 2011'de Suriye'de ortaya çıkan sivil protestoları ise "İslam-karşıtı Batılı bir komplo" olarak yorumlamayı tercih etmiştir (Uygur, 2012: 3-4). Tahran yönetiminin bu tutumu, tarihsel İran-Suriye müttefikliğinin Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte de devam edeceğinin ilk işaretlerinden biri olmuştur. İran'ın Arap Baharı politikasında Suriye özelinin yarattığı bu pragmatik yaklaşım, İslami rejimin dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Tahran yönetiminin ABD, İsrail ve

onların bölgesel destekçileri tarafından Suriye’de kurgulanan komploya karşı Esad rejiminin yanında olduğunu ifade ettiği 4 Haziran 2011 tarihli açıklamasında da net bir şekilde ortaya konulmuştur (Pomeroy, 2011).

Suriye ile İran arasındaki müttefiklik ilişkisinin kökeni, esasında İran İslami Devrimi’nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar dayanmaktadır. İslami Cumhuriyet’in kurulmasının ardından, İran Ortadoğu’da dışlanan bir devlet haline gelmiştir. İran’daki İslami rejimin kendi ülkelerine ihraç edilme tehdidinden endişe duymaya başlayan çok sayıda Arap devletleri, 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşıyla birlikte İran’ı bölgede tecrit eden bir tutum sergilemeye başlamışlardır.¹ Suriye ise, İran’daki İslami Cumhuriyet’i tanıyan ilk Arap devleti olmuş ve 1980-88 Savaşı’nda bir Arap devleti olan Irak’a karşı Arap-olmayan İran’ı desteklemiştir (Arı, 2014: 142). Suriye’nin bu tutumunda, o dönem Irak ile ikili ilişkilerindeki gerginliklere ek olarak, tam da bölgedeki en önemli müttefiki Mısır’ı Camp David Antlaşması’nda İsrail ile barış imzalaması nedeniyle kaybettiği esnada İran’da ABD ile yakın ilişkileri olan Şah rejiminin devrilmesi belirleyici olmuştur. 1980-88 Savaşı kapsamında gelişmeye başlayan İran-Suriye ittifakı, İsrail’in 1982 yılında Lübnan’ın bir kısmını işgal etmesinin ardından İran’ın ülkenin güneyinde Hizbullah hareketini kurmasına Suriye’nin de destek vermesiyle birlikte daha da kuvvetlenmiştir (Sinkaya, 2011: 39-40).

2001 yılındaki 11 Eylül saldırıları ardından, ABD’nin İran, Irak ve Kuzey Kore’yi “şer eksenini”² olarak ilan etmesi, İran, Suriye ve Lübnanlı Hizbullah tarafında “direnış eksenini” retoriğinin geliştirilmesiyle karşılığını bulmuştur. Tahran’dan Lübnan’daki Hizbullah’a kadar uzanan, ABD-karşıtı, İsrail-karşıtı ve Suudi Arabistan-karşıtı bir hattı temsil eden direniş eksenini retoriği, Suriye ile İran arasındaki ittifakın sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. 2003 yılındaki Irak Savaşı’nda Saddam Hüseyin iktidarının devrilmesi, İran-Suriye ittifakının en önemli ortak düşmanlarından birinin ortadan kaldırıldığı anlamına gelmiş ve İran öncülüğündeki direniş ekseninin dağılacağı beklentilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ne var ki, Suriye’nin Saddam-sonrası Irak’ta Baasçıların da dahil olduğu laik bir yönetim kurulmasını destekleyen tutumu dolayısıyla İran-Suriye ittifakında ortaya çıkan kısa süreli gerginlik dönemi, Esad yönetiminin 2003 yılı sonrasında Batı ile ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte yerini tekrar ikili ilişkilerin geliştirilmesine bırakmıştır (Sinkaya, 2011: 42). Nitekim 2003-sonrası Irak’ta Şii ağırlıklı hükümetin tesis edilmesi, İran, Suriye, Lübnanlı Hizbullah ve Hamas arasındaki direniş eksenine Irak’ın da eklenmesiyle sonuçlanmıştır (Korkmaz, 2015: 117-118).

Suriye’de Mart 2011’de patlak veren iç savaş süreciyle birlikte, direniş eksenini retoriği muhaliflere karşı Esad rejimine verilen İranlı desteğinin meşrulaştırılma aracı olarak kullanılmak üzere yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Suriye, Hamaney’in Dışişlerinden Sorumlu Baş Danışmanı Ali Ekber Velayeti’nin 6 Ocak 2012 tarihli açıklamasında altını çizdiği şekilde, “İsrail ve destekçilerine karşı direnişin altın halkası” olarak tanımlanmıştır (Sadjadpour, 2013). Benzer şekilde, Suriye iç savaşı ise, İran’ın Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi eski başkanı Said Celili’nin 6 Eylül 2012 tarihli açıklamasında ileri sürdüğü gibi,

¹ 1979-sonrası dönemde İran’ın bölgedeki müttefikleri sadece Libya, Suriye ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen) ile sınırlı kalmıştır. 1990 yılındaki Birleşme ile Güney Yemen’in varlığının son bulması ve 2011 yılında Libya’daki Kaddafi yönetiminin devrilmesinin ardından ise Suriye, Tahran yönetiminin siyasi ve askeri açıdan bölgedeki tek müttefiki haline gelmiştir (Ozarowski, 2018: 203-204).

² 11 Eylül saldırıları ardından 2002 yılı başlarında dönemin ABD Başkanı George W. Bush tarafından İran, Irak ve Kuzey Kore’ye ithafen uluslararası terörizme destek veren ve kitle imha silahları üreten ülkeleri tanımlamak için kullanılmış olan kavramdır (The Washington Post, 2002).

“direnış eksenini ve düşmanları arasında yaşanan bir çatışma” olarak yorumlanmaya başlamıştır (Goodarzi, 2013: 33). İran’ın Esad rejimini destekleyen bu tutumu, Tahran yönetiminin Suriye’deki çatışmaya ilişkin benimsediğı retorik dolayısıyla ilk bakışta iki ülke arasındaki ideolojik ve mezhepsel bağların bir sonucu gibi görünebilmekle birlikte, bunun hatalı bir çıkarım olduğu belirtilmelidir. Öyle ki, Suriye’deki pan-Arap ideolojiye sahip Baas rejiminin laik yapısı ile İran’daki İslami rejimin Şeriat’a dayalı hukuk sisteminin hakim olduğu teokratik yapısı arasında ideolojik bir benzerlik kurulabilmesi mümkün değildir (Sinkaya, 2011: 40). Öte yandan, Suriye yönetimindeki Esad ailesinin Aleviliğe yakın Nusayri kimliği ile İran’daki Oniki İmam Şiiliğini bir tutan yaklaşımlar da, Şii mezhebinin bu iki fırkası arasındaki önemli farklılıkları gözardı etmektedir.³ Bunun yerine, İran’ın ABD, İsrail ve bölgedeki Sünni blok karşısında direniş cephesine liderlik eden pozisyonunun korunmasında ve Doğu Akdeniz’e ulaşma stratejisinin sürdürülmesinde kritik öneme sahip olan bölgesel vekil gücü Lübnanlı Hizbullah ile bağlantısını Irak ve Suriye üzerinden gerçekleştirdiğı hesaba katılmalıdır. Bu açıdan, Esad rejiminin devrilmesi, İran için sadece bölgedeki stratejik bir müttefikin kaybedilmesi değil, ayrıca liderliğini yaptığı direniş ekseninin ön cephesi konumundaki Lübnanlı Hizbullah ile bağlantısının zayıflaması anlamına gelmektedir. Bu olasılık, Tahran yönetiminin Hamas ve Filistin İslami Cihat Örgütü gibi bölgedeki diğer vekil güçleriyle de bağlantısının kesilmesi sonucunda Doğu Akdeniz’deki etkisinin zayıflaması riskini içermektedir (Fulton vd., 2013: 9, 27). Öyleyse, Suriye’de Mart 2011’den beri devam eden iç savaşta İran’ın Esad rejimine olan desteğini açıklayan esas dinamiğin, salt ideolojik veya mezhepsel faktörlerden ziyade, Tahran yönetiminin bölgedeki stratejik çıkarlarının korunmasına hizmet eden reel-politik faktörler olduğunun belirtilmesi daha doğru bir açıklama sunmaktadır.

Nitekim bölgedeki stratejik çıkarları gereği İran, Suriye’de Mart 2011’de patlak veren sivil protestoların silahlı iç çatışmaya dönüştüğü sürecin en başından itibaren Esad rejimine siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri açıdan destek sağlamıştır. Siyasi açıdan, İranlı yetkililer tarafından sıklıkla Suriye’deki iç savaşın ABD ve İsrail öncülüğündeki dış güçler tarafından tasarlanan bir komplonun sonucu olduğu söyleminin tekrarlanması, Esad rejiminin muhaliflere karşı eylemlerinin İran tarafından meşrulaştırılma çabalarına örnek teşkil etmiştir. Tahran yönetiminin Suriye’de gerçekleşecek olası bir çözümün Esad rejimi himayesinde gerçekleşmesi gerektiğine yönelik istikrarlı tutumu da, Beşar Esad’ın anayasal olarak Suriye’deki seçilmiş cumhurbaşkanı olduğunun vurgulanmasına hizmet etmiştir. Diplomatik açıdan, Suriye’de Esad rejimine karşı herhangi bir dış müdahalede bulunulmasına karşı olduğunu her fırsatta dile getiren Tahran yönetimi, Suriye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı üyeliğinin askıya alınmasını kınamıştır. İran ayrıca, Suriye’deki çatışma durumuna siyasi bir çözüm bulunması için başlangıçta Türkiye ve Rusya diyalogu ile gelişmeye başlamış olan Astana sürecine dahil olarak, 2017 yılından itibaren bu iki ülkeyle birlikte masada söz sahibi konumuna gelmiştir (Ozarowski, 2018: 206; Göksedef, 2023). Ekonomik olarak, iç savaş sürecinin en başından itibaren Suriye ekonomisini ayakta tutabilmek için sağladığı mali destekleri

³ Arap Alevileri olarak bilinen Nusayrilik ile İran’da hakim olan Oniki İmam Şiiliğinin her ikisinde de Hz. Ali soyundan gelen Oniki İmam’ın (sonuncusu gaib İmam Mehdi) İslam Ümmeti’ne önderlik ettiğine inanılan imamet fıkhı hakim olmakla birlikte, Şii mezhebinin bu iki fırkası birçok noktada birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin, Aleviliğe yakın Nusayrilikte Hz. Ali’nin ilahlaştırılmasına dayalı bir inanış hakimken, Oniki İmam Şiiliğinde böyle bir inanış söz konusu değildir. Ayrıca, Oniki İmam Şiiliğinde her Müslümanın İslami kurallar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı inancıyla topluma rehberlik edecek bir dini otoritenin gerekliliği desteklenirken, Nusayrilik böyle bir otoritenin varlığına karşıdır. Nitekim Nusayrilik, tarihte Caferi fıkhında İslamiyet dışı bir mezhep kolu olarak dahi tanımlanmıştır. Bu dışlamanın zamanla yumuşamasında, Lübnanlı Şii din adamı Musa el-Sadr’ın Nusayrilik’in Sünnilik ile kıyaslandığında daha az sapkın bir inanış olduğu söylemini yayarak Tahran ve Şam yönetimleri arasındaki yakınlaşmayı kuvvetlendirme girişimleri önemli bir rol oynamıştır (Arıkan, 2012: 19-23; Bilgetürk, 405-406).

ve ülkenin çatışma dolayısıyla harap olan altyapısını yeniden inşa etmek için yaptığı yatırımlarıyla İran, Esad rejiminin başlıca sponsoru haline gelmiştir. Tahran yönetiminin Suriye'deki rejimi desteklemek için yaptığı yıllık ortalama 15 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilen harcamalar, İranlı şirketlerin ülkede enerji, inşaat ve turizm gibi çeşitli alanlarda artan yatırımlarıyla desteklenmiştir (Bilgetürk, 2018: 410; Jahanbani ve Levy, 2022: 47). Askeri olarak, İran'ın Suriye'deki iç savaş sürecinin başlangıcında rejim kuvvetlerine sağladığı danışmanlık ve lojistik yardımıyla sınırlı desteği, 2012 yılının ikinci yarısından itibaren önce doğrudan DMO unsurlarının, ardından da takviye kuvvetler halinde örgütlenen yerel ve yabancı Şii milislerin çatışma sahasına yönlendirilmesini içeren geniş kapsamlı bir askeri desteğe dönüştürülmüştür.

SURİYE İÇ SAVAŞINDAKİ İRAN DESTEKLİ Şİİ MİLİS SEFERBERLİĞİ

İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmak için Ortadoğu'daki Şii toplulukları seferber ederek devlet-dışı silahlı aktörler şeklinde örgütlenme stratejisinin kökleri aslında 1979 yılındaki İslami Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Tahran yönetiminin Şii inanışa dayalı mezhepsel bir propaganda yürüterek seferber ettiği bu milis yapılanmalar, 1979-sonrası dönemde İran'ın rejim ihracı politikasına hizmet etmek için aktif hale getirilmiş ve özellikle 1980-88 Savaşı döneminde bölgedeki çok sayıda ülkede gerçekleştirdikleri saldırı eylemleri vasıtasıyla etkin birer güç unsurları haline gelmeye başlamışlardır. Özellikle Hizbullah'ın Lübnan'da güvenlik ve siyasetin etkin bir aktörü pozisyonuna erişmesindeki başarısı, İran'ın bölgedeki Şii toplulukları devlet-dışı silahlı aktörler şeklinde örgütleyerek nüfuz artırma stratejisini başta Irak, Suriye ve Yemen olmak üzere çok sayıda ülkede uygulamaya geçirmesinde itici güç oluşturmuştur (Öztürk, 2020). Saddam-sonrası dönemde Irak'taki Amerikan kuvvetlerine karşı İran'ın desteğiyle örgütlenmiş olan Şii milis gruplar, Tahran yönetiminin Mart 2011'de Suriye'de patlak veren iç savaş sürecinde Esad rejiminin muhaliflerin askeri kazanımları karşısında devrilmenin eşiğine geldiği 2012 yılı sonundan itibaren devreye soktuğu yabancı Şii milis seferberliğinin temelini oluşturmuştur. Böylece, çeşitli ülkelerden seferber edilen Şii savaşçıların Suriye'de DMO'nun Kudüs Kuvvetleri komutasında örgütlenen rejim yanlısı milis yapılanmalara katılımı, medyada ağırlıklı olarak Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütüne katılımıyla gündem oluşturan Suriye iç savaşındaki yabancı savaşçıların sorunsalının Esad rejimi safındaki İran-destekli boyutunu temsil etmiştir.

Esad rejiminin Mart 2011'de Dera merkezli olarak ortaya çıkan sivil protestoların hızla ülke geneline yayılmasını kontrol etmekte zorlanması, Tahran yönetimini protestocuların bastırılmasında rejim kuvvetlerine destek vermek üzere İranlı güvenlik güçlerinin Suriye'ye gönderilmesi noktasında harekete geçirmiştir. Bu kapsamda, danışmanlık ve lojistik desteği sağlamak üzere Suriye'ye gönderilen İranlı kolluk kuvvetleri, İran'daki ayaklanma hareketlerini bastırma faaliyetlerinde kullanılan paramiliter bir DMO kuvveti olan Besiç güçleriyle de desteklenmiştir (Segall, 2012: 5). Sivil protestoların silahlı iç çatışmaya dönüşmesinin ardından çatışma dengelerinin Suriyeli muhalifler lehine bozulduğu 2012 yılının ikinci yarısından itibaren ise, DMO Kudüs Kuvvetleri ile Kara Kuvvetleri'ne bağlı İranlı askeri birlikler Esad rejimi kuvvetlerine doğrudan muharebe desteği vermek üzere çatışma sahasına yönlendirilmiştir. DMO unsurlarının çatışma sahasındaki rolleri yalnızca muharebe desteğiyle de sınırlı kalmamış, ayrıca rejim destekçisi paramiliter yerel güçlerin silahlı takviye kuvvetler şeklinde yeniden örgütlenmek üzere eğitilmelerini de içermiştir (Fulton vd., 2013: 10; Ulutaş vd., 2015: 17).

DMO unsurlarının Suriye'deki varlığı Mart 2011'de başlayan sürecin en başından itibaren muhalifler tarafından defalarca ileri sürülmüşse de, Tahran yönetimi uzunca bir süre çatışmanın rejim safındaki katılımını ilan etmekten kaçınmıştır. Bununla birlikte, Mayıs 2011 gibi erken bir tarihte, dönemin Kudüs

Kuvvetleri Komutanı Kasım Süleymani ile Harekât ve Eğitim Komutanı Muhsin Çizari, Suriye'deki rejimin sivil protestocuları bastırmak için başvurduğu şiddet içeren yöntemlere yardım ettikleri gerekçesiyle ABD'nin yaptırım listesine dâhil edilmişlerdir (U.S. Department of the Treasury, 2012). 2012 yılının ağustos ayında muhalifler tarafından Şam'da kaçırılan İranlı rehinelere arasında DMO unsurlarının da bulunduğu ortaya çıkması, Tahran yönetiminin Suriye'deki askeri varlığını inkâr eden tutumunu sürdürmesini zorlaştırmıştır (Cave ve Saad, 2012). Nihayetinde, dönemin DMO Komutanı Ali Muhammed Caferi'nin 16 Eylül 2012 tarihinde Tahran'da düzenlenen bir basın toplantısında DMO unsurlarının Suriye'deki rejim kuvvetlerine eğitim ve danışmanlık yardımı sağlamakla sınırlı bir desteği bulunduğunu açıklaması, İran'ın Esad rejimi safındaki askeri varlığına ilişkin resmi düzeyden ilk ilanı olarak kaydedilmiştir (Black, 2012). Caferi'nin açıklamasının tam da Esad rejiminin ülkenin büyük bölümünün kontrolünü kaybettiği zamanda yapılması tesadüf olmamış, Tahran yönetiminin Şam'daki müttefikinin yerine İran-karşıtı bir yönetimin iktidara gelme olasılığının önüne geçmek için askeri varlığını gizlenmesi zor bir kapsama genişletme kararı "sınırlı destek" söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Çatışma dengelerinin muhalifler aleyhine değiştirilmesinde DMO kuvvetlerinin tek başına müdahalesinin yetersiz kalması ve çatışmada verilen kayıplara ilişkin İran'da artan tepkiler, Tahran yönetiminin Esad rejimine sağladığı askeri desteğini 2012 yılı sonu itibarıyla yabancı Şii milis takviyesini de içerecek şekilde genişletmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim İran, önce Lübnan'daki vekil gücü Hizbullah'ı Suriye'deki iç savaşa katılmaya çağırmış ve ardından dünyanın Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelerinden seferber edilen on binlerce yabancı savaşçının çatışmanın rejim safına katılmak üzere milis gruplar şeklinde örgütlenmesinde sponsorluk rolü üstlenmiştir (Güven, 2020). Nitekim, çatışmanın başlangıcında Suriye'deki askeri varlığını kabul etmekten kaçınan Tahran yönetimi, 2013 yılının ikinci yarısından itibaren sahada desteklediği Şii milis grupların muhalifler karşısındaki askeri kazanımlarıyla övünen bir tutum sergilemeye başlamıştır. Suriye'deki Şii milis güçlerle fotoğrafları ortaya çıkmaya başlayan Süleymani, medyada "selfi generali" şeklinde anılır olmuştur (Akbarzadeh vd., 2022: 15).

Suriye dışından Şii toplulukların çatışmaya katılımları, ilk aşamada İran ve vekil gücü Lübnanlı Hizbullah tarafından mezhepsel motivasyonu teşvik eden söylemlerin internet aracılığıyla geniş kitlelere yayılmasıyla sağlanmıştır. Suriye'deki muhaliflerin ılımlı ya da aşırılıkçı ayrımı yapılmaksızın tümünün "tefirciler"⁴ olarak tanımlandığı sosyal medya paylaşımlarında, İran-Irak Savaşı sırasında da kullanılmış olan "kutsal savunma" söylemi öne çıkarılmıştır. İslami rejimin dini lideri Ali Hamaney veya Necef'teki dini mercii Ali Sistani tarafından Suriye'de Şii cihadına çağrı yapan bir fetva verilmemiş olması da İran'ın seferberlik propagandasında herhangi bir kısıtlama yaratmamış, bu iki dini liderle bağlantısı olduğu bilinen ve Suriye'de Şii cihadını destekleyen ikinci derece din adamlarının söylemlerinden faydalanılmıştır. Hz. Ali'nin kızı ve Hz. Hüseyin'in kız kardeşi olan Hz. Zeynep'in kabrinin bulunduğu Şam'daki Seyyide Zeynep Türbesi'nin 2012 yılında Selefi aşırılıkçı grupların saldırılarına hedef olması ise, Şii inanişta kutsal önemi olan cami ve türbe gibi mekânların tefircilere karşı savunulması söyleminin İran'ın Şii seferberliği çağrılarının merkezine alınmasını beraberinde getirmiştir. İran destekli Şii milis grupların sosyal medya paylaşımlarında sıklıkla kullanılan "Zeynep ikinci kez esir düşmeyecek" şeklindeki sloganda, Suriyeli muhalifler Kербela Savaşı'nda Hz. Hüseyin'i şehit eden ve Hz. Zeynep'i esir alan Emevi lider Yezid'e benzetilirken, çatışma ise Şiiilerin kaderini belirleyecek olan varoluşsal bir mücadele olarak sunulmuştur

⁴ İslam dininde, kendi mezhebinden olmayan bir Müslüman kesimi dinden sapmakla suçlayarak "kâfir" ilan eden ve cezalandırmak isteyen Müslümanları tanımlamak için kullanılan terimdir. Şiiiler arasında bu terim, geçmişten beri Suudi Arabistan'daki aşırılık yanlısı Vahhabileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Smyth, 2015a: 8-11).

(Sinkaya, 2015: 152-153). Bu noktada, Seyyide Zeynep Türbesi'nin Tahran yönetimi için Şii inanışta haiz olduğu kutsal değerden çok daha fazlasını ifade ettiğinin belirtilmesi önemlidir. Öyle ki, Şam'ın güneyinde yer alan türbenin uluslararası havalimanına yakın konumu, muhaliflere karşı rejimin ikmal hatlarının korunması bakımından stratejik öneme sahiptir. Öte yandan, her sene Suriye dışından on binlerce Şii ziyaretçi akınına konu olan bu türbenin Lübnan ve Suudi Arabistan arasında Hizbullah'a katılan Suudi militanların toplandığı bir aktarma merkezi konumunda olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla, Seyyide Zeynep Türbesi'nin, Tahran yönetiminin Suriye iç savaşındaki reel-politik çıkarlarının üzerinin mezhepsel söylemlerle örtülmesine hizmet eden bir propaganda aracı olarak kullanıldığı ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Nitekim, IŞİD'in Suriye'de ele geçirdiği kontrol alanını 2014 yılı itibariyle İran'ın Hizbullah ile bağlantısında bir diğer önemli geçiş noktasını temsil eden Irak'a da genişletmesi, Şii inanışta kutsal önemi olan mekânların tekfirçilere karşı savunulması söyleminin Samarra'daki el-Askeri Türbesi'ni de kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir (Smyth, 2015a: 4-6, 15-16).

Suriye'deki çatışmada İran destekli milis gruplara katılımın teşvik edilmesinde mezhepsel motivasyonun yanı sıra, ekonomik motivasyon da önemli bir yer tutmaktadır. Suriye ordusunun düzenli birliklerine takviye kuvvet olarak örgütlenen paramiliter yerel güçlerin tümünün İran ile ortak bir mezhepsel kimliğe sahip olmamasına rağmen doğrudan Tahran yönetimi tarafından finanse edilmeleri, bu unsurların mezhepsel kaygıların yanı sıra ekonomik teşviklerle de motive olduğunu göstermektedir (Azizi, 2022: 509). Öte yandan, çatışmadaki yabancı Şii milis katılımının da yalnızca mezhepsel motivasyonla açıklanması mümkün değildir. Öyle ki, Tahran yönetimi tarafından sahadaki milis unsurlara sağlanan maddi destekler, Şii nüfus barındıran çeşitli ülkelerdeki genç ve işsiz kesim için çatışmaya katılmanın para ve iş imkânı olarak tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu anlamda, özellikle Afganistan ve Pakistan'da sosyo-ekonomik yoksunlukla mücadele eden Şiilerin önemli bir kısmının çatışmaya katılımının sağlanmasında İran tarafından karşılanan aylık ortalama 500 ile 750 dolar civarındaki düzenli maaş imkânının belirleyici olduğu bilinmektedir (Sönmez, 2022: 168; Güven, 2020). Ayrıca, çatışmanın rejim safındaki Şii katılımın çoğunluğunu oluşturan Irak merkezli Halk Seferberlik Birlikleri⁵ (HSB) milislerinin, önceden İran'dan aylık yaklaşık 500 dolar civarında destek alırken, bu yapılanmanın 2015 yılında Irak hükümeti tarafından tanınmasıyla birlikte, Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri kuvvetlerle eşit maaşa bağlanmış olmaları da bu anlamda değerlendirilebilir (Smyth, 2019).

Lübnanlı Hizbullah Örgütü

İran'ın destekleriyle Suriye'deki çatışmaya Esad rejimi safında katılan yabancı Şii milisler arasında en etkin grubu Tahran yönetiminin bölgedeki Lübnan-merkezli vekil gücü konumundaki Hizbullah militanları oluşturmaktadır. Sayıları Iraklı Şii savaşçılar kadar yüksek olmamakla birlikte, Suriye'deki çatışmaya katılan Hizbullah'a bağlı militanların 2006 yılında İsrail'e karşı savaşmış tecrübeli savaşçıları da içerdiğinin hesaba katılması, örgütün Esad rejimine sağladığı askeri desteğin niteliğini ortaya koymaktadır. Kontrgerilla tecrübesine sahip örgüt militanlarının çatışmaya katılımı, Suriye ordusunun ağır ve mekanize bir askeri yapılanmaya sahip olan düzenli kuvvetlerindeki piyade gücü eksikliğinin giderilmesinde tamamlayıcı bir

⁵ Arapça ismi "Hashd al-Sha'abi" olan ve Türkçe'de "Haşdi Şaabi" olarak da anılan HSB, IŞİD'in Musul'u işgal etmesinin ardından, Necef Havzası'ndaki Şii dini mercii Ayetullah Ali Sistani'nin örgüte karşı mezhep ayırt etmeksizin tüm Iraklı Müslümanları mücadeleye çağıran fetvası neticesinde Irak'taki İran destekli Şii milis grupların şemsiye örgütü olarak Haziran 2014'te kurulmuştur. Toplamda 40'tan fazla örgüt altında savaşan yaklaşık 140,000 civarındaki militan kapasitesiyle HSB, Nisan 2015 tarihi itibariyle Irak hükümetinin resmi bir güvenlik kuvveti olarak tanınmıştır (Mansour ve Jabar, 2017: 1-5).

kuvvet teşkil etmiştir. Cephe desteğinin yanı sıra, paramiliter yerel unsurların silahlı takviye kuvvetler şeklinde yeniden örgütlenmesinde DMO Kudüs Kuvvetleri ile birlikte ortaklaşa faaliyet gösteren Hizbullah'a bağlı askeri eğitmenlerin, Farsça konuşan DMO unsurlarının aksine, Suriyelilerle ortak dile sahip olmaları, örgütün rejim kuvvetlerine sağladığı askeri eğitim desteğinin niteliğini artıran bir faktör olmuştur (Fulton vd., 2013: 21-22).

Tıpkı İran gibi, Ortadoğu'da patlak veren Arap Baharı sürecinde Mısır, Tunus ve Yemen gibi ülkelerdeki ayaklanmaları İslami bir başkaldırı söylemiyle desteklemiş olan Hizbullah, Mart 2011'de Suriye'de ortaya çıkan protestoları ABD ve İsrail tarafından Filistin davasının savunucularından biri olan Esad rejimine karşı tasarlanmış bir komplo olarak tanımlamıştır (Spyer, 2012). Hizbullah'ın bu tutumunda, örgütün İran'dan aldığı askeri desteğin transferinde Suriye'nin önemli bir geçiş noktasını temsil etmesi belirleyici olmuştur. Böylece, İran-karşıtı bir Suriye yönetiminin iktidara gelme ihtimalini İran ile bağlantısının zayıflaması riskiyle tanımlayan Hizbullah, Suriye'deki iç savaş sürecinde Esad rejimini desteklemiştir. Öte yandan, Hizbullah için Suriye yalnızca İran ile bağlantısını sağlayan önemli bir geçiş noktası olmayıp, ayrıca örgütün İsrail karşısındaki askeri kapasitesinin sürdürülebilirliği bakımından önemli olan çok sayıda askeri eğitim kampları ve silah depolarının bulunduğu bir güvenli bölgeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, Suriye'de olası bir rejim değişikliğinin Hizbullah'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını tehdit etme ihtimali, örgütün Suriye'deki iç savaşa çatışmanın rejim safındaki ana aktörlerinden biri olarak katılmasını beraberinde getirmiştir (Sullivan, 2014: 9-10).

Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımı her ne kadar Mayıs 2013 tarihinde ilan edilmişse de, örgütün Esad rejimine sağladığı askeri desteği esasen Mart 2011'de başlayan sürecin en başından itibaren devreye sokulmuş ve kapsamı çatışmanın gidişatına göre genişletilmiştir. 2011 yılının ikinci yarısından itibaren ayaklanmaların bastırılmasında Esad rejimi kuvvetlerine danışmanlık desteği vermek üzere Suriye'ye gönderilen Hizbullah militanları, örgüt tarafından belirli ölçüde sağlanan silah ve askeri mühimmat takviyesiyle lojistik açıdan da desteklenmiştir (Berti, 2015; Kazdal, 2018). 2012 yılıyla birlikte muhaliflerin Suriye'deki çatışmalarda öldürülen Hizbullah militanlarının Lübnan'da gizli olarak defnedilmeye başlandığı yönündeki iddiaları yayılmaya başlamışsa da, örgüt tarafından bu uzun bir süre kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, Ağustos 2012'de ABD'li yetkililer tarafından Esad rejiminin Suriyeli ayaklanmacıların bastırılmasında uyguladığı şiddet içeren faaliyetlere Hizbullah'ın da askeri olarak dahil olduğunun doğrulandığı duyurulmuş ve örgüt ABD Hazine Bakanlığı'nın yaptırımlarına dahil edilmiştir (Gladstone ve Barnard, 2012). Ekim 2012'de Humus'a bağlı Kuseyr kasabesindeki çatışmalarda öldürülen üst düzey bir Hizbullah komutanı olan Ali Hüseyin Nasıf'ın Bekaa Vadisi'nde geniş kalabalıkların katılımıyla gerçekleştirilen cenaze töreni ise gizlenememiştir. Örgüte bağlı el-Manar TV gibi yayın kuruluşlarında, Nasıf'ın beraberindeki iki Hizbullah militanı ile birlikte Suriye'de cihat vazifesini yerine getirirken şehit olduğuna ilişkin haberlerin yayınlanması, Hizbullah'ın Suriye iç savaşındaki askeri varlığını dolaylı olarak kabul etmesi şeklinde yorumlanmıştır (Levitt, 2013; Sullivan, 2014: 12). Ne var ki, Hizbullah'ın genel sekreteri Seyid Hasan Nasrallah, 11 Ekim 2012 tarihli açıklamasında, örgüt mensuplarından bazılarının Lübnan sınırının Suriye tarafındaki Şii köylerde yaşayan akrabalarını korumak için Suriye'de bulunmalarının kendi inisiyatiflerinde olması sebebiyle Hizbullah'ın çatışmaya katıldığı anlamına gelmediğini ifade etmiştir (Davies, 2012).

Muhaliflerin 2012 yılı boyunca artan askeri kazanımları karşısında Esad rejiminin ülkenin büyük bir bölümünde kontrolünü kaybetmesi, Hizbullah'ın Suriye'deki askeri varlığının kapsamını kayda değer bir

ölçüde genişletmesini beraberinde getirmiştir. Nihayetinde, Nasrallah'ın 2013 Nisan'ında gerçekleştirdiği Tahran ziyaretinin ardından yaptığı 30 Nisan tarihli basın açıklamasında Lübnan sınırına yakın Kuseyr kasabasında yaşayan Lübnanlıların tekfirçilerin saldırılarına karşı savunulmasında örgütün gerekeni yapmaya hazır olduğunu ifade etmesi, Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımının örgüt düzeyinden ilk ilanı olmuştur (Barnard ve Mourtada, 2013). Nitekim, Nasrallah'ın açıklamasının ardından Hizbullah'ın Suriye'deki askeri varlığında yaşanan belirgin artış, örgüte bağlı militanların Mayıs 2013 itibariyle Humus'a bağlı Kuseyr kasabasında muhaliflere karşı yürütülen saldırı operasyonlarında rejim kuvvetleri ve diğer rejim yanlısı yabancı Şii milis unsurlarla birlikte cephede yer almasıyla sonuçlanmıştır. Kuseyr saldırısına katılan Hizbullah militanlarının çatışma sahasında üstlendikleri rol yalnızca muharebe desteği vermekle de sınırlı kalmamış, ayrıca saldırının tüm planlama ve yürütülme süreçlerine liderlik ederek rejim kuvvetlerine operasyonel açıdan komuta desteği sağlamışlardır (Sullivan, 2014: 14-16).

Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılımının kapsamında Kuseyr saldırısıyla birlikte gerçekleşen bu değişim, Nasrallah'ın açıklamalarında da kendini göstermiştir. 25 Mayıs 2013 tarihinde yaptığı açıklamasında Suriye'yi "direnin bel kemiği ve arka cephesi" olarak tanımlayan Nasrallah, direnin arka cephesinin açıkta bırakılmasına örgütün seyirci kalmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Gulf Times, 2013). Nasrallah'ın söylemlerinde ortaya çıkan bu dramatik değişim, Hizbullah'ın Suriye iç savaşındaki askeri varlığını artık sınıra yakın Şii çoğunluklu köylerde yaşayan Lübnanlıları savunma söylemiyle değil, açıkça Esad rejiminin bekasını garantileme hedefiyle gerekçelendirmeye başladığını göstermiştir (Kazdal, 2018). Nitekim Kuseyr'in 2013 Haziran'ında muhaliflerden geri alınmasının ardından, rejim kuvvetlerinin Hizbullah'ın desteğiyle Şam ve Humus'ta elde ettiği askeri kazanımlarını, bu iki şehir arasında Lübnan sınırı boyunca uzanan Kalamun dağlık bölgesinin muhaliflerden geri alınması izlemiştir. Hizbullah militanlarının sahip olduğu gerilla savaşı deneyimi özellikle Kalamun'un dağlık arazisindeki operasyonlarda rejim kuvvetlerini tamamlayıcı bir etki sağlamıştır. Örgüt ayrıca, 2013 yılının ikinci yarısında Şam ve Humus'ta yürütülen saldırı operasyonlarıyla eş zamanlı olarak, Halep'in kuzeyindeki Şii çoğunluklu Nubul ve Zehra köylerini çevreleyen bölgelerde de askeri varlığını artırmış ve rejimin kuzeydeki Menah Hava Üssü'ne erişiminin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Hizbullah'ın Suriye iç savaşında 2013 yılından itibaren derinleşen askeri katılımı, Esad rejiminin Şam'dan Humus'a ve Suriye kıyılarına uzanan bir koridor üzerindeki kontrolünü geri kazanmasında belirleyici olmuştur (Sullivan, 2014: 17-21). Örgütün çatışmalarda artan etkinliği, sahadaki askeri varlığını artırmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim, 2014 yılı itibariyle yaklaşık 4,000 ile 5,000 civarındaki Hizbullah militanının Esad rejimine destek vermek üzere Suriye'de bulunduğu ifade edilirken, bu rakamın 2017 yılı itibariyle yaklaşık 8,000'e ulaştığı belirtilmiştir (Kershner, 2014; Sönmez, 2022: 164). Örgütün sahada verdiği kayıpların ise 2018 yılı itibariyle 2,000'in üzerine çıktığı değerlendirilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 51).

Irak-Merkezli Şii Milis Gruplar

İran'ın desteğiyle Suriye iç savaşına katılan yabancı Şii milisler arasında en kalabalık grubu, 2012 yılının sonlarından itibaren çatışma sahasındaki etkinlikleri artan Irak-merkezli Şii milis gruplar oluşturmaktadır. Militan kaynağını ağırlıklı olarak Bedir Örgütü⁶, Asaib Ehl-i Hak⁷ ve Kataib Hizbullah⁸ gibi Irak kökenli Şii

⁶ Geçmiş 1982 yılında Irak'ta Şii devrim ihracı gerçekleştirmek amacıyla İran destekli bir siyasi parti olarak kurulan Irak İslam Yüksek Konseyi'nin (önceki adı Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi) silahlı kolu olan Bedir Tugayı'na dayanan örgüt, sosyal medya üzerinden Suriye'deki çatışmaya katılım çağrısında bulunan ilk İran destekli Şii milis gruplardan biri olmuştur. Bedir Örgütü'nün Suriye kolu olarak faaliyet gösteren Şehit Muhammed Bekir el-Sadr Kuvvetleri altında örgütlenen yaklaşık 1,500 civarında

milis yapılanmaların oluşturması dolayısıyla sıklıkla “Iraklı” olarak da anılabilen bu gruplar, İran’ın Suriye’de Şii cihadına çağrı yapan propagandasının çeşitli ülkelerdeki Şii topluluklar nezdinde karşılık bulmasıyla birlikte Irak sınırlarını aşan bir katılıma konu olmuşlardır. Bu bağlamda, İran’ın vekil güçleri olarak Suriye’de rejim kuvvetleriyle birlikte savaşan bu gruplara Irak dışından sağlanan katılımın ilk aşamasını Afganistan, Pakistan, Hindistan, Yemen (Husilerle bağlantılı Zeydiler) ve Suudi Arabistan’dan katılan Şii savaşçılar oluşturmuştur. 2013 yılının ikinci yarısından itibaren ise, Somali ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkeleri ve hatta ABD ve Kanada gibi Batılı ülkelerde yaşayan Şii toplulukların da Suriye’deki çatışmaya rejim safında katılan Irak-merkezli Şii milis gruplar için militan kaynağı olmaya başladığı rapor edilmiştir (Smyth, 2015a: 40-41). Toplamda 15 civarında grup altında örgütlenen yaklaşık 20,000 kuvvete karşılık geldikleri tahmin edilen Suriye’deki Irak-merkezli Şii milis grupların en bilinenlerinin başında, Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı, Seyyid el-Şüheda Taburu, Hizbullah el-Nuceba Hareketi, Zülfikar Tugayı ve İmam Hüseyin Tugayı gelmektedir (Karam, 2014).

DMO ve Lübnanlı Hizbullah’ın destekleriyle 2012 yılı sonlarında kurulan Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı, Suriye’de Esad rejimi safında çatışmaya katılan Irak merkezli Şii milis grupların çoğunluğunun dahil olduğu bir şemsiye örgüt niteliğindedir. Grubun lider kadrosunu ve alt-gruplarına bağlı savaşçıların çoğunluğunu Iraklı Şiiler oluşturmakla birlikte, başta Lübnan ve Afganistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden katılan yabancı Şii militanları da içerdiği bilinmektedir (Orhan, 2015: 11). Ağırlıklı olarak Seyyide Zeynep Türbesi’nin savunulması söylemine dayalı seferberlik propagandasıyla militan toplayan Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı’na bağlı milis kuvvetlerin Humus ve Halep gibi çok sayıda cephede kayıp vermeye başladıklarının duyulması, grubun Suriye’deki faaliyetlerinin türbenin bulunduğu Şam ve çevresiyle sınırlı olmadığını göstermiştir (Skidmore, 2014: 22). İsmi Hz. Ali’nin oğlundan alan grubun, bünyesindeki Iraklı Şii milislerin bir kısmının 2014 yılının ikinci yarısından itibaren IŞİD’in Irak’taki yükselişiyle mücadeleye katkıda bulunmak için ülkelerine geri dönmelerini müteakiben mezhepsel endoktrinasyon sürecinden geçirilmiş olan Sünni savaşçıları da içermeye başladığı duyulmuştur (Smyth, 2015b). 2017 sonu itibarıyla Suriye’de yaklaşık 9,000 civarında militanı olduğu değerlendirilen Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı’nın, aynı tarih itibarıyla sahada verdiği kayıpların ise 1,700’ü aştığı belirtilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 50, 53).

Asaib Ehl-i Hak’ın lider kadrosundan Ekrem el-Kaabi tarafından Suriye’de 2013 yılında kurulan Hizbullah el-Nuceba Hareketi, çoğunlukla Iraklı Şiilerden oluşan İran destekli bir milis gruptur. Haşdi Şaabi bünyesinde 12. Tugayı oluşturan militanları vasıtasıyla 2015 yılından itibaren Irak’ın güvenlik kuvvetlerinin resmi bir uzantısı haline gelen milis grup, Suriye’deki militanlarını ise doğrudan kendi komutasındaki üç alt grupta örgütlemiştir. Bunlar, Halep ve çevresindeki bölgede etkin olan Ammar Bin Yasir Tugayı, Şam ve

---

militanının Esad rejimi kuvvetlerine destek vermek üzere Suriye’de konuşlandırıldığı bilinmektedir. Örgüt, 2014 yılından itibaren HSB yapılanmasına bağlı olarak faaliyet göstermektedir (Smyth, 2015a: 14-15, 28; Ulutaş vd., 2015: 40).

⁷ Mukteda el-Sadr’a bağlı Mehdi Ordusu’ndan ayrılan Kays el-Khazali öncülüğündeki bir grup Iraklı Şii savaşçı tarafından İran’ın destekleriyle 2006 yılında kurulmuş olan Irak-merkezli Şii milis yapılanmadır. 2007 ile 2011 yılları arasında Irak’taki ABD ve koalisyon güçlerine karşı çok sayıda saldırıyı üstlenmiş olan örgüt, 2012 yılının sonlarından itibaren Suriye’deki çatışmada etkin olmaya başlayan Iraklı Şii milis grupların en önemli militan kaynaklarından biri haline gelmiştir. Örgüt, 2014 yılından itibaren HSB bünyesinde faaliyet göstermektedir (Smyth, 2015b).

⁸ Irak’ta Lübnanlı Hizbullah modelinde bir yapılanma olarak 2007 yılında İran’ın destekleriyle kurulmuş olan Şii milis gruptur. DMO-Kudüs Kuvvetleri ile bağlantılı olduğu bilinen örgütün 2013 yılından itibaren Suriye’de kayıplar verdiği duyulmaya başlanmıştır. IŞİD’in Irak’taki kazanımlarını artırmaya başlamasını müteakiben Suriye’deki askeri varlığının bir kısmını Halk Savunma Tugayları (Saraya al-Difa al-Shabi) adı altında örgütleyerek Irak’a gönderen örgüt, 2014 yılıyla birlikte HSB yapılanmasının parçalarından biri haline gelmiştir (Smyth, 2015a: 31-32).

çevresindeki bölgede etkin olan İmam Hasan el-Mücteba Tugayı ve Şam-Halep haricindeki bölgelerde etkin olan El-Hamd Tugayı'dır (Smyth, 2015b). 2015 yılında Halep'teki çatışmalarda önemli rol oynamış olan milis grubun Suriye'deki militanlarının 2016 yılı itibariyle yaklaşık 7,000 civarında olduğu değerlendirilmiştir (Leenders ve Giustozzi, 2020: 51). 2017 yılında örgüt, Suriye'deki dördüncü alt yapılanması olarak, İsrail işgali altındaki Golan Tepeleri yakınında bulunan Kuneytra bölgesinde Golan Kurtuluş Tugayı'nı kurduğunu duyurmuştur (Knights, 2021a).

Kataib Hizbullah komutanları arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle örgütten ayrılan Ebu Mustafa el-Şeyhbani liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından 2013 yılında Suriye'de kurulan Seyyid el-Şüheda Taburu da, çoğunluğu Iraklı Şiiilerden oluşmakla birlikte, Irak dışından Şii katılımına da açık olan DMO destekli bir milis yapılanmadır (Smyth, 2015b). Esad rejiminin Ağustos 2013 tarihinde Şam'ın Doğu Guta bölgesinde gerçekleştirdiği kimyasal saldırıda rejim kuvvetlerine destek verdiği ileri sürülen milis grup, Amerikan kuvvetlerinin 2017 yılından itibaren el-Tanf ve el-Bukemal'de gerçekleştirdiği hava saldırılarının hedefi olmuştur (Özdemir, 2022: 9). HSB bünyesindeki 14. Tugay üzerinden Irak'ta da hükümete bağlı resmi bir güvenlik gücü olarak faaliyet gösteren Seyyid el-Şüheda Taburu'nun, yalnızca Suriye sahasındaki militanlarının 2018 yılı itibariyle yaklaşık 700 ile 1,000 civarında olduğu ileri sürülmüştür (Knights, 2021b; Leenders ve Giustozzi, 2020: 51).

Suriye iç savaşındaki varlığını Haziran 2013'te sosyal medya üzerinden duyurmuş olan Zülfikar Tugayı, Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı bünyesinden Fazıl Suphi liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından İran'ın desteğiyle kurulmuştur. İsmi Hz. Ali'nin ünlü çift başlı kılıcından alan grup, çoğunlukla Sadr Hareketi'ne bağlı Mehdi Ordusu'ndan ayrılan Iraklı Şii militanları içermektedir. Tıpkı diğer Şii milis gruplar gibi, Zülfikar Tugayı da, Suriye'deki çatışmaya katılımını Seyyide Zeynep Türbesi'nin savunulması söylemiyle gerekçelendirmektedir. Bununla birlikte, grubun başta Şam, Şam kırsalı, Humus kırsalı ve Kuneytra olmak üzere, çatışmanın çeşitli cephelerinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. IŞİD'in 2014 yılı Haziranı'nda Irak'taki kazanımlarını artırmasını neticesinde Suriye'deki kuvvetlerinin bir kısmını Irak'a yönlendiren grup, örgüte karşı mücadelede her iki ülkede de etkin rol üstlenmiştir (Smyth, 2015b).

İran'ın desteğiyle Sadr Hareketi'ne bağlı Mehdi Ordusu'ndan ayrılan Şeyh Ebu Karrar el-Bahladi liderliğindeki bir grup Iraklı Şii militan tarafından kurulan İmam el-Hüseyn Tugayı, Suriye'deki çatışmada rejim safındaki varlığını 30 Haziran 2013 tarihinde Facebook üzerinden duyurmuştur. Kuruluşunun ilk yıllarında Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı'nın bir uzantısı olarak faaliyet gösteren grubun özellikle Şam, Seyyide Zeynep Türbesi çevresi ve Halep'teki çatışmalarda etkin rol oynadığı bilinmektedir (Smyth, 2015b; Orhan, 2015: 8). 2018 yılında Beşar Esad'ın erkek kardeşi Mahir Esad'ın komutasındaki İran-bağlantılı ordu birliği 4. Zırhlı Tümen'in 42. Tugayı'na dahil edilen İmam el-Hüseyn Tugayı, Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin resmi bir uzantısı haline getirilmiştir (Galia, 2023: 6-7).

Lübnanlı Hizbullah militanları kadar profesyonel olmamakla birlikte, nicelik bakımından Esad rejimi safındaki en üstün grubu temsil eden Irak merkezli milis grupların çatışmaya katılımı, DMO ve Hizbullah'ın sahada verdiği kayıpların telafi edilmesinde kritik rol oynamıştır. 2003-sonrası Irak'ta Amerikan kuvvetlerine karşı çatışmalara katılmış olan deneyimli militanları da içeren Irak merkezli Şii milis gruplara yeni katılan savaşçıların ise İran ve Lübnan'daki askeri kamplarda ileri savunma teknikleri ve gerilla taktikleri konusunda eğitildikten sonra Suriye'ye gönderildikleri bilinmektedir. Bu anlamda, DMO ve Hizbullah tarafından eğitildikten sonra Suriye'deki çatışma sahasında deneyim kazanan Iraklı Şii milisler,

İŞİD'le mücadeleye katılmak için ülkelerine geri döndüklerinde HSB için nitelikli militan kaynağı teşkil etmişlerdir (Fulton vd., 2013: 23; Intelligence and Terrorism Information Center, 2014: 1-3).

Fatimiyun Tugayı

2012 yılı sonlarında DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın Suriye'deki çatışma sahasında artan kayıplarının telafi edilmesinde, Iraklı Şii milislerin yanı sıra, İran'ın harekete geçirdiği bir diğer Şii topluluk da Afganlar olmuştur. Çoğunluğu Afganistan'daki Bamyan şehrinde yaşayan Hazara aşiretine mensup Afgan Şiiilerin Tahran yönetimiyle ilişkilerinin kökeni 1979 yılına dayanmaktadır. Kızıl Ordu'nun Afganistan işgali sırasında İran'da yeni kurulmuş olan İslami rejimden para ve silah desteği alarak örgütlenmeye başlayan Hazaralar, 1980-88 Savaşı sırasında İran'a destek vermişlerdir. 1996 yılı sonrasında Taliban'ın baskılarından kaçarak İran'a sığınan Hazaraların sayısı 2001 yılı sonrasında ABD ve koalisyon güçlerinden kaçanların da eklenmesiyle daha da katlanmıştır. Nitekim Tahran yönetiminin Suriye'de savaşmak üzere harekete geçirdiği Afgan Şiiilerin ilk grubunu İran'da yaşamakta olan 3 milyon civarındaki Afgan sığınmacılar oluştururken, ikinci grubunu ise DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın destekleriyle Afganistan'dan katılanlar ile diğer ülkelerden seferber edilen Afgan sığınmacılar oluşturmuştur (Azizi ve Vazirian, 2023: 543-544).

Suriyeli muhaliflerin 2012 yılı sonlarında İran destekli Afgan Hazaraların sahada Iraklı Şii milis gruplarla birlikte çatışmaya katıldığına ilişkin iddiaları defalarca dile getirilmesine rağmen, bu Tahran yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Suriye'deki çatışmaya başlangıçta Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı bünyesinde katılmaya başlayan Afgan Hazaraların sahadaki varlığında 2013 yılının Mayıs ve Haziran aylarındaki Kuseyr Savaşı ile birlikte yaşanan artış, Kasım ayında DMO ve Lübnanlı Hizbullah'ın destekleriyle kurulan Fatimiyun Tugayı altında örgütlenmeye başlamalarını beraberinde getirmiştir. 1980-88 Savaşı'na katılmış ve ayrıca Afganistan'da Kızıl Ordu'ya ve Taliban'a karşı çatışma tecrübesi edinmiş kıdemli bir Afgan komutan olan Ali Rıza Tavassoli liderliğinde kurulan Fatimiyun Tugayı'na katılan militanlar, İran'ın Şiraz, Yazd ve Veramin gibi şehirlerinde üç ile altı haftalık bir askeri eğitimden geçirildikten sonra çatışma sahasına gönderilmeye başlamışlardır. Çatışmalarda hayatını kaybeden Afgan Hazaraların cenaze törenlerine DMO unsurları ile İran Şehit ve Gaziler Vakfı yetkililerinin katılması ise Tahran yönetiminin Fatimiyun Tugayı üzerindeki desteğinin en somut göstergesi olmuştur (Smyth, 2015a: 42; Azizi ve Vazirian, 2023: 544-545).

İsmi Hz. Fatima'dan alan örgüte katılan Afgan Hazaralar, tıpkı Iraklı Şii milis gruplar gibi, Suriye'deki varlıklarını ekseriyetle Seyyide Zeynep Türbesi'nin savunulması olarak ifade etmelerine rağmen, büyük bir bölümünün maddi kazanımlar elde etmek için Suriye'deki çatışmaya katıldığını belirtmek gerekmektedir. Öyle ki, Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde 10 ile 20 civarında bir dilimini oluşturan Hazaralar, ülkenin geçmişten beri sosyo-ekonomik yoksunluğa maruz kalmış olan bir azınlık grubunu temsil etmektedirler. Suriye'deki sahada verilen DMO ve Hizbullah kayıplarını telafi etmek için Tahran yönetiminin çatışmaya katılım karşılığında sunduğu maddi olanaklar ise genellikle fakir ve işsiz Afgan Hazara gençlerinin ailelerinin geçimini sağlayabilmeleri için bir gelir fırsatını temsil etmiştir. Tahran yönetiminin ayrıca, İran'da yaşamakta olan Afgan sığınmacılar arasından Suriye'deki çatışmada hayatını kaybedenlerin ailelerine vatandaşlık hakkı vermeyi vadettiği de bilinmektedir (Sarı ve Farzam, 2017: 273, 282).

Özellikle 2013 yılı ortalarındaki Kuseyr Savaşı'nda etkin bir takviye kuvvet olduklarını kanıtlayan Afgan Hazaralar, İran'ın destekleriyle Fatimiyun Tugayı altında örgütlenmeye başladıktan sonra rejim kuvvetlerinin Şam, Humus, Hama, Lazkiye ve Halep gibi çatışmanın çeşitli cephelerindeki askeri

kazanımlarında kilit rol oynamışlardır. Fatimiyun Tugayı, DMO Kudüs Kuvvetleri'nin Suriye'deki faaliyetlerine destek verdiği gerekçesiyle 2019 yılında ABD Hazine Bakanlığı tarafından terörist örgütler listesine dahil edilmiştir (U.S. Department of the Treasury, 2019). 2020 yılı itibariyle Suriye'deki kuvvetlerinin yaklaşık 12,000 ile 14,000 civarında olduğu tahmin edilen Fatimiyun Tugayı'nın sahada verdiği kayıpların ise 2,000'in üzerinde olduğu değerlendirilmektedir (Azizi ve Vazirian, 2023: 545).

Zeynebiyun Tugayı

2012 yılı sonlarından itibaren Suriye'de Ebu Fazıl el-Abbas Tugayı'na bağlı Iraklı Şii milis gruplara katılarak çatışmada varlık göstermeye başlayan Pakistanlı Şiiilerin zaman içinde sahadaki sayılarında yaşanan artış, 2014 yılı itibariyle DMO Kudüs Kuvvetleri'nin desteğiyle oluşturulan Zeynebiyun Tugayı bünyesinde örgütlenmelerini beraberinde getirmiştir. Tahran yönetiminin Pakistanlı Şiiilerle bağlantısının geçmişi, Pakistanlı din adamı Seyit Arif Hüseyin El-Hüseyini'nin 1980 yılında İran İslami Devriminin lideri Ruhullah Musavi Humeyni'nin öğretilerini tanıtmak üzere Paraçınar'da Caferi dini okulunu kurmasına dayanmaktadır. El-Hüseyini'nin 1980 yılında Sünni radikaller tarafından düzenlenen bir suikastla ölümünün ardından Kum'a giden destekçileri, 2014 yılında kurulan Fatimiyun Tugayı'nın lider kadrosunu oluşturmuşlardır (Azizi ve Vazirian, 2023: 545).

Zeynebiyun Tugayı bünyesinde örgütlenen Pakistanlı Şiiilerin, Suriye'deki çatışmaya katılma sebeplerini milis grubun ismini aldığı Hz. Zeynep'in (Hz. Ali'nin kızı) türbesinin tekfircilere karşı savunulması söylemiyle gerekçelendirmelerine rağmen, esas motivasyonlarının ağırlıklı olarak maddi kazanım elde etmeye dayalı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Tıpkı Fatimiyun Tugayı'na katılan Afgan Şiiiler açısından olduğu gibi, Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şiiilerin çatışmaya katılımlarında da İran tarafından sağlanan maddi olanakların ve ayrıca İran'da vatandaşlık hakkı verilmesi gibi sosyal kazanımların önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Hatta bu anlamda, Tahran yönetiminin aylık düzenli maaşa bağladığı Zeynebiyun Tugayı bünyesindeki Pakistanlı Şiiilere üç ayda bir, on beş günlüğüne Suriye'den ayrılma izni verilen bir tür askerlik sistemi uyguladığı bilinmektedir (Güven, 2020).

Ağırlıklı olarak Şam ve çevresinde konuşlandırılan Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şii militanlar, çatışmanın gidişatının gerektirdiği ihtiyaca göre çeşitli cephelerde rejim kuvvetlerinin hem savunma hem de saldırı operasyonlarında yer almışlardır. Bilhassa 2016 yılında Halep'in kuşatılmasında etkin rol oynamış olan Pakistanlı Şii militanların yalnızca bu çatışmada 53 kayıp verdikleri kaydedilmiştir (Azizi ve Vazirian, 2023: 546). 2020 yılı itibariyle, Suriye'deki kuvvetlerinin yaklaşık 2,000 civarında olduğu değerlendirilen Zeynebiyun Tugayı'na bağlı Pakistanlı Şiiilerin, sahada verdikleri toplam kayıpların ise 150'nin üzerinde olduğu belirtilmiştir (Öztürk, 2020; Alaca, 2019). Tıpkı Fatimiyun Tugayı gibi, Zeynebiyun Tugayı da 2019 yılında ABD Hazine Bakanlığı tarafından terör örgütleri listesine alınmıştır (U.S. Department of the Treasury, 2019).

MİLİS GRUPLAR ÜZERİNDEN SURIYE'DE ARTAN İRAN NÜFUZU

Suriye ordusu kuvvetlerinin 220,000 civarında olduğu bilinen insan gücü kapasitesi, Mart 2011'de patlak veren iç savaş sürecinin henüz ilk yılında verilen kayıplar ve artan firarlar sebebiyle yaklaşık 110,000'e düşmüştür. Savaşın uzaması, kara operasyonlarını sürdürme iradesi zayıflayan rejimi kendisine sadık yerel güçlerden takviye kuvvet oluşturma arayışına yöneltmiştir. Böylece, ordunun düzenli kuvvetlerinde verilen fire, geçmişten beri Baas rejiminin muhalif hareketleri bastırma faaliyetlerinde kullanılan Yerel Halk Komiteleri ve rejimle bağlantılı organize suç şebekelerinden oluşan Şebbiha kuvvetleri başta olmak üzere,

rejime sadık paramiliter yerel güçlerin teşkilatlandırılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır (Orhan, 2015: 13; Voller, 2022: 861). Ne var ki, nicelik bakımından üstün olan bu kuvvetlerin, farklı cephelerde savunma ve saldırı operasyonları düzenlemekten ziyade, mahalli olarak buldukları bölgeyi korumakla sınırlı olan askeri kapasiteleri, ordunun nitelikli muharip gücü ihtiyacının giderilmesinde yetersiz kalmaları sonucunu doğurmuştur. Rejimin düzenli kuvvetlerindeki bu zayıflama, 2012 yılının ikinci yarısından itibaren ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinin kontrolünü neredeyse tamamen ele geçiren muhaliflerin askeri kazanımlarını başkent Şam'a kadar ilerletmelerini beraberinde getirmiştir. Nitekim, önce doğrudan DMO unsurlarını Suriye'ye sevk eden İran'ın, 2012 yılı sonlarından itibaren hem rejim yanlısı yerel paramiliter güçleri daha profesyonel bir silahlı yapılanma şeklinde Ulusal Savunma Güçleri (USG) adı altında yeniden teşkilatlandırarak, hem de çeşitli ülkelerden toplanan Şii milisleri rejim kuvvetlerine katılmak üzere örgütleyerek sağladığı takviye kuvvet desteği, çatışmanın seyrine rejim lehine müdahale etmiştir (Bingöl ve Varlık, 2014: 19-20; Urquhart, 2012).

İran'ın desteğiyle sahaya sevk edilen Şii milis grupların başlangıçtaki işlevi, rejimin düzenli kuvvetlerindeki insan gücü eksikliğinin telafi edilmesi olmuştur. 2013 yılının Mayıs ayında Lübnanlı Hizbullah'ın cephede Iraklı ve Afgan Şii milislerle birlikte yer aldığı Kuseyr savaşı, devrilmenin eşiğine gelmiş olan rejimin ayakta kalmasını sağlayan ilk askeri kazanım olmuştur. Şam ve Humus arasındaki bağlantının kurulması açısından stratejik bir bölge olan Kuseyr'deki zaferin ardından İran destekli milis grupların çatışmalarda artan etkinliği, 2013 yılı sonu itibarıyla Lazkiye ve Şam'daki kontrolünü sağlamlaştırmış olan rejimin Humus ve Hama gibi iki büyük şehirde kontrolü yeniden kazanmasını sağlamıştır (Orhan, 2015: 3). IŞİD'in Suriye ve Irak'ta artan kazanımları neticesinde 2014 yılının son çeyreğinde ABD öncülüğünde oluşturulan uluslararası koalisyonun örgütlenmesinde bu unsurların da –örtülü bir şekilde- yerel müttefiklerden sayılması, İran'a milis grupların sahadaki varlığını artırması için manevra alanı sağlamıştır (Öztürk, 2020). Suriye'deki Iraklı Şii milislerin bir kısmının IŞİD'in Irak'taki yükselişiyle mücadeleye katkıda bulunmak için ülkelerine geri dönmeleri neticesinde sahada oluşan boşluk ise Lübnanlı Hizbullah ile birlikte Afgan ve Pakistanlı Şii milisler tarafından doldurulmuştur (Sönmez, 2022: 167).

Süleymani'nin 24 Temmuz 2015 tarihinde Moskova'ya gerçekleştirdiği gizli ziyaretin ardından Eylül 2015 itibarıyla Rusya'nın da savaşa müdahil olması, İran destekli Şii milislerin sahadaki etkinliğinin artmasında kayda değer bir ivme yaratmıştır. Rusya'nın hava gücü desteğini almaya başlayan milis gruplar, 2016 yılında kuzeydeki kanlı Halep kuşatmasında, 2017 yılında doğuda Irak sınırına yakın Deyrizor'un geri alınmasında ve 2018 yılında güneydeki Ürdün ve İsrail sınırlarına yakın bölgelerde kontrolün sağlanmasında kilit rol oynamışlardır (Azizi ve Vazirian, 2023: 548-551). Gelinen noktada, Şam ve güneyi, Humus, Hama, Halep ve Deyrizor'u kapsayan geniş bir bölgede kontrolün geri alınması, rejimin muhalifler karşısında avantajlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte milislerin sahadaki işlevinin kapsamı da değişmiş; başlangıçta rejim ordusunun açıklarını kapatmak üzere sahaya sevk edilen geçici takviye kuvvet rolünü üstlenen bu unsurlar, sahadaki etkinliklerinin artması sonucunda çeşitli alanlarda rejimin ortakları haline gelmişlerdir (Lister ve Nelson, 2017). Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenini şekillendiren aktörler haline gelmeye başlayan milis gruplar, İran'ın sahadan çekilmek zorunda kalması durumunda ülkedeki nüfuzunu sürdürebilmesi için kalıcı dayanaklar oluşturma rolü üstlenmişlerdir.

Askeri alanda, merkezi hükümetin düzenli kuvvetlerinde meydana gelen zayıflama dolayısıyla güvenliğin sağlanması noktasında milis güçlerle yetki paylaşımı yoluna gitmesi, bu unsurların sayılarındaki artışa

paralel olarak ordunun ülke güvenliğinin merkezindeki aktör olduğu düzeni ortadan kaldırmaya başlamıştır. Öyle ki, özellikle 2015 yılından itibaren Suriye'deki muhalifler artık rejim kuvvetleriyle değil, Hizbullah ve diğer Şii milislerle savaştıklarını dile getirmeye başlamışlardır (Orhan, 2015: 5). Milis kuvvetlerin çatışmalarda artan etkinliği zaman içinde İran'ın sahadaki üstün pozisyonunun koruyucusu rolünü üstlenmelerini de beraberinde getirmiştir. Nitekim, rejimin düzenli kuvvetlerine kontrgerilla desteği vermek üzere örgütlenmiş olan bu güçler, 2016 yılından itibaren kuzeydeki Türk birliklerine, Trump yönetiminin iktidara geldiği 2017 yılından itibaren ise güneydeki el-Tanf Üssü'nde konuşlu Amerikan birliklerine karşı saldırı girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. Hizbullah ve diğer İran destekli Şii milis grupların güneyde -özellikle de Golan Tepeleri'nin bulunduğu sınır bölgelerinde- artan varlığının Tel-Aviv yönetiminde yarattığı güvenlik endişesi ise, İsrail'in Suriye'deki İran destekli milislere ait mevzilere hava saldırıları düzenlemeye başlamasına yol açmıştır. Gelinek noktada, bir taraftan İran'a sahadaki Türk ve Amerikan askeri varlıklarını dengeleyen unsur olarak hizmet eden milis gruplar, diğer taraftan İran askeri varlığına karşı İsrail tarafından dengelenen unsur olmaya başlamışlardır (Zalay, 2019: 311; Özdemir, 2022: 6, 15-16). Ne var ki, Trump döneminde Suriye'deki İran üslerini hedef alan ABD ve İsrail hava saldırılarında yaşanan artış, milis grupların sahadaki etkinliğinde herhangi bir kısıtlama yaratmamıştır. Öyle ki, 31 Aralık 2019 tarihinde İran destekli Şii milis gruplar tarafından Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği duvarına yazılan "Komutanımız Süleymani" mesajı, ABD'nin 3 Ocak 2020 tarihinde düzenlediği Süleymani suikastının ardından Suriye ve Irak'taki Amerikan hedeflerine yağdırılan roketlerin üzerine yazılmaya başlanmıştır (Horton, 2022).

İran destekli milis grupların sahada artan etkinliği, Tahran yönetimini Suriye'deki nüfuzunu kalıcı hale getirmek için bu unsurları merkezi hükümetin güvenlik aygıtına ekleme noktasında harekete geçirmiştir. Bu anlamda, İran ilk aşamada oluşumuna doğrudan katkıda bulunduğu USG unsurlarının yasal bir güvenlik kuvveti olarak tanınması için rejime baskı yapmaya yönelmişse de, 2016 yılından itibaren USG üzerinde artan Rus etkisi dolayısıyla bu mümkün olmamıştır. USG unsurlarının resmileştirilmesi girişiminin sonuçsuz kalması, İran'ı Halep, Rakka, Deyrizor ve Şam'da 2013 yılından beri konuşlandırılan bir diğer rejim destekçisi Suriyeli paramiliter kuvvet olan Yerel Savunma Güçleri'ni (YSG) desteklemeye yöneltmiştir (Haid, 2018). Nihayetinde, tıpkı Irak'taki HSB milislerinin Irak hükümetine bağlı bir güvenlik gücü olarak resmileştirilmesi örneğinde olduğu gibi, Tahran yönetiminin yoğun çabaları ve destekleri neticesinde YSG de 2017 yılının Nisan ayında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin 50,000 kişilik yasal bir kuvveti haline getirilmiştir. Ayrıca, DMO ve Hizbullah vasıtasıyla Mahir Esad komutasındaki 4. Zırhlı Tümen'e sağlanan askeri ve finansal destekler, bu birliği Suriye ordusundaki bir İran uzantısı haline getirmiştir. Tahran yönetiminin 4. Zırhlı Tümen ile artan bağlantısı, yukarıda da bahsedildiği gibi, İran'ın çatışmada desteklediği Irak merkezli milis gruplardan İmam el-Hüseyn Tugayı'nın 2018 yılında bu birliğin 42. Tugayı'na dönüştürülerek Suriye ordusunun resmi bir kuvveti olarak tanınmasını beraberinde getirmiştir (Galia, 2023: 5-7). Suriye'nin düzenli kuvvetlerinde artan İran nüfuzu, Rusya'nın Suriye ordusuna bağlı bir askeri birlik olarak kurduğu 5. Kolordu ve 2018 yılında rejimle anlaşma yapan Dera'daki eski muhalifleri örgütlediği 8. Alay vasıtasıyla dengelenmeye çalışılmıştır. Ne var ki, Rus destekli bu birliklerden 5. Kolordu Suriye ordusunun yasal bir askeri kuvveti olarak tanınmasına rağmen, İran'ın rejim üzerindeki baskıları neticesinde 8. Alay açısından bu mümkün olmamıştır (Özdemir, 2022: 3-5). Rusya'nın 24 Şubat 2022'de başlattığı Ukrayna işgali ise, Suriye'deki sahada Rus askeri varlığının azalmasıyla ortaya çıkan boşluğun İran tarafından doldurulmasını beraberinde getirmiştir (Tatlı, 2023: 9).

Milis grupların çatışma sahasında elde ettikleri üstünlüğün liderleri tarafından siyasi pozisyonlara sahip olabilmek için kullanılmaya başlaması ise, ülkenin siyasi düzeninde artan İran nüfuzunun kalıcı hale getirilmesine hizmet etmektedir. Çatışma devam ederken ele geçirilen bölgelerin kontrolünün bu unsurların denetimine bırakılması, milis liderlerinin buldukları bölgelerde sahip oldukları etkiyi siyasi alanda bu bölgelerin temsilciliğini yapmak için kullanmaya başlamalarını beraberinde getirmektedir. Geline nokta, rejimin ayakta kalabilmek için sahada bu unsurlara olan bağımlılığı, savaş ağalarının göstermelik seçimlerde parlamentoya girerek siyasi pozisyonlar elde etmesine rıza göstermesiyle sonuçlanmaktadır. Nitekim, 2016 yılındaki seçimlerde Halk Konseyi'nin Nusayri çoğunluklu yapısı değişmezken, rejime sadık 8 tane Sünni Arap vekilin yerini İran bağlantılı milis liderleri almıştır. 2020 yılında yapılan seçimlerde ise bu rakam 31 koltuğa yükselmiştir (Voller, 2022: 858-859, 867; Shaar ve Akil: 2021). İran'ın sahada desteklediği milisler üzerinden Suriye'nin siyasi düzeninde artırdığı nüfuzu, Lübnan'da 1980'lerin başında İsrail'le mücadele eden İslami bir hareket olarak kurulan Hizbullah'ın 1992 seçimlerinden itibaren parlamentoya girmesini ve IŞİD'e karşı mücadele eden bir askeri kuvvet olarak kurulan HSB'nin Irak siyasetinde artan ağırlığını hatırlatmıştır (Alagha, 2015: 30-31; Alaca, 2019).

İran'ın sahadaki milis gruplar üzerinden Suriye'de artan nüfuzunun ekonomik alandaki yansıması ise, bu unsurların Tahran yönetimi üzerinde oluşturdukları mali yükün hafifletilmesi için ülke ekonomisinin bazı yasadışı kaynaklarının işletilmesinde yetkili aktörler haline getirilmeleri noktasında ortaya çıkmaktadır (Voller, 2022: 867-868). Yalnızca Hizbullah'a sağladığı yıllık mali yardımın 700 milyon dolar civarında olduğu değerlendirilen Tahran yönetiminin Suriye'de desteklediği yaklaşık 40 bin milis gücün -askeri eğitim ve donatım giderleri hariç- aylık ortalama 500 dolar düzenli maaş karşılığında çatışmaya katılımı, bu unsurların İran ekonomisi üzerinde oluşturduğu yükün boyutunu ortaya koymaktadır (Öztürk, 2020). Nitekim, Trump döneminde ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilerek yaptırımları yeniden uygulamaya koymasıyla birlikte Suriye'deki savaşın İran ekonomisi üzerinde oluşturduğu mali yükün daha da ağırlaşması, Tahran yönetimini sahada desteklediği milis grupların finansmanı için alternatif kaynak arayışına sokmuştur. Bu noktada, milis grupların Suriye'deki ekonomik düzenin uyuşturucu ticareti gibi yasadışı alanlarına eklenmesi, İran için hem bu unsurların maliyetinin hafifletilmesinde alternatif bir finansman kaynağı yaratması, hem de iç savaşın başlangıcından beri başlıca sponsorluğunu üstlendiği ülke ekonomisinde yeni bir nüfuz alanı oluşturması bakımından avantaj sağlamıştır. Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Irak gibi çok sayıda ülkede de faaliyet gösteren Suriye merkezli uyuşturucu ticaretinin üretim ve dağıtım süreçlerinin doğrudan Hizbullah ve 4. Zırhlı Tümen'in denetiminde olduğu bilinmektedir (Özdemir, 2022: 21-22). Bu anlamda, rejim kontrolündeki bölgelerde İran destekli milis unsurların dahil olduğu çok sayıda tesiste üretimi gerçekleştirilerek dünya pazarlarına sevkiyatı yapılan uyuşturucu maddelerden yalnızca Captagon'un ticari getirisinin yıllık ortalama 6 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilmektedir (Lister, 2022). Hizbullah'ın da desteğiyle Suriye ekonomisinin büyüyen bir yasadışı sektörü haline gelen uyuşturucu ticareti, Tahran yönetimine hem sahadaki milis unsurların maliyetinin karşılanmasında alternatif bir finansman kaynağı, hem de bu unsurlar üzerinden ülkenin ekonomik düzeninde yeni bir nüfuz alanı sağlamaktadır (İbrahim, 2022).

Suriye'deki İran destekli milis gruplar ayrıca, ülkede Tahran yönetimine bağlı bir toplumsal taban oluşturma rolü üstlenmektedir. İran'ın destekleriyle çatışma sahasına ülke dışından sevk edilen milisler aileleriyle birlikte muhaliflerden geri alınan bölgelerde göçe zorlanan Sünnilerin evlerine yerleştirilerek, İran'ın Suriye'deki demografik yapıyı kendi lehine değiştirme stratejisi kapsamında Şii yerleşimler inşa

etme girişimlerine katkıda bulunmaktadır (Tatlı, 2023: 11-12). Şii yerleşimlerin özellikle Irak ve Lübnan sınır bölgeleri ile Şam ve çevresinde yoğunlaştırılması, Tahran-Akdeniz karayolu bağlantısını sağlayan hattın kontrolünün garanti altına alınmasına hizmet etmektedir. Buna ek olarak, Şii yerleşimlerin ülkenin güneyinde, özellikle İsrail sınırına yakın bölgelerde artırılmasıyla da, Hizbullah'ın Lübnan'ın güneyindeki konumuna benzer bir yapılanma oluşturulmaya çalışılmaktadır (Abdulmecid, 2020). İran'ın Şii yerleşimler inşa etme girişimleri kapsamında, rejim tarafından Nisan 2018 tarihinde yürürlüğe sokulan 10 sayılı kanun önemlidir. İç savaşın verdiği tahribat dolayısıyla "yeniden imar" kapsamına giren yapıların belirlenmesini tamamen hükümetin yetkisine bırakan kanunla, rejimin ülke içinde veya dışında muhacir durumuna düşmüş olan Sünnilerin evlerini yıkarak mülkiyet haklarına el koyabilmesinin önü açılmıştır. Öyle ki, söz konusu kanunla evlerine hükümet tarafından el konulan mülk sahiplerinin taşınmazlarını belgelemek için bir yıl süreyle sınırlandırılan itiraz hakkı, geri dönüşlerin büyük çoğunluğunun rejim tarafından yasaklanmış olması dolayısıyla uygulamada karşılığı bulunmayan göstermelik düzenlemeyi temsil etmiştir (Abu Ahmad, 2018). Bununla birlikte, rejimin saldırılarından kaçarak ülkelerini terk etmiş olan Sünnilerin mülkiyet haklarını ispatlamak için tekrar rejime bağlı kurumlara başvuruda bulunmalarının taşıdığı güvenlik riskleri dolayısıyla beklenebilir bir durum olmaması, 10 sayılı kanunun İran'ın Suriye'deki Şii yerleşim uygulamalarının yasal bir zemine oturtulmasına yönelik bir girişimden ibaret olduğunu göstermektedir (Al Kasem, 2019). İlgili kanun aracılığıyla yeniden imar kapsamına sokulan evlerin İranlı inşaat şirketleri tarafından yeniden inşası gerçekleştirildikten sonra çatışmaya katılan Şii milislerin ailelerinin yerleştirilmesi, Tahran yönetiminin Suriye'deki Şii yerleşim inşa etme uygulamalarına hizmet etmektedir (Lamb, 2018).

İran'ın sahada desteklediği milisler üzerinden Suriye'de kendisine bağlı bir toplumsal taban oluşturma faaliyetleri ayrıca, yerel halkın Şiileştirilmesine yönelik devreye soktuğu yumuşak güç uygulamalarıyla da desteklenmektedir. Şii yerleşimlerin çevre bölgelerinde dini ve kültürel bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışan İran, ibadethaneler, hayır kurumları, dernekler ve eğitim kurumları üzerinden din değiştirmeyi teşvik eden faaliyetlerde bulunmaktadır. İç savaş ortamı dolayısıyla halkın karşı karşıya kaldığı zor şartlardan da istifade eden Tahran yönetimi, Şii Müslümanlığı benimseyerek milis gruplara katılanlara barınma ve temel ihtiyaç desteği gibi sosyal yardımlar sağlamakta ve böylece ülkedeki nüfuzunu uzun vadede sürdürebilmek için kendisine bağlı bir toplumsal taban inşa etmeye çalışmaktadır (Vohra, 2021).

İran destekli milis grupların Suriye'deki varlığı, ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalinin önündeki en büyük engellerden birini temsil etmektedir. Bu unsurların çatışmaya katılımı rejimin bekasının sağlanmasında hayati rol oynamakla birlikte, Tahran-Şam ilişkilerinin geleneksel dinamiklerini değiştirmiştir. Suriye'de 2011 yılında başlayan süreç, geçmişte iç ve dış politikada bağımsız olan Esad rejiminin giderek artan bir şekilde İran'a bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Orhan, 2015: 5). Tahran yönetiminin sahada desteklediği milis grupların ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde artan etkinliği ise Esad rejiminin devrilmesi durumunda dahi İran'ın ülkedeki nüfuzunun korunmasına hizmet etmektedir. İran'ın özellikle Suriye'de kendi lehine bir demografik değişim gerçekleştirmek için milisler vasıtasıyla uyguladığı Şii yerleşimciler stratejisi, çıkarlarının tehlikeye girmesi durumunda ülkede harekete geçirebileceği on binlerce vekil güce sahip olması anlamına gelmektedir. Bunun örneği daha önce Irak'ta tecrübe edilmiştir. Ülkede Şii yerleşimcilerin artması, muhacir duruma düşmüş olan Suriyelilerin olası geri dönüşlerinde mezhepsel hassasiyetleri uyandırarak yeni çatışma ortamı oluşturma riski taşımaktadır (Tatlı, 2023: 11-12). Bu unsurların mezhepsel motivasyonları ayrıca, Selefi ideolojideki

radikal grupların propaganda anlatılarının toplumda karşılık bulmasına hizmet etmektedir. Bu noktada, Mart 2011’de patlak veren sürecin başlangıcında IŞİD ve el-Kaide gibi Selefi aşırılıkçıların Suriye’deki varlıklarının neredeyse yok denecek kadar az olduğu hatırlanmalıdır. İran destekli Şii unsurların çatışmaya katılımı, siyasi taleplerle patlak vermiş olan çatışmanın mezhepsel bir mücadeleye evrilmesine yol açmış ve rejimin artan saldırıları karşısında hami arayışına giren muhaliflerin Selefi aşırılıkçı örgütlere katılması sonucunu doğurmuştur. IŞİD’in Mart 2019’da Suriye’deki son kalesi olan Deyrizor’a bağlı Baghuz’u kaybetmesiyle birlikte sözde “hilafetin” çökmesine rağmen, Ocak 2022’de gerçekleştirdiği Haseke’yi savaş alanına çeviren hapisane baskını örgütün yeraltında uyuyan hücrelerinin harekete geçme potansiyelini göstermiştir. Bu anlamda, 2007 ile 2009 yılları arasında Irak’ta Sünnilerin sisteme yeniden dahil edilmesiyle zayıflayan örgütün, 2010 yılında yönetime Şiiilerin getirilmesiyle birlikte tekrar güçlenmeye başladığı ve 2011 yılında Suriye’de patlak veren süreci yükselişi için bir fırsat olarak değerlendirdiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, İran’ın mezhepsel hassasiyetleri kullanarak desteklediği Şii milisler üzerinden Suriye’de artan nüfuzu, radikalleşme tehdidinin sürekliliğine hizmet etmekte ve ülkede kalıcı barış sağlanması ihtimalini zayıflatmaktadır.

SONUÇ

Suriye’deki iç savaş ortamı, İran’ın yıllardır bölgede uyguladığı vekalet stratejisi kapsamında mezhepsel bir propaganda ile seferber ettiği milis gruplar üzerinden etki artırabileceği yeni bir nüfuz alanını teşkil etmiştir. Başlangıçta, Esad rejiminin devrilmesi durumunda Suriye’de İran-karşıtı bir yönetimin iktidara gelme olasılığı, Doğu Akdeniz’e ulaşma hedefinde hayati önem taşıyan Lübnan’daki vekil gücü Hizbullah ile bağlantısının zayıflamasını göze alamayan Tahran yönetiminin doğrudan DMO unsurlarıyla çatışmaya müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Sahada verilen İranlı kayıpların artması, Tahran yönetimini Şii inanışta kutsal sayılan mekanların korunması söylemine dayalı mezhepsel bir propaganda vasıtasıyla, başta Lübnan, Irak, Afganistan ve Pakistan olmak üzere, çok sayıda ülkeden seferber edilen Şii milislerin çatışma sahasına sevk edilmek üzere örgütlenmesi için harekete geçirmiştir. İran’ın Esad rejimine sağladığı takviye kuvvet desteği ayrıca, rejime sadık yerel paramiliter güçlerin eğitilip, donatılmasını da içermiştir. İran’ın destekleriyle örgütlenen Şii milis grupların çatışmaya katılımı, rejimin ayakta kalmasının sağlanması bakımından Tahran yönetiminin Suriye’deki kısa vadeli çıkarının korunmasında hayati önem taşımıştır. Çatışma dengelerinin değişmesiyle birlikte, İran destekli Şii milislerin işlevi yeniden tanımlanmış ve çatışma sahasındaki misyonlarını tamamlayan bu unsurlar Tahran’dan Beyrut’a uzanan stratejik karayolu bağlantısının önemli bir geçiş noktası olan Suriye’deki İran nüfuzunun uzun vadede korunmasına hizmet etmeye başlamışlardır. İran’ın kontrolünde olan Şii milislerin Suriye’nin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeninde etkin aktörler haline gelmeye başlaması, ülkede kalıcı barışın tesis edilme olasılığını zayıflatmaktadır. İran’ın çıkarları doğrultusunda mezhepsel söylemlerle harekete geçirebileceği silahlı vekil güçleri konumundaki bu unsurların Suriye’deki varlığı, muhacir duruma düşmüş Sünnilerin geri dönüşlerinde yeni çatışma ortamı ortaya çıkararak, Selefi aşırılıkçıların yükselişine uygun zemin hazırlama potansiyeline sahiptir. İran’ın Suriye’de desteklediği Şii milisler üzerinden nüfuz artırmasının önlenmesine ilişkin, IŞİD’e karşı başlatılan uluslararası mücadeleye benzer kapsamlı bir stratejinin olmayışı, örgütün ortaya çıkmasına zemin hazırlayan unsurların gözardı edilerek, radikalleşmenin sahadaki motivasyonunun devamlılığına hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULMECID, M. (2020). “İran'ın Suriye'de Mezhep Odaklı Stratejik Hedefleri”, *Anadolu Ajansı*, 8 Aralık, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iranin-suriyede-mezhep-odakli-stratejik-hedefleri/2069274>, (15.04.2023).
- ABU AHMAD, I. (2018). “Assad’s Law 10: Reshaping Syria’s Demographics”, *The Washington Institute*, September 14, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/assads-law-10-reshaping-syrias-demographics>, (15.04.2023).
- AKBARZADEH, S., GOURLAY, W. ve EHTESHAMİ, A. (2022). “Iranian Proxies in the Syrian Conflict: Tehran’s ‘Forward-Defence’ in Action”, *Journal of Strategic Studies*, 1-24, <https://doi.org/10.1080/01402390.2021.2023014>, (15.04.2023).
- AL KASEM, M. (2019). “10 Sayılı Yasa: Suriye’de Kalıcı Bir Demografik Değişim Hedefleyen Esad’ın Son Kozu”, *Syrian Association for Citizens’ Dignity*, https://syacd.org/wp-content/uploads/2021/10/060419_DEMO_Law10AssadPermanentDemographicChange_TR.pdf, (15.04.2023).
- ALACA, M. (2019). “Suriye’de Şii Milislere Ne Olacak?”, *ORSAM*, 29 Mart, <https://orsam.org.tr/tr/suriyede-sii-milislere-ne-olacak/>, (15.04.2023).
- ALAGHA, J. (2015). “Hizballah’s Resilience During the Arab Uprisings”, *Ortadoğu Etütleri*, 6(2): 28-52.
- ARI, T. (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: Dora Yayıncılık.
- ARIKAN, P. (2012). “Suriye’nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, 4(43): 18-29.
- AZİZİ, H. (2022) “Integration of Iran-backed Armed Groups into the Iraqi and Syrian Armed Forces: Implications for Stability in Iraq and Syria”, *Small Wars and Insurgencies*, 33(3): 499-527.
- AZİZİ, H. ve VAZİRİAN, A. H. (2023), “The Role of Armed Non-State Actors in Iran’s Syria Strategy: A Case Study of Fatemiyoun and Zainabiyoun Brigades”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3): 540-557.
- BARNARD, A. ve MOURTADA, H. (2013). “Leader of Hezbollah Warns It Is Ready to Come to Syria’s Aid”, *The New York Times*, April 30, <https://www.nytimes.com/2013/05/01/world/middleeast/nasrallah-warns-that-hezbollah-is-ready-to-come-to-syrias-aid.html>, (15.04.2023).
- BERTI, B. (2015). “The Syrian Civil War and Its Consequences For Hezbollah”, *Foreign Policy Research Institute*, December 28, <https://www.fpri.org/article/2015/12/the-syrian-civil-war-and-its-consequences-for-hezbollah/>, (15.04.2023).
- BİLGETÜRK, İ. (2018). “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 398-438.
- BİNGÖL, O. ve VARLIK, A. B. (2014). “Suriye İç Savaşı’nda Askeri Durum”, *Merkez Strateji Enstitüsü*, 006, <http://merkezstrateji.com/assets/media/141210-rp-06-suriye-ic-savasinda-askeri-durum-s3.pdf>, (15.04.2023).

- BLACK, I. (2012). “Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed”, *The Guardian*, September 16, <https://www.theguardian.com/world/2012/sep/16/iran-middleeast>, (15.04.2023).
- CAVE, D. ve SAAD, H. (2012). “48 Captives are Iran Thugs, Say Rebels in Syria”, *The New York Times*, August 5, <https://www.nytimes.com/2012/08/06/world/middleeast/syrian-rebels-say-hostages-are-iranian-guards.html>, (15.04.2023).
- DAVIES, W. (2012). “Lebanon’s Hezbollah Drawn into Syria Conflict”, *BBC News*, October 26, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20085989>, (15.04.2023).
- FULTON, W., HOLLIDAY, J. ve WYER, S. (2013). “Iranian Strategy in Syria”, *Institute for the Study of War*, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/IranianStrategyinSyria-1MAY.pdf>, (15.04.2023).
- GALIA, E. (2023). “The Pro-Iranian Militias in Syria”, *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center*, March 29, https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2023/04/E_042_23.pdf, (15.04.2023).
- GEORGE, M. (2012). “Iran's Syria Options Limited as Assad Battles on”, *Reuters*, June 14, <https://www.reuters.com/article/us-iran-syria-analysis-idUSBRE85D0P320120614>, (15.04.2023).
- GLADSTONE, R. ve BARNARD, A. (2012). “U.S. Accuses Hezbollah of Aiding Syria’s Crackdown”, *The New York Times*, August 10, <https://www.nytimes.com/2012/08/11/world/middleeast/us-officials-say-hezbollah-helps-syrias-military.html>, (15.04.2023).
- GOODARZI, J. M. (2013). “Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment”, *Ortadoğu Etütleri*, 4(2): 31-54.
- GULF TIMES (2013). “Syria Rebels Fight On As Talks Pressure Mounts”, May 25, <https://www.gulf-times.com/story/353960/syria-rebels-fight-on-as-talks-pressure-mounts>, (15.04.2023).
- GÜVEN, A. (2020). “İran Destekli Zeynebiyyun Tugayı Pakistan’ın Yeni Ulusal Güvenlik Sorunu Olabilir”, *Anadolu Ajansı*, 4 Kasım, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-zeynebiyyun-tugayi-pakistan-in-yeni-ulusal-guvenlik-sorunu-olabilir/2031669>, (15.04.2023).
- HAID, H. (2018). “Reintegrating Syrian Militias: Mechanisms, Actors, and Shortfalls”, *Carnegie Middle East Center*, December 12, <https://carnegie-mec.org/2018/12/12/reintegrating-syrian-militias-mechanisms-actors-and-shortfalls-pub-77932>, (15.04.2023).
- HORTON, A. (2022). “Iran-backed Militants Probably Behind Attacks Targeting U.S. Troops in Iraq and Syria, Pentagon Says”, *The Washington Post*, January 5, <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/01/05/iran-attacks-us-troops-iraq-syria/>, (15.04.2023).
- İBRAHİM, G. (2022). “How Iran Turned Syria Into ‘the Den of Captagon’”, *Arab News*, October 31, <https://www.arabnews.com/node/2190921>, (15.04.2023).
- INTELLIGENCE AND TERRORISM INFORMATION CENTER (2014). “Shi’ite Foreign Fighters in Syria”, https://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20631/E_025_14_146498974.pdf, (15.04.2023).
- JAHANBANI, N. ve LEVY, S. W. (2022). “Iran and Hezbollah’s Support to Proxies Operating in Syria”, *Combating Terrorism Center at West Point*, <https://ctc.westpoint.edu/wp-content/uploads/2022/04/Iran-Entangled.pdf>, (15.04.2023).

- KAZDAL, M. (2018). “Hizbullah’ın Suriye Savaşı”, *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 30 Kasım, https://insamer.com/tr/hizbullahin-suriye-savasi_1824.html, (15.04.2023).
- KNIGHTS, M. (2021a). “Profile: Harakat Hezbollah al-Nujaba”, *The Washington Institute*, April 27, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-harakat-hezbollah-al-nujaba>, (15.04.2023).
- KNIGHTS, M. (2021b). “Profile: Kataib Sayyid Al-Shuhada”, *The Washington Institute*, May 3, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-kataib-sayyid-al-shuhada>, (15.04.2023).
- KORKMAZ, Y. (2015). *İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- LAMB, F. (2018). “Syria’s New Law Number Ten Devastates Sunni Refugees as Regime Loyalists are Deeded Their Homes and Real Estate”, *Eurasia Review*, May 3, <https://www.eurasiareview.com/03052018-syrias-new-law-number-ten-devastates-sunni-refugees-as-regime-loyalists-are-deeded-their-homes-and-real-estate-oped/>, (15.04.2023).
- LEENDERS, R. ve GIUSTOZZI, A. (2020). “Foreign Sponsorship of Pro-government Militias Fighting Syria’s Insurgency: Whither Proxy Wars?”, *Mediterranean Politics*, 0(0): 1-30.
- LEVITT, M. (2013). “Tough Times for Hezbollah”, *The Washington Institute*, August 29, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/tough-times-for-hezbollah>, (15.04.2023).
- LISTER, C. (2022). “We cannot Ignore Syria’s Emergence as a Narco-State”, *Middle East Institute*, April 19, <https://www.mei.edu/publications/we-cannot-ignore-syrias-emergence-narco-state>, (15.04.2023).
- LISTER, C. ve NELSON, D. (2017). “All the President’s Militias: Assad’s Militiafication of Syria”, *Middle East Institute*, December 14, <https://www.mei.edu/publications/all-presidents-militias-assads-militiafication-syria>, (15.04.2023).
- MANSOUR, R. ve JABAR, F. A. (2017). “The Popular Mobilization Forces and Iraq’s Future”, *Carnegie Middle East Center*, https://carnegieendowment.org/files/CMEC_63_Mansour_PMF_Final_Web.pdf, (15.04.2023).
- ORHAN, O. (2015). “The Shiite Militias in Syria and Political Solution”, *ORSAM Policy Brief*, 26, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/26eng.pdf, (15.04.2023).
- OZAROWSKI, R. (2018). “Iran’s Engagement in Syrian Conflict: Causes and Consequences”, *Przeegląd Strategiczny*, 11: 201-210, <https://doi.org/10.14746/ps.2018.1.14>, (15.04.2023).
- ÖZCAN, E. E. (2022). “Astana Süreci Türkiye ve Rusya’nın Garantörlüğünde Devam Ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 15 Haziran, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astana-sureci-turkiye-ve-rusya-nin-garantorlugunde-devam-ediyor/2614403>, (15.04.2023).
- ÖZDEMİR, Ö. B. (2022). “Iran-Backed Militia in Syria: Profiles and Functions”, *ORSAM Analysis*, 304, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/iran-backed-militia-in-syria-profiles-and-functions.pdf, (15.04.2023).
- ÖZTÜRK, S. (2020). “İran Destekli Terörist Grupların Suriye’deki Varlığı”, *Anadolu Ajansı*, 13 Şubat, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-1732926>, (15.04.2023).

- POMEROY, R. (2011). “Iran Backs Arab Uprisings Unless Pro-U.S.: Khamenei”, *Reuters*, June 4, <https://www.reuters.com/article/uk-iran-khamenei-idUKTRE7530T320110604>, (15.04.2023).
- SADJADPOUR, K. (2013). “Iran’s Unwavering Support to Assad’s Syria”, *Carnegie Endowment For International Peace*, August 27, <https://carnegieendowment.org/2013/08/27/iran-s-unwavering-support-to-assad-s-syria-pub-52779>, (15.04.2023).
- SARI, İ ve FARZAM, R. (2017). “Fatimiyun: İran’ın Afgan Milisleri”, *USAD*, (6): 267-290.
- SEGALL, M. (2012). “The Role of Iranian Security Forces in the Syrian Bloodshed”, *Jerusalem Center for Public Affairs*, 589, <https://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/06/Segall-VP5891.pdf>, (15.04.2023).
- SİNKAYA, B. (2011). “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı”, *Ortadoğu Analiz*, 3(33): 38-48.
- SİNKAYA, B. (2015). “Suriye Krizi Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri”, *Akademik Ortadoğu*, 10(1): 131-160.
- SKIDMORE, J. (2014). “Foreign Fighter Involvement in Syria”, *International Institute for Counter-Terrorism*, <https://i-hls.com/wp-content/uploads/2014/01/Foreign-Fighter-Involvement-in-Syria.pdf>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2015a). “The Shiite Jihad in Syria And its Regional Effects”, *The Washington Institute*, 138, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/shiite-jihad-syria-and-its-regional-effects>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2015b). “Understanding the Organizations Deployed to Syria”, *Washington Institute for Near East Policy*, 5, <https://www.washingtoninstitute.org/media/5442>, (15.04.2023).
- SMYTH, P. (2019). “Making Sense of Iraq's PMF Arrests”, *Washington Institute for Near East Policy*, April 26, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/making-sense-iraqs-pmf-arrests>, (15.04.2023).
- SÖNMEZ, G. (2022). “Foreign Shiite Fighters in the Syrian Civil War: Actors, Recruitment Strategies and Iran’s Regional Role”, *Journal of Security Studies*, 24(2): 158-173.
- SPYER, J. (2012). “Hizbollah and the Arab Revolutions: The Contradiction Made Apparent?”, *Global Research in International Affairs*, April 27, https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/meria/v16i1/f0029680_23998.pdf, (15.04.2023).
- SULLIVAN, M. (2014). “Hezbollah in Syria”, *Institute For The Study Of War*, 19, <https://www.jstor.org/stable/resrep07896>, (15.04.2023).
- TATLI, İ. (2023). “Yerel İsyanıdan Uluslararası İç Savaşa: 13. Yılında Suriye İç Savaşı”, *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 164, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/yerel-isyandan-uluslararasi-ic-savasa-13-yilinda-suriye-ic-savasi.pdf>, (15.04.2023).
- THE WASHINGTON POST (2002). “Text of President Bush’s 2002 State of the Union Address”, January 29, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm>, (15.04.2023).
- U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY (2012). “Treasury Designates Iranian Ministry of Intelligence and Security for Human Rights Abuses and Support for Terrorism”, February 16, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/tg1424>, (15.04.2023).

- U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY (2019). “Treasury Designates Iran’s Foreign Fighter Militias in Syria along with a Civilian Airline Ferrying Weapons to Syria”, January 24, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm590>, (15.04.2023).
- ULUTAŞ, U., KANAT, K. B. ve ACUN, C. (2015). “Sınırları Aşan Kriz: Suriye”, *SETA Analiz*, 120, <https://www.setav.org/sinirlari-asan-kriz-suriye/>, (15.04.2023).
- URQUHART, C. (2012). “Syrian Government Forces Shell Rebel Positions around Damascus”, *The Guardian*, December 15, <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/15/syrian-forces-rebel-damascus>, (15.04.2023).
- UYGUR, H. (2012). “İran ve Arap Baharı”, *SETA Analiz*, 52, <https://www.setav.org/iran-ve-arap-bahari/>, (15.04.2023).
- VOHRA, A. “Iran is Trying to Convert Syria to Shiism”, *Foreign Policy*, March 15, <https://foreignpolicy.com/2021/03/15/iran-syria-convert-shiism-war-assad/>, (15.04.2023).
- VOLLER, Y. (2022). “Rethinking Armed Groups and Order: Syria and the Rise of Militiatocracies”, *International Affairs*, 98(3): 853-871.
- ZALAYAT, I. (2019). “Realpolitik and Jihad: The Iranian Use of Shiite Militias in Syria”, *Digest of Middle East Studies*, 28(2): 296-328.

NETANYAHU SONRASI BENNETT HÜKÜMETİ: YAPISAL KRİZLER VE TÜRKİYE İLE DEĞİŞEN İLİŞKİLER

Pınar ÖZDEN CANKARA
pinar.cankara@bilecik.edu.tr
0000-0003-3739-4771

Zeynep Nisa EMİŞEN
zeynisa277@gmail.com
0000-0002-6491-4157

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 10.02.2023

Kabul Tarihi
Accepted: 10.03.2023

BENNETT GOVERNMENT AFTER NETANYAHU: STRUCTURAL CRISES AND CHANGING RELATIONS WITH TURKEY

ÖZ İsrail devleti demokratik yönetim tarzına sahip olma özelliği ile Ortadoğu'da öne çıkan bir devlet olmasına rağmen ülke 2000'li yıllarda derin siyasal krizler yaşamaya başlamıştır. İç siyasette görülen istikrarsızlık, başbakanın yolsuzlukla suçlanması ve ülkenin derin ekonomik krize sürüklenmesi dış politikayı da etki altına almıştır. Binyamin Netanyahu hükümetleri döneminde yaşanan kritik dış politika olaylarından birisi Türkiye ile olan ilişkilerde görülen siyasi kırılmadır. İsrail seçmeni üç defa üst üste başbakanlık yapan Netanyahu'ya 2022 yılındaki seçimlerde tek başına iktidar olmasını sağlayacak oyu veremeyince on iki yıl aradan sonra ülkede farklı bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Tek ortak yanları "Netanyahu karşıtı olmak" olan bu yeni koalisyon modelinde Naftali Bennett başbakan olarak yer almıştır. Bu koalisyon hükümeti kısa ömürlü olsa da İsrail'in kritik dış politika meselesine yeni bir soluk kazandırmayı başarmıştır. Sembolik yetkileri olan Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye ile normalleşme politikasına ek olarak Bennett hükümeti de Dışişleri Bakanı Lapid'i Türkiye'ye yollayarak Netanyahu döneminden farklı olduklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak bünyesinde barındırdığı farklı görüşteki partiler ve Filistin sorununda yaşanan kronik sorunlar nedenleriyle Bennett koalisyonu başarısızlığa sürüklenmiş, bu kısa aranın ardından Binyamin Netanyahu yeniden bu defa daha sert koalisyon ortaklarıyla başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Bu çalışmanın vardığı sonuç Türkiye-İsrail ilişkilerinin Bennett döneminde geliştiği ama bu gelişmenin yaşanmasına neden olan sürecin aslında bir önceki Netanyahu döneminde yaşandığıdır. Dolayısıyla Netanyahu'nun yeniden iktidar olmasının iki ülke ilişkilerinde görülen gelişmeyi tersine çevirmeyeceği beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Binyamin Netanyahu, Naftali Bennett, Türkiye, İsrail

ABSTRACT Although the state of Israel is a prominent state in the Middle East with its democratic management style, it started to experience deep political crises in the 2000s. The instability in domestic politics, the prime minister's accusation of corruption and the deep economic crisis in the country also affected foreign policy. One of the critical foreign policy events during the Benjamin Netanyahu governments is the political break in relations with Turkey. When Israeli voters did not vote for Netanyahu, who was the prime minister three times in a row, in the 2022 elections that would enable him to be in power alone, a different coalition government was established in the country after twelve years. Naftali Bennett took part as prime minister in this new coalition model, whose only common point was to be "against Netanyahu". Although this coalition government was short-lived, it managed to breathe new life into Israel's critical foreign policy issue. In addition to President Herzog's normalization policy with Turkey, which has symbolic powers, the Bennett government sent Foreign Minister Lapid to Turkey and tried to show that they were different from the Netanyahu era. However, the Bennett coalition was dragged into failure due to the parties with different views and chronic problems in the Palestinian issue, and after this short break, Benjamin Netanyahu took the prime minister's seat again, this time with tougher coalition partners. The conclusion of this study is that Turkey-Israel relations developed during the Bennett period, but the process that led to this development was actually experienced in the previous Netanyahu period. Therefore, it is expected that Netanyahu's return to power will not reverse the development in the relations between the two countries.

Keywords: Benjamin Netanyahu, Naftali Bennett, Turkey, Israel

GİRİŞ

İsrail, İngiltere'nin Filistin manda rejiminin sona erdiğini açıklamasının ardından 14 Mayıs 1948'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı Chaim Weizmann, başbakanı ise aynı zamanda savunma bakanı da olan Ben Gurion olmuştur. Bu tarihten 2022 yılına kadar ülkede 36 hükümet kurulmuştur. 2001 yılına kadar İsrail'de seçimler tarihin akışına uygun şekilde gerçekleşmiştir. İsrail bu zaman zarfında 1967 ve 1973 Savaşları ile 1988'de Filistin intifadası gibi ağır güvenlik krizleri ve 1995'de görevdeki Başbakan İzak Rabin'in bir suikast ile öldürülmesi gibi ağır travmatik süreçler deneyimlemiş olsa da ülke ağır siyasal krize sürüklenmemiştir. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde İsrail siyasal yaşamında bir farklılığın olduğu görülmektedir. Dört yılda bir yapılması gereken parlamento seçimleri 2001'de, 2003'de, 2006'da, 2013'de, 2015'de, Nisan 2019'da, Eylül 2019'da, 2020'de ve 2021'de yapılmıştır. 2021'deki seçimin ardından kurulan Naftali Bennett önderliğindeki koalisyon hükümeti, Başbakan Haziran 2022'de istifa ettiği için yerini geçici hükümete bırakmıştır. Böylelikle 1 Kasım 2022'de İsrail tekrar seçimlere gitmiştir. 12 yıllık Netanyahu hükümetlerinin ardından kurulan bu yeni koalisyon hükümeti de kısa ömürlü olmuştur.

İsrail devleti bünyesinde barındırdığı Arap vatandaşlar nedeniyle aslında etnik bir demokrasi görünümündedir ve 2000'li yıllar İsrail'in Arap vatandaşlarının kurduğu siyasal partilerin de kendilerine zemin oluşturabilmelerini sağlamıştır. Ülkede her ne kadar tek bir etnik grubun egemen olduğu bir siyasal rejim olsa da Araplar ve Yahudiler kendilerini farklı siyasal oluşumlarda kümeleye başlamıştır. Medeni ve siyasi haklara sahip olan Araplar kamu işlerine katılım sağlamaktan men edildikleri gibi Yahudilere kıyasla aslında sınırlı bir vatandaşlık hakkına sahiptir. Hatta vatandaşlık alabilmiş olan Araplar politik mücadelelerini hukukun sağladığı koşullar içinde yürütmeye hevesli olmuştur. İsrail'in içindeki Filistinli Arap azınlıkların bir politik duruşu olduğu gibi aslında ülkedeki Yahudi nüfus da bütünlük değildir. Avrupalı Yahudiler ile Asya-Afrika kökenli Yahudiler ülkede parçalı toplum yapısı yaratmakta ve bu da ulus inşa sürecini ve istikrarlı hükümetlerin oluşumunu engelleyici bir rol oynamaktadır. Ülkedeki farklı vatandaşlık statüsü etnik demokrasinin oluşmasına sebep olmuş, Filistin toplumu ile 2000'li yıllarda yaşanan sorunların daha da ağırlaşmasıyla ülkenin siyasal sistemi açmaza sürüklenmiştir. Devletin Yahudi kimliğe sahip oluşu ama bir yandan da hükümetin demokratik formda oluşturulma amacı güdülmesi İsrail politik sisteminin ve kültürünün en önemli meselesi haline gelmiştir (Peled, 1992: 432). Ülkede siyasal istikrarsızlığın körüklenme süreci ele alınırken bu husus da dikkate alınmak zorundadır. Sonuçta ülkede bir etnik grubun baskın olması karar alma süreçlerinde kapsayıcılık sorununun yaşanmasına yol açmakta ve siyasal rejimin çatırdamalar yaşamasına vesile olmaktadır (Dora, 2018: 75). İsrail politik sisteminde göz önünde bulundurulması gereken bir diğer etken ise dini milliyetçi söylemdeki partilerdir. 1999 ile 2009 arasında bu hareket iki parti tarafından temsil edilmiştir: Dini Milliyetçi Parti (National Religious Party) ve daha sonra Yahudi Evi Partisi (Jewish Home Party) bir kanadı oluştururken diğer radikal tarafı ise Ulusal Birlik Partisi (National Union Party) temsil etmiştir (Shelef ve Shelef, 2013: 293). Dolayısıyla 2000'li yıllarda radikal sağ partilerin de sistemde taban oluşturmaya başlaması ister istemez İsrail siyasetini etki altına almıştır.

Bu çalışmanın hipotezi Naftali Bennett hükümetinde yer alan farklı görüşteki partilerin duruşlarının koalisyonun başarılı olmasını engellediği ve Netanyahu'nun devrettiği sorunlu iç ve dış politika konularının da hükümetin işini zorlaştırdığıdır. Bu nedenle çalışmada bu hipotezi destekleyecek örnek vakalar seçilmiş ve Bennett hükümetinin özellikle Filistin sorununa yaklaşımı analiz edilmiştir. Bu amaçla çalışmada 2021

yılında kurulan hükümetin ortaklarının vizyon ve misyonlarının neler olduğu, koalisyon hükümetinin ortaya çıkan siyasi krizlere nasıl cevaplar ürettiği ve yaşanan açmazların iç ve dış siyasete yansımaları incelenmiştir. Çalışmada aynı zamanda hükümetin, 35. dönem hükümetiyle mukayeseli olarak siyasi adımları Türkiye özelinde irdelenerek, Bennett hükümetinin nasıl bir yol izlediği de araştırılmıştır.

İSRAİL SİYASAL SİSTEMİ VE 2000'LERDE ÜLKEDEKİ SİYASAL İSTİKRARSIZLIĞIN YAPISAL NEDENLERİ

İsrail devletinin yazılı bir anayasası bulunmamaktadır ancak 19 Temmuz 2018'de 55 olumsuz 62 olumlu oy alarak ülkede "Yahudi Ulus Devlet Yasası" kabul edilmiştir (TRT Haber, 2018). Ancak bu tarihten önce de ülkede siyasi işleyiş tesis eden yasal belgeler bulunmaktaydı. Örneğin 1948'de Hukuk ve İdare Yönetmeliği, 1949'da Devlet Denetim Yasası, 1951'de Devlet Başkanı Görev Süresi Yasası ve Kadınlar İçin Eşit Haklar Yasası, 1953'de Hâkimler Kanunu ve 12 Şubat 1958'de Knesset Temel Yasası çıkartıldı (Sinha, 1960: 290). 1985'de ise ülkede İsrail'in Yahudi halktan oluşan yapısını inkâr eden partilerin seçimlere katılmasını engelleyen nitelikte bir yasa çıkartıldı. Toprakları sürekli kuşatma altında olan bu devletin görüntüsü aslında o haliyle "garnizon demokrasisine" benziyordu (Neuberger, 1989: 68). 1990'lara gelindiğinde ülkenin politik kurumları gözden geçirildi. Bunda 1991 Madrid Konferansı, 1993 Oslo Antlaşması ve 1994 Ürdün ile yapılan barış antlaşmasının etkisi büyüktür. Üstelik Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve İsrail'e olan Doğu Avrupa göçü de ülkenin etnik karakterini değiştirmiş bu durum da siyasi sistemde düzenleme yapma ihtiyacı doğurmuştur. 1996'ya kadar geleneksel parlamenter sistemin hâkim olduğu ülkede 1949-1999 arasında 15 Knesset ve 27 hükümet İsrail'i yönetmiştir ancak 1996 seçimlerinden itibaren "Temel Yasa: Hükümet"te yer alan ilkelere göre seçimler yapılmaya başlanmıştır (Diskin, 1999: 499-500). Böylelikle İsrail devletinin siyasi sistemi şu şekilde devam etmiştir: İsrail siyasi sisteminde başat kurumlar parlamento ve hükümettir. Cumhurbaşkanı ülkede sembolik yetkilerle donatılmış; yürütmede asıl icra yetkileri başbakanın tanınmıştır. Cumhurbaşkanı, yedi yılda bir gizli oyla İsrail parlamentosu olan Knesset tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın temel görevleri; devleti temsil etmek, uluslararası antlaşmaları imzalamak ve hükümet raporlarını almak şeklinde özetlenebilir (The Knesset, 2022a). Başbakan, ülke yönetiminde asıl yetkilidir. Görev süresi dört yıl olmakla birlikte, başbakanın Knesset'e üye olma zorunluluğu vardır. Ülkenin yasama görevini ise 120 üyeden oluşan Knesset yerine getirmektedir. Knesset seçimleri dört yılda bir yapılır ve yürütmeden bağımsız bir yapıdadır. Ülkede bulunan güçler ayrılığı sistemi sayesinde Knesset'in politik ağırlığı vardır. Knesset'in başlıca görevleri; hükümet denetimi, devlet bütçesini onaylama, başbakan ve kabinesine yetki verme olarak sıralanabilir (The Knesset, 2022b).

İsrail'de parlamenter demokrasiye atfedilen güç Knesset'te görülmektedir. Knesset'in kendi varlığını feshetme yetkisi vardır. Parlamento güvenoyu ile hükümeti destekleyebileceği gibi, güvensizlik oyu ile onu düşürebilmektedir. Knesset'te bulunan 120 milletvekilinin sadece kendi partilerine ve parti liderlerine karşı sorumluluğu bulunmaktadır. İsrail seçim sisteminde ülke tek seçim bölgesi olarak kabul edilmektedir ve nispi temsil sistemi uygulanmaktadır. Seçim barajının %3,25 olarak uygulanmasıyla partiler aldıkları oylarla doğru orantılı olarak mecliste temsil hakkı elde etmektedir (The Knesset, 2022c). Seçim barajının görece düşük olması, ülke siyasetinde daha çok partinin aktif rol oynaması sonucunu doğurmuştur. Daha çok partinin temsil hakkı kazanması demokratik söylemleri güçlendirirse de bu durum dönem dönem herhangi partinin çoğunluğu sağlayamadıklarından tek başlarına iktidar olamamalarına ve bu nedenle koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açmaktadır. Başarısız koalisyon hükümetleri ise siyasi istikrarsızlık yarattığından ülkenin hem iç hem de dış siyasetinde olumsuzluklar meydana getirmektedir.

Ülkede batılı ülkelerde görülen aksine tarım sektöründe yer alanlar ve varlıklı kesimler uzun süre oylarını sol partilere verirlerken, gençler ve ülkenin durumundan ve sistemden şikâyetçi olanlar ise sağ partilere oy vermektedir. Oysa batılı ülkelerde genellikle varlıklı kesimler, aristokrasi mensupları, sanayiciler, kilise ve orta sınıf sağ partilere oy vermiştir (Neuberger, 1989: 68). Bu durum da İsrail siyasetini anlamada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husustur.

On iki yıl boyunca iktidarda kalmayı başaran Binyamin Netanyahu, İsrail siyasal yaşamında önemli bir siyasetçidir. Netanyahu ilk olarak 1996 yılında kısa bir başbakanlık serüveni yaşasa da, asıl hükümdarlığı 2009 genel seçimleri sonrasında başlamıştır. Başbakan Ehud Olmert'in hakkında isnat edilen yolsuzluk suçlamalarından dolayı partisi Kadima'nın genel başkanlığından ve başbakanlıktan istifa etmesi erken seçimleri beraberinde getirmiştir. Bir yandan 27 Aralık 2009'da İsrail Savunma Güçleri (İSG) tarafından Gazze Şeridi'ne yönelik askerî operasyonun devam ettiği bu süreçte seçimleri her ne kadar Kadima'nın yeni Genel Başkanı Tzipni Livni kazanmış olsa da, o kendisine tanınan süre zarfında hükümeti kurmayı başaramamıştır. Knesset'te sağ partilerin çoğunlukta olması ve Cumhurbaşkanı Şimon Perez'in sağ bloktan bir hükümet kurulmasını istemesinin ardından, hükümet kurma yetkisi geçerli 3.373.490 oyun %21.6 oranını (729.054) elde ederek 27 milletvekili ile temsil hakkı kazanan Likud Partisi Lideri Binyamin Netanyahu'ya verilmiştir. Netanyahu'nun hükümet ortaklığı noktasında İşçi Partisi, Şas Partisi, Yisrael Beitanu Partisi ve Yahudi Evi Partisi'ne bakanlıklar vermesinin ardından yeni hükümet, Knesset'ten güvenoyu alarak Nisan 2009'da resmî olarak göreve başlamıştır (The Knesset, 2022d).

Koalisyon Partilerinin Filistin Meselesine Bakışlarındaki Farklılık

Netanyahu hükümeti, bünyesinde farklı görüşe sahip partiler barındırdığından dolayı anlaşmazlıklar daha ilk zamanlarda başlamıştır. Örneğin Filistin konusunda Likud Partisi'nin katı tutumu diğer partilerin barış yanlısı tavrını gölgede bırakmıştır. Likud Partisi Filistinli mültecilerin geri dönmesi fikrine karşı çıkıp, Kudüs'ün İsrail topraklarında kalması gerektiğini savunurken; hükümet ortağı olan İşçi Partisi, Filistinli mülteciler konusunda daha ılımlı politikalar yürütülmesi gerektiğini savunmuş ve müzakereci bir tavır sergilemiştir (Seydi, 2010: 310, 327). Koalisyon hükümetinin Filistin'e yönelik bu farklı tutumu iki taraf arasında tesis edilmeye çalışılan barış olgusunu sekteye uğratarken, iç siyasette de ne hükümet ortağı olanlar ne de muhalefet partileri bu durumdan hoşnut olmamıştır. Dolayısıyla 2000'lerde siyasal istikrarsızlığın yapısal unsurlarından öne çıkan ilki Filistin meselesine yaklaşım ve bu sorunun barışçıl mı yoksa askeri önlemler alınarak mı çözülmesi gerektiği üzerine olmuştur. Başbakan Netanyahu sertlik yanlısı tutum benimsedikçe ülke ekonomisi bu durumdan etkilenmiş, Filistin meselesi askeri operasyonların maliyeti ve kamuoyu desteğini düşürmesi nedenleriyle siyasal istikrarsızlığın başka yapısal sorunlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Filistin konusu, İsrail iç ve dış siyasetine yön vermesi sebebiyle partilerin seçim kampanyasına konu olmakla birlikte, ülkenin aynı zamanda kronik bir yapısal sorunudur. Öyle ki ülkenin kuruluş ideali olan "Eretz Yisrael (İsrail Diyarı)" ve bu ülkeye uygun yürütülen siyaset sonucunda Filistin sorununun güncelliğini koruduğu görülmektedir. Eretz Yisrael; Batı Şeria, Gazze, Kudüs ve Ürdün Nehri'ni kapsamaktadır. İsrail'in "vaadedilmiş topraklar"¹ politikasıyla orantılı olarak uyguladığı Filistin'e yönelik

¹ Yahudi inancına göre vaad edilmiş topraklar İsrailoğullarının ilk atası olan Hz. İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere mülk edilen, merkezinde Filistin'in bulunduğu alandır. Bu inanç Yahudiler tarafından başta dini kitapları Tevrat olmak üzere, diğer dini anlatılar ile de desteklenmiş ve şekillendirilmiştir.

siyasi girişimler, ülke siyasetinin temel konusu haline gelmiştir. Örneğin 2001 yılında dönemin ana muhalefet partisi olan Likud Partisi Lideri Ariel Şaron'un İsraili güvenlik güçleriyle El-Aksa Camii'ni ziyaret etmesi Filistin halkını tahrik etmiş ve ardından İkinci İntifada'nın fitilini ateşlemiştir. Filistin halkının bu ziyaretin ardından başlattığı protestolar, 2002 yılında Batı Şeria'da Cenin Mülteci Kampı'na yönelik "Koruyucu Duvar" operasyonu ile sonuçlanmıştır. Dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron operasyonun ardından Knesset'te yaptığı konuşmada, Cenin'de Filistinli terör gruplarının varlığından ve bunlardan kaynaklı güvenlik endişesinden dolayı operasyon yapıldığını ifade etmiştir (Jewish Virtual Library, 2002). Dönem dönem İsrail'in Filistin'e yönelik kara ve hava saldırıları devam etse de 2008 yılında "Dökme Kurşun Harekâtı (Operation Cast Lead)"² ile Gazze Şeridi'ne yönelik büyük çapta bir operasyon gerçekleştirilmiştir. Harekâtın başlangıçtaki mimarı Başbakan Ehud Olmert, kendisinden sonra 2009 yılında iktidara gelen Netanyahu'yu Hamas ve Filistinli gruplara yeterince sert politikalar yürütmediği konusunda eleştirmiştir (The Jerusalem Post, 2018). Söz konusu operasyon uluslararası kamuoyunda oldukça sert tepkilerle karşılanmış bununla birlikte İsrail'in operasyonda orantısız güç kullandığını konu edinen Goldstone Raporu³ BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Hamas örgütünün Gazze'de etkinlik göstermesi ve bölgede siyasallaşması taraflar arasında uzlaşmanın kalıcılığına engel olmuştur.

Gazze Operasyonlarının Şiddet Boyutunda Görülen Artış ve Operasyonlara Kamu Desteğinin Azalması

Başbakan Netanyahu dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın tüm uğraşlarına rağmen Filistin tarafı ile özellikle yerleşim yerleri açma meselesi yüzünden anlaşamadığı gibi Gazze'ye yönelik sert siyaset izleyen bir politikacı olmuştur. Filistinlilere gözdağı verilmesi gerektiğini düşünen Başbakan görevi süresince sert güç kullanmaktan çekinmemiş her askeri operasyonda bir öncekinden fazla güç gösterisinde bulunmuştur. Nitekim Başbakan Netanyahu askeri operasyon kararlarının dışında bir de 2014-2015 yıllarında "Teröre Karşı Sıfır Tolerans" politikasını yürürlüğe sokmuştur (Sputnik, 2015). Bu dönemde ABD Başkanı da değiştiğinden Filistin barışı söylemi de rafa kalkmıştır. Netanyahu'ya bu konuda en büyük garantörlüğü dönemin ABD Başkanı Donald Trump sağlamıştır. Hem Başkan Trump'ın 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in resmî başkenti olarak tanıması hem de İsrail'in 2018 yılında "Yahudi Ulus Devlet Yasası" çıkartması eşitlik ve demokrasi talep eden Filistinler tarafından protesto edilmiştir (Euronews, 2018). Bu olayların üstüne bir de 2019 yılında bu defa Başkan Trump Suriye'ye ait Golan Tepelerini İsrail toprağı olarak tanıdığını açıklamıştır (BBC, 2019). Bu süreçte Başbakan Netanyahu Filistin politikasında daha sert tutumlar izlemeye başlamıştır. Ancak İsrail'deki genç kesim onun bu politikalarını "militarizm" olarak adlandırmıştır. Örneğin Shahar Schwartz, Evyatar Moshe Rubin, Einat Gerlitz ve Nave Shabtay Levin isimli dört gencin görüşleri bu tezi destekler nitelikte olmuştur. Söz konusu gençler "Militarizme Ret" sloganıyla büyüdükleri topraklarda militarist eğitimin devam etmemesini ve Filistinlilere yönelik işgalin son bulması gerektiğini dile getirmişlerdir (War Resister's International, 2022). Gençler İsrail'deki geleceklerine dair umutlarını kaybetmeye başladıklarını vurgulayarak Filistin sorununun getirdiği güvenlik zafiyetine dikkat çekmiş ve ülke ekonomisinde pahalılığın arttığına dair söylemlerini sıkça dile getirmiştir (Israeli European Policy Network, 2014: 1). Başbakan Netanyahu'nun Filistin'e yönelik çatışmacı tavrı ülke ekonomisine de

² 27 Aralık 2008'de başlayarak 18 Ocak 2009'da sona eren İsrail'in hava saldırıları ile Gazze Şeridi'ne yönelik başlattığı bu harekât Filistinli grupların, İsrail'in Gazze sınırını roketlerle hedef almasıyla devam etmiştir. 1.346 Filistinli, Gazze Savaşı olarak da bilinen bu harekâta hayatını kaybetmiştir.

³ Gazze'de yaşanan Dökme Kurşun Harekâtı'nda İsrail'in savaş suçu işlediklerinde dair, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun kurduğu araştırma komisyonuna başkanlık eden Güney Afrikalı Yargıç Richard Goldstone'un hazırladığı araştırma raporu.

yansımıştır; ekonomiden askeri harcamalara ayrılan pay iktidarın ilk yıllarında 13.803.70 milyon dolar seviyelerinde seyrederken, Filistin'e yönelik saldırıların görece arttığı 2018'de 19.899.80; 2019 yılında ise 20.339.20 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir (Trading Economics, 2021). Bu da ona karşı ülkede oluşan muhalif kanadın güçlenmesine sebebiyet vermiştir.

Başbakan Hakkında Açılan Yolsuzluk Davası ve Netanyahu'nun İmajının Zedelenmesi

Başbakan Netanyahu hakkında varlıklı iş adamlarından hediye ve rüşvet alma, medya baronlarından kendi lehine haber yapmaları karşılığında kanunî düzenlemelere gitme, yolsuzluk ve güveni kötüye kullanma suçlarından (Euronews, 2020) 21 Kasım 2019'da İsrail Başsavcılığı tarafından dava açılmasının ardından ülke yeniden bir kaosun içine girmesiyle birlikte, Netanyahu'nun yaklaşık 10 yıl süren iktidarlığı sona erme ihtimali ile karşı karşıya kalmış ve Netanyahu İsrail'de "görevdeyken yargılanan ilk başbakan" olmuştur. Temmuz 2020'den itibaren ülkede Netanyahu karşıtı protesto gösterileri düzenlenmiştir. Ağırlıklı olarak gençlerden oluşan protestocular Başbakan'ın evinin önünde gösteri yapmış ve onun istifa etmesine yönelik sloganlar kullanmıştır. Protestocuların gösterilerde kullandığı pankartlar arasında "uyandık" ve "ülkemiz için savaşmaktan vazgeçmeyeceğiz" gibi ifadeler yer almıştır. Göstericiler Başbakan Netanyahu'yu iktidarı elinde tutmak için demokratik olmayan önlemler almakla suçlamıştır. Hatta bu dönem Likud Partisi'nin içinden bile başbakana yönelik eleştiriler yapılmaya başlandığı görülmüştür. Bu duruma gelme sebepleri sadece başbakana yönelik yapılan hukuki suçlamalar değil bunların yanı sıra onun koronavirüs ile mücadelede etkin olmaması ve dünya pandemi sürecini yaşarken onun hala hayat doğal akışındaymış gibi ilhak politikası ile ilgilenmesi gösterilmiştir (The New York Times, 2020). Dolayısıyla Başbakan Netanyahu hızla ülkedeki gençliğin desteğini yitirmeye başlamıştır. Başbakanın imajı daha görevdeyken ağır hasar almıştır.

2021 SEÇİMLERİ VE YENİ KURULAN BENNETT HÜKÜMETİNİN YAPITAŞLARI

İsrail'de 2 Mart 2020 genel seçimlerinin ardından Binyamin Netanyahu ve lideri olduğu Likud Partisi seçim sonunda hükümet kurmak için gerekli salt çoğunluğu sağlayamamış (120/36), koalisyon ortaklığı arayışına girmiştir. Bu sürecin ardından Likud Partisi, sol bloktan Mavi&Beyaz (Kahol&Lavan) İttifakı Lideri Benny Gantz ile koalisyon hükümeti kurma konusunda masaya oturmuştur. Partiler arasında yapılan anlaşmaya göre "dönüşümlü başbakanlık" modeline uygun olarak ilk iki dönem için mevcut Başbakan Netanyahu'nun görevine devam etmesi, 2021 Ekim'inde ise koltuğu Benny Gantz'ın devralması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Kurulan 34. hükümet 2020 yılının Mayıs ayında göreve başlasa da o dönemde Netanyahu'nun kendisi ve ailesi adına açılmış ve halihazırda çözümlenmemiş yolsuzluk davalarından dolayı iki parti arasında güven duygusu tesis edilmemiştir. Bununla birlikte Netanyahu'nun siyasi kaygıları ve iki lider arasında rekabet duygusunun artmasına ek olarak bütçe tasarısının meclisten geçmesi hakkında anlaşmazlıklar yaşanınca, koalisyon ortaklığı çözülmeye başlamıştır. Likud Partisi yalnızca 2020 yılı bütçesinin meclisten oylanarak geçmesini isterken, Mavi&Beyaz İttifakı 2020 ve 2021 yılı bütçesinin birlikte oylanması konusunda ısrar etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Belirlenen süre zarfında bütçe konusunda anlaşmaya varamayan koalisyon ortakları nihayetinde meclisi feshederek, 23 Mart 2021'de erken seçime gidilmesi kararı almıştır. Mart seçimlerinde Netanyahu liderliğindeki Likud Partisi en fazla milletvekili çıkaran parti olsa da, yine tek başına hükümet kuracak salt çoğunluğu sağlayamamıştır. İsrail'in uzun yıllardır koalisyon hükümetleri ile yönetildiği göz önünde bulundurulunca aslında bu sonuç şaşırtıcı değildir. Likud Knesset'te 30 milletvekili ile temsil hakkı kazanmış, Netanyahu potansiyel koalisyon seçeneklerini değerlendirmeye başlamıştır. Sağ koalisyon kurulması ihtimalinde 52 milletvekili ile yeterli

sayıya ulaşamadığından, sol blok veya Arap milletvekillerinin desteğini alma fikri gündeme gelmiştir (Hasanoğlu, 2021).

Ülkede hükümet boşluğu krizine girilen bu dönemde Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin, hükümet kurması için seçimin birinci kazanan partisi Likud'un lideri Netanyahu'yu görevlendirse de, yalnızca sağ partilerin desteğini alan Netanyahu hükümeti kendisine verilen süre içerisinde kurmayı başaramamıştır. Cumhurbaşkanı Rivlin, Netanyahu'nun başarısızlığının ardından hükümet kurma görevini seçimin ikinci kazanan partisi Yesh Atid lideri Yair Lapid'e vermiştir. Yair Lapid siyasi görüş ayrımı yapmadan milletvekili olan tüm partilerle temas kurmuş ve kendisine verilen sürenin bitimine yakın, toplamda 8 farklı partiden oluşan koalisyon ortaklığı için mutabık kalınmıştır (BBC, 2021). Netanyahu karşıtlarından oluşan bu koalisyonda Naftali Bennett ve Yamina (Sağa Doğru) Partisi, Gideon Sa'ar ve New Hope (Yeni Umut) Partisi, Avigdor Liberman ve Yisrael Betianu (İsrail Evimiz) Partisi sağ kanadı oluştururken; Nitzan Horovitz ve Meretz (Dinçlik) Partisi, Merav Michaeli ve İşçi Partisi sol kanadı, Benny Gantz ve Kahol&Lavan (Mavi&Beyaz) İttifakı merkez kanadı, Mansur Abbas ve Ra'am (Birleşik Arap Listesi) Partisi ise Arap halkını temsil etmiştir (BBC, 2021). Uzun başbakanlık döneminin ardından Binyamin Netanyahu ve kabinesi 2021 seçimleri ile birlikte hükümeti, başta Yamina Partisi Lideri Naftali Bennet ve Yesh Atid Partisi Lideri Yair Lapid olmak üzere 8 partiden oluşan koalisyon ortaklığına devretmiştir. Dönüşümlü başbakanlık sisteminde ilk başbakanlık görevini Yamina Partisi Lideri Naftali Bennett devralmıştır. Aşırı sağcı olarak bilinen Bennett önceki yıllarda Knesset'te Ekonomi Bakanı, Diaspora ve Din İşleri Bakanı, Eğitim Bakanı gibi görevler yürütmüştür (The Knesset, 2022e). Aşırı sağcı kesimin temsiliyetini elinde bulunduran Bennett, bir Filistin devletinin kurulmasına da karşı çıkan bir duruşa sahiptir (Jewish Virtual Library, 2022).

Bennett hükümeti, Netanyahu'nun bıraktığı iç ve dış politikadaki kronik sorunları devralmakla birlikte, seçim öncesi süreçte 11 gün süren Gazze Savaşı'nın ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin krize dönüştürdüğü ekonomiyi kontrol altına alma gibi vaatlerle seçim kampanyası yürütmüştür (The Economic Times, 2021). Hükümet ilk zamanlarında bu zor koalisyonu yürütmeyi başarmış ve senkronizasyonu sağlayarak iç ve dış politikada kalıcı adımlar atmaya çalışmıştır. Örneğin, uzun bir zamandır meclis oylamasından geçemeyen devlet bütçesi sorunu aşılmış ve İran'ın artan nükleer tehdidine karşı bölge devletleri ile etkileşim haline girmeye başlamıştır (Sasun, 2022). Mısır ve Ürdün gibi Körfez ülkeleriyle de komşuluk ilişkilerinin iyileştirilmeye çalışılmasının ardından İsrail bu dönemde Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelerle stratejik ortak olma noktasında ilişkiler geliştirilmiştir. Koalisyonun Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda alternatif başbakanı olan Yair Lapid'in dış politikadaki "stratejik ittifak" tavrı, ülke adına olumlu gelişmelerin önünü açmıştır. Dışişleri Bakanı "Israel's First 100 Days of a Different Foreign Policy (İsrail'in Farklı Dış Politikasının İlk 100 Günü)" adlı çalışmasıyla Netanyahu hükümetinin karamsar dış politikasının bir getirisi olan bölgesel yalnızlığa İsrail'in mahkûm edildiğine dair bir manifesto yayınlamıştır. Lapid'e göre güvenilir ittifaklar ekonomik veya güvenlik çıkarlarına dayanmalıdır (Lapid, 2021). Buradan hareketle son zamanlarda İsrail'in bölgesel çıkarlarına uygun olarak stratejik adımlar atması ve Doğu Akdeniz ve Körfez'de pro-aktif siyaset yürütmesi Lapid'in manifestosunu destekler nitelikte olmuştur.

BENNETT HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE GÖRÜLEN GELİŞİM

Netanyahu dönemlerinde Gazze'ye yapılan askeri operasyonların şiddet boyunun artması, alçak koltuk krizi, Gazze'ye insani yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara gemisine yönelik İsrail'in gerçekleştirdiği orantısız askeri müdahale, ülkenin Yunanistan ve Mısır ile işbirliğine giderek Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı doğalgaz antlaşmaları yapması ve hükümetin Türkiye'ye yönelik sert tavırlar benimsemesi Soğuk

Savaş boyunca inşa edilen ve 1990'lı yıllarda da korunan Türkiye ile İsrail arasındaki dostane ilişkilerin zedelenmesine yol açmıştır. Türkiye'nin AK Parti hükümetleri döneminde Filistin sorununa söylemsel olarak fazlaca yer vermesi ve Hamas'ı dışlamayan bir siyaset izlemesi de bu süreci zorlamıştır. Bu nedenle 2021 yılında İsrail'de hükümet değişikliği olması Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Zira Netanyahu iktidarları döneminde gerilen Türkiye-İsrail ilişkileri neticesinde iki ülke arasındaki diplomatik temsilcilik seviyesi en alt düzeye indirilmiş ve taraflar arasındaki askeri anlaşmalar rafa kaldırılmıştır. 2013 yılında dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın araya girmesi ile Başbakan Netanyahu Mavi Marmara saldırısında hayatını kaybedenler yüzünden Türkiye'den özür dilediyse de taraflar arasındaki ilişkiler Netanyahu öncesindeki seviyeye çıkartılmamıştır (Anadolu Ajansı, 2013).

2021 yılına gelindiğinde İsrail siyasetinde sadece erken seçim yapılması nedeniyle yeni bir hükümet kurulmamış aynı zamanda Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin'in görev süresi dolması nedeniyle parlamentoda cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve 87 oy alarak 2013-2017 yılları arasında İşçi Partisi ve Siyonist Birlik Partisi Lideri olan Yitzak Hertzog ülkenin 11. Cumhurbaşkanı olmuştur. 2014 yılı ve sonrasında dönemin Başbakanı Netanyahu'yu ülkeyi uluslararası sisteme entegrasyonda başarısız kılmak ve Filistin'de kalıcı barışı tesis edecek bir girişimde bulunmamak gibi nedenlerle eleştiren Hertzog'un bu yeni görevi aslında İsrail'de yeni bir dönemcin habercisi olmuştur (Euronews, 2021). Hem İsrail hükümetinin hem de cumhurbaşkanlığı makamının değişmesi bu ülkenin Türkiye ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Temmuz'da göreve başlayan Hertzog'u 12 Temmuz'da arayarak hem tebrik etmiş hem de aslında Türkiye-İsrail ilişkilerine verilen öneme değinerek taraflar arasında enerji, teknoloji transferi ve hatta turizm gibi alanlarda işbirliği yapmaktan söz etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasında bazı alanlarda fikir ayrılıkları olsa da taraflar arası iletişimin devam ettirilmesine Türkiye'nin değer verdiğini de dile getirmiştir (İletişim Başkanlığı, 2021). Bu gelişme Cumhurbaşkanı Hertzog'un Twitter hesabından şu şekilde duyurulmuştur (Şalom Gazetesi, 2021a): "Birkaç saat önce Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşüm. İkimiz de İsrail-Türkiye ilişkilerinin Ortadoğu'da güvenlik ve istikrar için büyük önem taşıdığını vurguladık. Ülkelerimiz arasındaki ilişkileri geliştirmek için diyalogun devamı konusunda mutabık kaldık." Bu görüşme taraflar arasında donuk olan siyasi ilişkilerin canlandırılma isteğinin aslında iki kesimden de destek gördüğünü göstermektedir. İsrail Cumhurbaşkanı'nın Ürdün Kralı 2. Abdullah ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'tan sonra gerçekleştirdiği üçüncü görüşme Türkiye ile olmuş ve yaklaşık 40 dakika sürmüştür (Şalom Gazetesi, 2021b). Böylelikle Türkiye-İsrail ilişkilerinin yumuşama evresi başlamıştır. Hatta bu gelişmeden çok kısa bir süre sonra 24 Temmuz'da uluslararası basına düşen bir bilgiye göre, Batı Kudüs'te yapılan İslam Sanatları Müzesi'ndeki sergiye Cumhurbaşkanı Hertzog bir video konferans gönderip, Türkiye ve diğer bölge ülkeleri ile kısa süre önce yaptığı görüşme neticesinde eğer herkes bir masada bir araya gelebilirse bölgesel işbirliğinin yapılarak daha iyi bir geleceğin tesis edilebileceğine inandığını belirtmiştir (Independent, 2021). Bu süreçten sonra da adım adım normalleşme gelişmeleri yaşanmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Ocak 2022'de Türkiye'de katıldığı bir televizyon programında İsrail'in birtakım yakınlaşma girişimlerinde bulunduğunu Türkiye'nin de benzer şekilde karşılık vererek "her türlü adımı atmaya hazır olduğunu" hatta Cumhurbaşkanı Hertzog'un Şubat ayında Türkiye'yi ziyaret etmeyi planladığını ve böylelikle iki taraf arasında yeni bir sürecin başlayabileceğini duyurmuştur (Euronews, 2022). Gerçekten de Cumhurbaşkanı Hertzog Şubat ayında olmasa da Mart ayında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak yeni bir süreci başlatmıştır. Ziyaret öncesinde bir diğer telefon teması ise

Cumhurbaşkanı Erdoğan covid-19 hastalığına yakalandığında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Hertzog, kendisini arayarak geçmiş olsun dileklerini ilemiştir (Cumhuriyet, 2022). Bu sembolik olay aslında İsrail tarafının Türkiye ile normalleşmeye verdiği önemi göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Hertzog 9-10 Mart tarihleri arasında Türkiye'ye gelerek 14 yıl aradan sonra ülkeye gelen ilk üst düzey İsraili siyasetçi olmuştur. 2010 yılında Davos'ta yaşanan siyasal krizden beri bir Türk ve İsraili lider hiç yüz yüze temasta bulunmadığı için bu gelişme sadece Türkiye ve İsrail tarafından değil tüm bölge ülkeleri tarafından da yakından takip edilmiştir. Özellikle Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) İsrail ile normalleşme sürecini başlattığında, 14 Ağustos 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan; "Dışişleri Bakanı'na talimat verdim, Abu Dabi'yle ilişkileri askıya alma ve büyükelçimizi çekme gibi adımlar atabiliriz. Çünkü biz Filistin halkının yanındayız. Filistin'i yedirmedik yedirmeyeceğiz." şeklinde bir açıklama yaptığı için (Independent, 2020) yaklaşık 2 yıldan az bir süreçte Türkiye'nin benzeri bir hamle yapması kimsenin dikkatinden kaçmamıştır. Gerçi Türkiye bu süreçte BAE ile de ilişkilerini kesmenin aksine geliştirmiştir. Cumhurbaşkanı Hertzog'un ziyareti öncesinde bu hatta yaşanan en önemli gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Abu Dabi'ye resmi ziyarette bulunarak BAE ile 13 alanda işbirliği anlaşması imzalamış olmasıdır (Al Arabiya, 2022a). Sonuç olarak bölge ülkeleri Türkiye'nin bu yeni tavrını merak etmiştir. Örneğin Londra merkezli olan ama Birleşik Krallık, BAE ve ABD'de de basılı olarak yayınlanan The Arab Weekly'de 10 Mart'ta yayınlanan bir yazıda Cumhurbaşkanı Hertzog'un ziyareti ile ilgili olarak "Erdoğan, Herzog'un Türkiye ziyaretini dönüm noktası olarak nitelendirdi" başlığı kullanılmıştır. Yazının içeriğinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail ile dış ilişkilerde köklü bir değişikliğe gitmesinin popülizmden mi kaynaklandığı yoksa bir siyasi liderin zaman kazanmak için yaptığı bir hamle mi olduğu hususunda bir açıklama yapması gerektiği şeklinde bir yorum yapılmıştır. Hatta yazıda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "İsrail ile yakınlaşma coşkusu içinde olduğu" şeklinde bir analiz yapılmıştır (The Arab Weekly, 2022). Yine Londra merkezli çevrimiçi yayın yapan ve amacı Batı medyasında Ortadoğu sorunlarının doğru şekilde yer almasını sağlamak olan bağımsız medya kuruluşu Middle East Monitor ise bu ziyareti 10 Mart'ta "Ürdün: İslamcılar İsrail Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Ziyaretini Kınadı" başlığı ile haber yapmıştır. Bu haber aslında Quds Press'in⁴ yayınladığı bir yazıya dayandırılmakta ve Ürdün İslami Hareket Cephesi'nin bu ziyareti kınadığı bilgisi verilmektedir (Middle East Monitor, 2022)⁵. Öte yandan Dubai'de bulunan ve yine önde gelen Ortadoğu haber kuruluşlarından olan Al Arabiya bu ziyaret için "İsrail cumhurbaşkanı ikili ilişkileri düzeltmek amacıyla tarihi gezi için Türkiye'ye geldi" başlığını tercih etmiştir. Haberin içeriğinde ise 2007'den sonra yapılan bu ilk gezide amacın bozulan bağları yeniden onarmak olduğunu, Hertzog'un iki taraf arasında iniş ve çıkışlar yaşanan ilişkileri yeniden başlatmaya çalışacağını söylediği vurgulanmıştır (Al Arabiya, 2022b). Katar merkezli Al Jazeera ise "İsrail cumhurbaşkanı ilişkileri düzeltmek için Türkiye'de" başlığını kullanmış ve içerikte ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaklaşık yirmi yıl önce tartışılan İsrail gazını Avrupa'ya taşıma projesine gönderme yaptığını belirtmiştir (Al Jazeera, 2022). Lübnan Beyrut'ta yayın yapan Almayadeen isimli haber kuruluşu ise 2 Mayıs 2022'de İsrail ile ilgili yaptığı haberde ülkenin hem

⁴ Quds Press Arapça yayın yapan Filistinli günlük gazetedir ve merkezi Kudüs'tür. Yayın organının internet sitesi ise şu şekildedir: <https://qudspress.com/>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

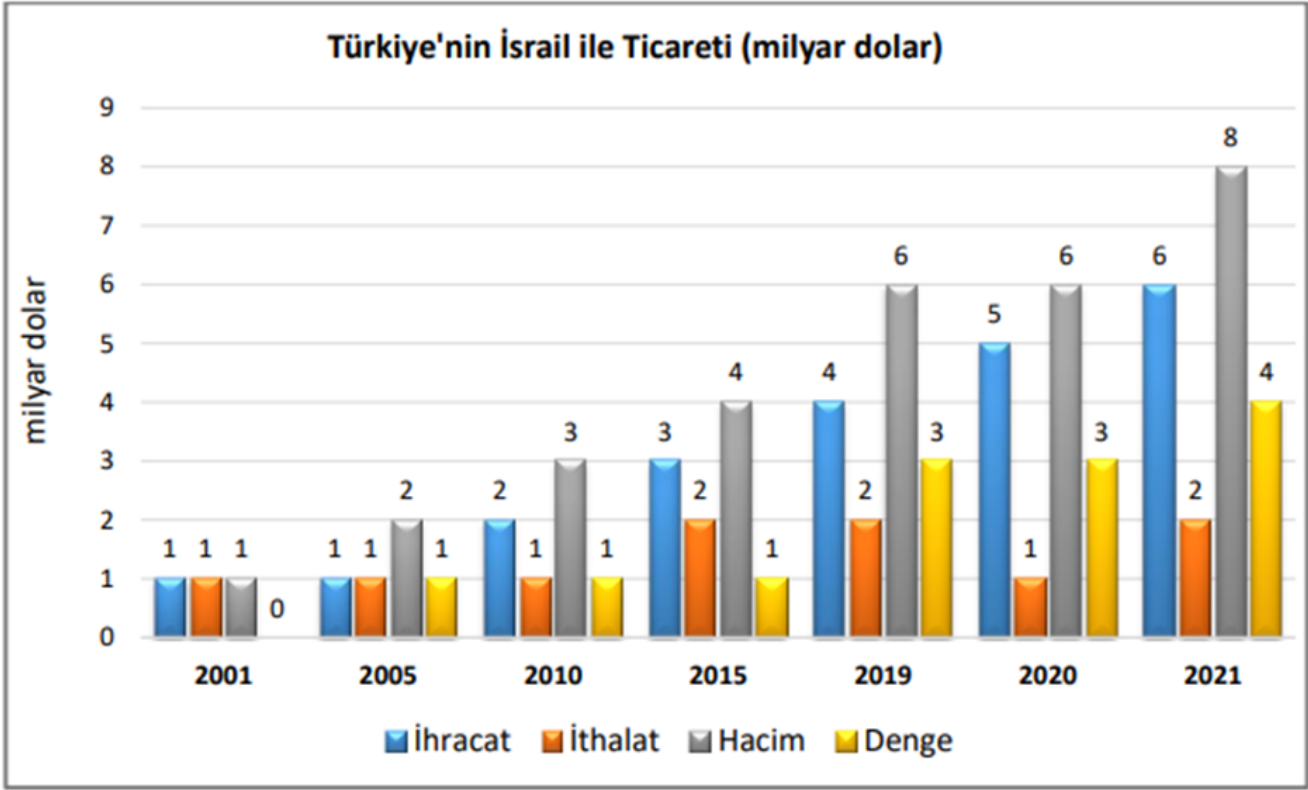
⁵ Middle East Monitor'da yayınlanan habere göre, Ürdün İslami Hareket Cephesi Yetkilisi Ayman Abul Rub ziyaret ile ilgili şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Özellikle İsrail'in Filistinlilere karşı saldırganlığı ve terörizmi tırmadığı bir dönemde, Türkiye'nin Siyonist varlığın liderini karşılaması kabul edilemez. Böyle bir ziyaret, Filistinlileri ve işgale karşı direnişlerini destekleyen Türk halkının duruşuyla, İsrail'i tüm İslam âleminin düşmanı olarak gören Arap ve Müslümanların duruşuyla bağdaşmaz." Bkz.: (Middle East Monitor, 2022).

Türkiye hem de Suudi Arabistan ile normalleşme sürecini İsrail basınına atıf yaparak ele almıştır (Almayadeen, 2022). Basra Körfezi'nde İngilizce ilk yayın yapan kuruluş olan Kuveyt merkezli Kuwait Times ise bu haberi "Siyonist Cumhurbaşkanı ilişkileri yeniden başlatmak için Türkiye'de" başlığı ile okuyucularına duyurmuştur (Kuwait Times, 2022). Ortadoğu hakkında yayın yapan bu kuruluşların dışında ABD merkezli Associated Press ziyaret için "İsrail ve Türkiye keskin farklılıklara rağmen anlaşmazlığı çözme sözü verdi" derken (Associated Press 2022), The Wall Street Journal "İsrail Cumhurbaşkanı ilişkileri geliştirmek için nadir bir ziyaretle Türkiye'ye uçtu" başlığını tercih etmiştir (The Wall Street Journal, 2022). Yine Washington merkezli olan ama bir araştırma enstitüsü olan "Foundation for Defense of Democracies- Demokrasileri Savunma Vakfı" 7 Mart 2022'de bir video konferans hazırlamış ve başlığını "Erdoğan'ın Diplomatik U Dönüşü: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Beklentiler ve Tuzaklar" başlığını kullanmıştır (Foundation for Defense of Democracies, 2022). Londra merkezli Reuters haber ajansı ise "İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye ziyaretini iklim kampanyasının bir parçası olarak değerlendirdi" şeklinde haber yapmıştır. Reuters'ın haberinde dikkat çeken husus Cumhurbaşkanı Herzog'un sembolik yetkileri olsa da ülke diplomasisine katkı yapmaya çalıştığına ve amacının Türkiye ile ilişkileri geliştirerek ülkenin Hamas'a olan desteğini kesmek olduğuna değinmesidir. Bir başka farklı husus ise İsrail'in bu girişim ile iklim değişikliği konusunda bölgesel ittifak kurmayı umduğundan bahsetmesidir (Reuters, 2022). Dolayısıyla Türkiye-İsrail yaklaşması sadece Türkiye ve İsrail basınında değil aynı zamanda bölge ile ilgilenen her kesimde dikkatleri çekmiştir. Ancak bu ziyarette ilgi çeken en önemli husus İsraili siyasilerin bu ziyarete ilişkin olumsuz bir açıklama yapmamalarıdır. Ne Binyamin Netanyahu ne de İsrail muhalif kanadı Cumhurbaşkanı Herzog'un bu girişimini eleştiren bir tavır takınmamıştır (Anadolu Ajansı, 2022a).

Türkiye-İsrail ilişkileri son on beş yılda defalarca siyasi kriz yaşamışsa da iki ülkenin özellikle son beş yıldaki iktisadi ilişki grafiklerine bakıldığında bu alanda bir sorun yaşamadıkları görülmektedir. İsrail devleti kendi iç siyasetinde de krizler geçirirken Türkiye ile ekonomik ilişkileri bundan etkilenmemiştir. Hatta 2021 yılında iki ülke ticaret hacmi önemli bir sıçrama göstermiştir. Aşağıda yer alan grafik bu durumu gözler önüne sermektedir.

Tablo 1: Türkiye ile İsrail Arasında Ekonomik İlişkiler (2001-2021)

Kaynak: (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

Yukarıda yer alan tabloda görüldüğü üzere iki taraf arasındaki ticaret hacmi artış gösterirken Cumhurbaşkanı Herzog'un yaptığı ziyaret aslında bu grafiğin daha da geliştirme istencinin duyulduğuna bir işarettir. Ekonomik kriz içinde bulunan İsrail için Türkiye kilit önemdedir çünkü 2021 yılı için ülkenin ihracatında Türkiye dördüncü sıraya yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022). Bu nedenle Cumhurbaşkanı Herzog'un ziyaretini Dışişleri Bakanı Yair Lapid'in 23 Haziran 2022'deki Türkiye ziyareti takip etmiştir. Böylelikle 2006 yılında yapılan Tzipi Livni'nin Türkiye ziyaretinden on altı yıl sonra Türkiye'ye bu kez dışişleri bakanlığı nezdinde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Söz konusu temaslar sadece İsraili bürokratlardan gelmemekte, Dışişleri Bakanı Lapid'den önce 24-25 Mayıs 2022'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu hem İsrail'e hem de Filistin'e gitmiştir. Dolayısıyla Dışişleri Bakanı Lapid'in ziyareti Türk mevkidaşına yaptığı bir iade-i ziyarettir (Anadolu Ajansı, 2022b). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ziyareti de kritik önemdedir zira Dışişleri Bakanı Lapid basına yaptığı açıklamada ekonomik ve sivil işbirliği alanlarında ilişkileri geliştirmek istençlerini açıkça dile getirmiştir. Temaslardan ortaya çıkan en önemli sonuç; ortak ekonomik komisyonun yeniden tesisi ve taraflar arasında sivil havacılık antlaşmasının yapılması kararlarının alınmasıdır. Taraflar diyalogun sürdürülmesinden yana olduklarını açıkça belirtmiştir (Hürriyet, 2022). Dolayısıyla Bennett hükümeti döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden rayına oturtulma çalışmalarının başladığı görülmüştür.

35. KOALİSYON HÜKÜMETİNİ ZORA SOKAN MESELELER VE BENNETT'İN İSTİFASI

Bennett hükümeti, içinde bulundurduğu farklı görüşler sebebiyle daha ilk yılında siyaseten zor bir sınavla karşı karşıya kalmıştır. Koalisyon ortaklarının hem fikir olduğu tek nokta “Netanyahu karşıtlığı” olarak bilinmektedir. Koalisyon hükümetinde ilk kez Araplara temsil hakkının verilmesi ve buna ek olarak İsrail solu ile işbirliği yapılmasından dolayı Bennett ve hükümet, başta muhalefet kanadından olmak üzere, birçok kesimden eleştiri almıştır. Naftali Bennett'in bir diğer sınavı ise “Yahudi Yerleşimciler Yasası” olmuştur. İsrail'in işgali altında bulunan Batı Şeria'da (Yahuda ve Samiriye) bulunan yerleşimcilerin İsrail'in hukuk kurallarına tabii olmasını öngören yasa tasarısının meclis oylamasından geçememesi iç siyasette adeta bir kriz haline gelirken, koalisyon ortağı ve aynı zamanda Adalet Bakanı olan Gideon Sa'ar, bu yasa tasarısı oylamasının hükümetin devamlılığı adına bir test olduğunu belirtmiştir (Ayam, 2022). Diğer yandan Filistin'e karşı operasyonların artmasıyla da koalisyon hükümeti krizin eşiğine gelmiştir.

2022 Martının sonlarında Cenin mülteci kampı ve Mescid-i Aksa'da yaşanan çatışmalar sonucunda hükümet ortakları arasında gerilim yükselmiş, siyasal kriz koalisyon ortağı olan Birleşik Arap Listesi (Ra'am) koalisyon üyeliğini dondurma kararını almasıyla sonuçlanmıştır. 7 Nisan'da Tel-Aviv'de düzenlenen silahlı saldırıda iki İsrail vatandaşının hayatını kaybetmesinin ardından, Mart'tan bu yana İsrail'in çeşitli şehirlerinde gerçekleşen saldırılarda toplam 11 sivil hayatını kaybetmiştir. İsraili yetkililer saldırının bir terör saldırısı olduğunu ve saldırganın Cenin kampından geldiğini belirtmiş ve İSG “Dalgakıran” adını verdikleri operasyonu başlatmıştır. Düzenlenen bu operasyonla Cenin mülteci kampına girilerek 200'den fazla Filistinli saldırı hazırlığında oldukları belirtilerek gözaltına alınırken, birçok sivil hayatını kaybetmiştir (Anadolu Ajansı, 2022c). Cenin'de düzenlenen baskında İsrail'in operasyonunu takip eden Filistinli gazeteci Al Jazeera muhabiri Sirin Ebu Akile'nin de hayatını kaybetmesi İsrail'in uluslararası kamuoyundan yoğun eleştiri almasında neden olmuştur (Euronews, 2022a). Şiddet sarmalının gittikçe artmasıyla beraber uluslararası kamuoyunun İsrail hükümetine baskı yapması koalisyonda çatlaklar meydana getirmiştir. Artan bu şiddete Mescid-i Aksa'da yaşanan arbede eklenince kriz daha da ivmelenerek çözülmez bir hâl almıştır. İsraili yetkililerin yaptığı açıklamaya göre yüzünde Hamas bayrağı olan birkaç gencin İsraililer için kutsal sayılan Ağlama Duvarını taşlaması sonucunda Filistinliler ve İsraili polisler arasında çatışma yaşanmış ve yüzlerce kişi yaralanmıştır (Euronews, 2022b). Dışişleri Bakanı Yair Lapid Mescid-i Aksa'da yaşanan ayaklanmalardan Hamas destekli Filistinli gençleri sorumlu tutarken (Israel Foreign Ministry, 2022), BM Genel Sekreteri Antonio Guterres taraflara sükûnet çağrısında bulunmuştur (TRT Haber, 2022). Çatışmaların ardından BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 2022 yılında, bir önceki yıla kıyasla İSG askerlerinin öldürdüğü Filistinlilerin sayısının %46 arttığını açıklamıştır (Independent, 2022).

El-Aksa baskınından sonra uluslararası kamuoyunda sert eleştirilerle karşı karşıya kalan Bennett hükümetinde koalisyon ortağı Birleşik Arap Listesi Lideri Mansur Abbas'ın ortaklık üyeliğini dondurması erken seçim tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Tartışmaların sürdüğü esnada Bennett'in lideri olduğu Yamina Partisinden Nir Orbach ve Idit Silman'ın istifa etmesi de hükümetin parlamentoda çoğunluğu kaybetmesine yol açmıştır. Bennett hükümetinin mecliste çoğunluğu kaybetmesinin yanı sıra Filistinli yerleşimcilerin, İsrail hukukuna tabii olmasını öngören yasa tasarısının muhalefet kanadının olumsuz oyları sonrasında meclis oylamasından geçememesi üzerine Haziran 2022'de Başbakan Naftali Bennett, “ülkenin anayasal kaosa girmesini engellemek” amacıyla ortağı Yair Lapid ile meclisi feshederek erken seçime gitme kararı almış ve Bennett istifa ederek, hükümeti geçici olarak Yair Lapid'e devretmiştir (Anadolu Ajansı, 2022d).

Yair Lapid başkanlığındaki geçici hükümetin erken seçim tarihini 1 Kasım 2022 olarak vermesinin ardından yeniden iktidar olmayı hedefleyen Binyamin Netanyahu tekrar siyaset sahnesine çıkmış ve seçim kampanyalarına başlamıştır. Netanyahu seçimlere aşırı sağcı Otzma Yehudit Partisi Lideri Itamar Ben Gvir ve yine aşırı sağcı olan Dini Siyonizm Partisi Daniel Smotrich ile ortak liste halinde katılmıştır (Euronews, 2022c). Sağ siyasetin seçim kampanyasında önde oluşu nihâî başarıyı da beraberinde getirmiştir. Binyamin Netanyahu liderliğindeki sağ blok sandıktan zaferle çıkmıştır. Yair Lapid'in Yesh Atid partisinin 120 sandalyeden yalnızca 24'ünü kazanması, Netanyahu sonrasında kurulan bu değişim hükümetinin sonunu getirmiştir. Netanyahu'nun girişimiyle oluşturulan aşırı sağcı ortak liste Filistin konusunda ilhak yanlısı tavrı ve buna ek olarak Oslo Barış Sürecini reddeden ırkçı yaklaşımlarıyla bilinmektedir (Independent, 2022). Bu durumun henüz çözümlenmeyen İsrail-Filistin çatışmasına yeni bir boyut kazandırmasının beklenmesiyle birlikte, Bennett-Lapid hükümetinin iç ve dış siyasette attığı olumlu adımların ve başta Türkiye olmak üzere komşularla da normalleşme sürecinin devamlılığı konusunda soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Üstelik Netanyahu'nun yeniden iktidar olmasının üzerinden kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen İsrail gençliği ve binlerce farklı kesimden vatandaş ülkenin sağlık sektöründe görülen aksaklıklardan, ekonomik krizin artış göstermesinden, başbakanın uygulamalarının yargı bağımsızlığına zarar verip, yolsuzluğun artacak olmasından ve azınlık haklarının törpülenmesinden endişe ettiklerini belirterek Tel Aviv sokaklarına çıkıp yine protesto gösterileri düzenlemiştir (Truth Out, 2023; The Associated Press, 2023). Hatta Başbakan Netanyahu'nun politikalarının İsrail demokrasisine zarar verdiğine ilişkin analizler bile yapılmaktadır (Los Angeles Times, 2023).

SONUÇ

İsrail her ne kadar kendisini Batılı liberal demokrasi olarak tarif etse de siyasal sistemi etnik demokrasidir. İki toplumlu devletlerde ulus inşa süreci zaten zorluyken İsrail devletinin kendisini bir de Yahudi kimliği ile tanımlaması ve sınırlı sayıdaki Filistinlilere kısıtlanmış vatandaşlık hakkı vermesi ülkenin siyasal rejimini zorlamaktadır. 2000'li yıllarda üç defa üst üste kesintisiz Başbakanlık görevi yürüten Binyamin Netanyahu'nun Filistinlilerin İntifada sürecini devam ettirmelerini ve Hamas'ın eylemlerini gerekçe göstererek sertlik yanlısı tutum benimsemesi ve kapsayıcılıktan uzak bir siyaset anlayışı yürütmesi beraberinde ülkeyi politik açmazlara sürüklemiştir. Bu atmosferde bir de radikal dini milliyetçi partilerin ülkede taban bulmaya başlaması sistemin dinamiklerini iyice zorlamıştır. Netanyahu sonrası Bennett hükümeti kurulurken Netanyahu döneminin hataları göz önünde bulundurulmuş ve azınlık gruplarının temsiliyeti ilkesine değer verilmiştir. Ancak bu sefer de 8 farklı partinin bir potada buluşturulmak istenmesi bir de küresel pandemi sürecinin yarattığı iktisadi zorluklarla birleşince bu yeni formüllü hükümette başarısızlığa sürüklenmiştir.

Bennett hükümeti günün sonunda kısa ömürlü olsa da bu dönemin dış politikada önemli bir başarısı aslında sembolik yetkileri olan Cumhurbaşkanı öncülüğünde başlatılan ve Bennett hükümeti üyelerince de desteklenen İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini yumuşatması ve iyileştirmesidir. Tam iki ülke normalleşme sürecine girmişken İsrail'in yine seçim sürecine girmesi ve yeni koalisyon hükümetini Türkiye ile ilişkileri bozan Netanyahu'nun tesisi ister istemez akıllara Türkiye-İsrail ilişkilerinde durgunluk görülme ihtimalini getirmiştir. Ancak İsrail'in bölgede yaşadığı sorunlar ülkenin Türkiye'ye ihtiyaç duymasına neden olduğundan bu yeni hükümet döneminde kısa vadede iki ülke arası siyasal ilişkilerin bozulması beklenmemektedir. Aksine iktisadi ilişkilerin yanı sıra kültürel ilişkilerin de geliştirilmeye devam ettiği görülmektedir. Ancak İsrail'in Türkiye için uzakta tutulmaması gereken eski bir müttefik olduğu

unutulmamalıdır ve bu nedenle bu ülke ile ilişkileri bozmanın Türkiye'yi bölgede nereye sürüklediğine dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

Al Arabiya, (2022a). "UAE, Turkey Sign 13 Agreements During Erdogan's Meeting with Mohammed bin Zayed", <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2022/02/14/UAE-Turkey-sign-13-agreements-during-Erdogan-s-meeting-with-Mohammed-bin-Zayed>, (22.12.2022).

Al Arabiya, (2022b), "Israel President Arrives in Turkey on Landmark Trip to Mend Bilateral Relations", <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2022/03/09/Israel-president-arrives-in-Turkey-on-landmark-trip-to-mend-bilateral-relations>, (22.12.2022).

AlJazeera, (2022). "Israeli President in Turkey in effort to Mend Ties", <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/9/turkish-israeli-presidents-to-meet-after-15-years-to-mend-ties>, (22.12.2022).

Almayadeen, (2022). "Israeli Media citing Herzog: Would like to visit Saudi Arabia openly", <https://english.almayadeen.net/news/politics/israeli-media-citing-herzog:-would-like-to-visit-saudi-arabi>, (24.12.2022).

Anadolu Ajansı, (2013). "İsrail Türkiye'den Özür Diledi", 22 Mart 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-turkiyeden-ozur-diledi/262717>, (17.12.2022).

Anadolu Ajansı, (2020). "İsrail Yeniden Erken Seçim Sarmalına Girdi", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-yeniden-erken-secim-sarmalina-girdi/2085961> (22.10.2022).

Anadolu Ajansı, (2022a). "İsraili Uzmanlara Göre Herzog'un Ziyareti Sonrası Türkiye-İsrail İşbirliği Artacak", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israili-uzmanlara-gore-herzogun-ziyareti-sonrasi-turkiye-israil-is-birligi-artacak/2531523>, (28.12.2022).

Anadolu Ajansı, (2022b). "İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid Ankara'ya Geldi", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/israil-disisleri-bakani-yair-lapid-ankaraya-geldi/2620841>, (01.01.2023).

Anadolu Ajansı, (2022c). "İsrail ve Filistin'de Ramazan'ın İlk Haftası Şiddet Dalgası Ve Hükümet Krizine Sahne Oldu", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ve-filistin-de-ramazanin-ilk-haftasi-siddet-dalgasi-ve-hukümet-krizine-sahne-oldu/2558606> (17.11.2022).

Anadolu Ajansı, (2022d). "İsrail'de Koalisyon Ortakları Bennett Ve Lapid'den Erken Seçim Kararı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-de-koalisyon-ortaklari-bennett-ve-lapid-den-erken-secim-karari/2618326> (19.11.2022).

Anadolu ve Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi (AYAM), (2022). "İsrail Raporu: 1-11 Haziran 2022", <https://ayam.com.tr/rapor/israil-raporu-01-11-haziran-2022/>, (13.12.2022).

Associated Press, (2022). "Israel, Turkey Vow to Heal Rift Despite Sharp Differences", 9 Mart 2022, <https://apnews.com/article/europe-middle-east-israel-turkey-recep-tayyip-erdogan-3101e7cee3e0fcc9875834cb86fc4c08>, (19.12.2022).

BBC News, (2021). “İsrail’de Muhalefet Koalisyon İçin Anlaştı, Netanyahu Sol Koalisyon Ülke İçin Tehdit Dedi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57330489> (23.10.2022).

BBC News, (). “Trump: ABD’nin İsrail’in Golan Tepeleri Üzerindeki Egemenliğini Tanımasının Zamanı Geldi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47660597> (04.11.2022).

Cumhuriyet, (2022). “İsrail Cumhurbaşkanı Herzog Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Geçmiş Olsun Dileklerini İletti”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/israil-cumhurbaskani-herzog-cumhurbaskani-erdogana-gecmis-olsun-dileklerini-ilette-1905674>, (22.12.2022).

DISKIN, A. (1999). “The New Political System of Israel”. *Government and Opposition*, 34(4), 498-515. <http://www.jstor.org/stable/44482860>

DORA, Z. K. (2018). “Etnik Demokrasi Modeli: İsrail Örneği”, *Akademik Ortadoğu*, 13(1), 73-105.

Euronews, (2021). “İsrail’de Eski İşçi Partisi Lideri Isaac Herzog Cumhurbaşkanı Seçildi”, 02 Haziran 2021, <https://tr.euronews.com/2021/06/02/israil-de-eski-isci-partisi-lideri-isaac-herzog-cumhurbaskan-secildi>, (19.12.2022).

Euronews, (2022). “Erdoğan: Herzog Şubat Başında Türkiye’ye Gelecek İsrail’le İlişkilerde Yeni Bir Dönem Başlayabilir”, <https://tr.euronews.com/2022/01/27/cumhurbaskan-erdogan-k-s-mevsimine-girerken-butun-tedbirlerinizi-almal-s-n-z>, (22.12.2022).

Euronews, (2022a). “İsrail’in Mülteci Kampı Baskınında Al-Jazeera Muhabiri Şirin Ebu Akile Hayatını Kaybetti”, <https://tr.euronews.com/2022/05/11/israil-in-multeci-kamp-bask-n-nda-bir-gazeteci-olduruldu-bir-diger-de-yaraland> (17.11.2022).

Euronews, (2022b). “Mescid-i Aksa’da Gerginlik: İsrail Polisi İle Filistinliler Arasındaki Arbedede 153 Kişi Yaralandı”, <https://tr.euronews.com/2022/04/15/mescid-i-aksa-da-gerginlik-israil-polisi-ile-filistinliler-aras-ndaki-cat-smalarda-onlarca>, (17.12.2022).

Euronews, (2022c). “İsrail’de Aşırı Sağ Partiler, Netanyahu’nun Çağrısıyla Ortak Liste Kararı Aldı”, <https://tr.euronews.com/2022/08/26/israilde-asiri-sag-partiler-netanyahunun-cagrisiyla-ortak-liste-karari-aldi> (20.11.2022).

Euronews, (2020). “Görevdeyken Yargılanan İlk İsrail Başbakanı Netanyahu Yolsuzluktan Hakim Karşısında”, <https://tr.euronews.com/2020/05/24/gorevdeyken-yarg-lanan-ilk-israil-basbakan-netanyahu-yolsuzluktan-hakim-kars-s-nda> (06.11.2022).

Euronews, (2018). “Yahudi Ulus Devleti Yasası Protestosunda Filistin Bayrağı Tartışması”, <https://tr.euronews.com/2018/08/12/-yahudi-ulus-devleti-yasasi-protestosunda-filistin-bayragi-tartismasi> (04.11.2022).

Foundation for Defense of Democracies, (2022). “Erdogan’s Diplomatic U-Turn: Prospects and Pitfalls in Turkish-Israeli Relations”, <https://www.fdd.org/events/2022/03/07/erdogans-diplomatic-u-turn-prospects-and-pitfalls-in-turkish-israeli-relations/>, (27.12.2022).

HASANOĞLU, E., (2021). “İsrail’de Siyasi Kriz: 23 Mart Knesset Seçimi”, *Ortadoğu Araştırmaları ve Strateji Merkezi (ORSAM)*, <https://www.orsam.org.tr/tr/israilde-siyasi-kriz-23-mart-knesset-secimi/>, (10.12.2022). <https://qudspress.com/>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

- Hürriyet, (2022). “15 Yıl Sonra Bir İlk! Bakan Çavuşoğlu’ndan İsrail’e Kritik Ziyaret”, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/15-yil-sonra-bir-ilk-bakan-cavusoglundan-israile-kritik-ziyaret-42069744>, (02.01.2023).
- Independent, (2022). “Itamar Ben Gvir”, <https://www.indyturk.com/tags/itamar-ben-gvir> (20.11.2022).
- Independent, (2022). “İsrail’in 2022’de Katlettiği Filistinlilerin Sayısı Geçen Yıla Göre Yüzde 46 Arttı”, <https://www.indyturk.com/node/528246/d%C3%BCnya/i%CC%87srailin-2022de-katletti%C4%9Fi-filistinlilerin-say%C4%B1s%C4%B1-ge%C3%A7en-y%C4%B1la-g%C3%B6re-y%C3%BCzde-46-artt%C4%B1> (18.11.2022).
- Independent, (2020). “Erdoğan: BAE ile İsrail Arasındaki Anlaşmaya Tepki Gösterdi”, 14 Ağustos 2020, <https://www.indyturk.com/node/227226/haber/erdo%C4%9Fan-bae-ile-israil-aras%C4%B1ndaki-anla%C5%9Fmaya-tepki-g%C3%B6sterdi-abu-dabi-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7imizi>, (20.12.2022).
- Independent, (2021). “İsrail Cumhurbaşkanı Herzog’dan Türkiye ile İşbirliği Mesajı”, <https://www.indyturk.com/node/390806/haber/i%CC%87srail-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-herzog%E2%80%99dan-t%C3%BCrkiye-ile-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-mesaj%C4%B1>, (22.12.2022).
- Israel Foreign Ministry, (2022). “Minister of Foreign Affairs Yair Lapid international press briefing – 24th April 2022”, https://www.gov.il/BlobFolder/news/fm-lapid-briefs-members-of-the-foreign-press-24-apr-2022/en/English_FM_SPOKES_FM-Lapid-International-Press-Conference-24042022.pdf (17.11.2022).
- Israeli European Policy Network, (2014). “The Future of Youth in Europe and Israel: Social Exclusion and the Quality of Democracy”, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/israel/11217-en.pdf>, (15.11.2022).
- İletişim Başkanlığı, (2021). “Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail Devlet Başkanı Hertzog İle Telefonda Görüştü”, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-israil-devlet-baskani-hertzog-ile-telefonda-gorustu>, (20.12.2022).
- Jewish Virtual Library, (2002). “Israel’s Wars & Operations: Operation Defensive Shield (March 29 - April 21, 2002)”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operation-defensive-shield>, (28.10.2022).
- Jewish Virtual Library, (2022). “Naftali Bennett (1972-)”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/naftali-bennett> (11.11.2022).
- Kuwait Times, (2022). “Zionist Entity Prez in Turkey to Restart Ties”, <https://www.kuwaittimes.com/zionist-entity-prez-in-turkey-to-restart-ties/>, (28.12.2022).
- LAPID, Y. (2021). “Israel’s First 100 Days of a Different Foreign Policy”, <https://www.haaretz.com/opinion/2021-09-20/ty-article-opinion/.premium/israels-first-100-days-of-a-different-foreign-policy/0000017f-f22f-d8a1-a5ff-f2af2aa90000> (12.11.2022).
- Los Angeles Times, (2023). “Is Israel’s New Government Destroying Democracy?”, <https://www.latimes.com/politics/story/2023-01-29/israel-new-government-democracy-blinken-middle-east-trip>, (30 Ocak 2023).
- Middle East Monitor, (2022). “Jordan: Islamist Condemn Israeli President’s Visit to Turkey”, <https://www.middleeastmonitor.com/20220310-jordan-islamists-condemn-israeli-presidents-visit-to-turkey/>, (21.12.2022).

- NEUBERGER, B. (1989). "Israel's Democracy And Comparative Politics". *Jewish Political Studies Review*, 1(3/4), 67-75. <http://www.jstor.org/stable/25834159>
- PELED, Y. (1992). "Ethnic Democracy and the Legal Construction of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State. *The American Political Science Review*", 86(2), 432-443. <https://doi.org/10.2307/1964231>.
- Reuters, (2022). "Israeli President Casts Turkey Visit as Part of Climate Campaign", <https://www.reuters.com/world/middle-east/israeli-president-casts-turkey-visit-part-climate-campaign-2022-02-23/>, (25.12.2022).
- SASUN, E. (2022). "Yair Lapid: TV Sunuculuğundan Başbakanlığa Giden Yol", <https://www.salom.com.tr/haber/122574/yair-lapid-tv-sunuculugundan-basbakanliga-giden-yol> (12.11.2022).
- SEYDİ, S. (2010). "İsrail Seçimlerinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21): 309-334.
- SHELEF, N. G., & SHELEF, O. (2013). "Democratic Inclusion and Religious Nationalists in Israel". *Political Science Quarterly*, 128(2), 289–316. <http://www.jstor.org/stable/23563307>
- SINHA, K. N. (1960). "Political System Of Israel". *The Indian Journal of Political Science*, 21(4), 289-296. <http://www.jstor.org/stable/41853854>
- Sputnik News, (2015). "Taş Atan Filistinliye 20 Yıl Hapis İsrail'e Yeterli Gelmedi", <https://sputniknews.com.tr/20150903/1017522941.html> (04.11.2022).
- Şalom Gazetesi, (2021a). "Erdogan İsrail Devlet Başkanını Arayıp Tebrik Etti", <https://www.salom.com.tr/haber/119132/erdogan-israil-devlet-baskanini-arayip-tebrik-etti>, (21.12.2022).
- Şalom Gazetesi, (2021b). "Erdogan'dan Herzog'a 40 Dakikalık Tebrik Telefonu", <https://www.salom.com.tr/haber/119161/erdogandan-herzoga-40-dakikalik-tebrik-telefonu>, (20.12.2022).
- T. C. Ticaret Bakanlığı, (2022). "İsrail Ülke Profili", <https://ticaret.gov.tr/data/5efb250013b876a618413637/%C4%B0SRA%C4%B0L%20%C3%BClke%20profil%202022%20kas%C4%B1m.pdf>, (30.12.2022).
- The Arab Weekly, (2022). "Erdogan Calls Herzog's Visit to Turkey Turning Point", <https://theArabweekly.com/erdogan-calls-herzogs-visit-turkey-turning-point>, (20.12.2022).
- The Associated Press, (2023). "Thousands of Israelis Have Attended A Protest Against The Netanyahu Government", <https://news.wgcu.org/2023-01-15/thousands-of-israelis-have-attended-a-protest-against-the-netanyahu-government>, (17 Ocak 2023).
- The Economic Times, (2021). "Israel to Swear In Government, Ending Netanyahu's Long Rule", <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/israel-to-swear-in-government-ending-netanyahus-long-rule/articleshow/83479092.cms> (12.11.2022).

- The Jerusalem Post, (2018). “Olmert Says Netanyahu Has No Plan For Gaza Strip Beyond Military Strikes”, <https://www.jpost.com/israel-news/olmert-says-netanyahu-has-no-plan-for-gaza-strip-beyond-military-strikes-563135> (04.11.2022).
- The Knesset, (2022a), “The State of Israel, The Knesset, Election of the President of the State” <https://main.knesset.gov.il/en/Pages/default.aspx>, (22.10.2022).
- The Knesset, (2022b), “Three Branches of Government”, <https://m.knesset.gov.il/EN/About/Pages/BranchesOfGovernment.aspx>, (22.10.2022).
- The Knesset, (2022c), “Elections”, <https://main.knesset.gov.il/mk/elections/Pages/default.aspx>, (22.10.2022).
- The Knesset, (2022d), <https://main.knesset.gov.il/About/History/Pages/KnessetHistory.aspx?kns=18> (24.10.2022).
- The Knesset, (2022e). “Naftali Bennet-Government Activity”, <https://main.knesset.gov.il/en/MK/APPS/mk/mk-government-activity/864> (10.11.2022).
- The New York Times, (2020). “After Early Success, Israel’s Netanyahu Faces Fury For Flubbing Virüs Fight”, <https://www.nytimes.com/2020/07/24/world/middleeast/israel-virus-protests-netanyahu.html>, (10.01.2023).
- The Wall Street Journal, (2022). “Israel’s President Flies to Turkey in Rare Visit to Improve Ties”, <https://www.wsj.com/articles/israels-president-flies-to-turkey-in-rare-visit-to-improve-ties-11646834304>, (24.12.2022).
- Trading Economics, (2021). “İsrail-Askerî Harcamaları 1951-2021 Veri”, <https://tr.tradingeconomics.com/israel/military-expenditure> (Erişim Tarihi: 04.11.2022).
- TRT Haber, (2018). “İsrail’de Yahudi Ulus Devlet Yasası Kabul Edildi”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilde-yahudi-ulus-devlet-yasasi-kabul-edildi-376050.html>, (03.01.2023).
- TRT Haber, (2022). “Filistin: Aksa Baskını, Filistin Halkına Savaş İlan Etmekle Eş Değer”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/filistin-aksa-baskini-filistin-halkina-savas-ilan-etmekle-es-deger-672936.html> (17.11.2022).
- Truth Out, (2023). “Over 100.000 Israelis March To Protest Netanyahu Government”, <https://truthout.org/articles/over-a-hundred-thousand-israelis-march-to-protest-netanyahu-government/>, (16 Ocak 2023).
- Voice Of America, (2021). <https://www.voaturkce.com/a/israil-ve-filistin-arasinda-11-gun-suren-catismalar-sona-erdi/5899136.html>, (12.11.2022).
- War Resister’s International, (2022). “Statement of the refusers Evyatar, Einat, Nave and Shahar”, <https://wri-irg.org/en/story/2022/statement-refusers-evyatar-einat-nave-and-shahar-0> (10.11.2022).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA RADİKALİZM İLE MÜCADELESİ: AFRIKA KOMUTANLIĞI (AFRICOM)

Bahrican HALATÇI

bahricanhalatc@gmail.com
0000-0003-4613-1519

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 16.01.2023

Kabul Tarihi

Accepted: 15.06.2023

THE UNITED STATES' STRUGGLE WITH RADICALİZM IN THE CONTEXT SECURITIZATION: COMMAND FOR AFRICA (AFRICOM)

ÖZ Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afrika kıtasına müteveccih dış ve güvenlik politikası; iç politika dinamiklerinden, uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerden ve Afrika'da yaşanan değişimlerden etkilenmektedir. El-kaide terör örgütünün 11 Eylül 2001 tarihinde düzenlediği terör eylemleri öncesinde Amerikan toplumunda sağlık, eğitim ve toplumsal asayiş meseleleri ana konumda yer alırken, 11 Eylül'de yaşanan olaylar neticesinde ulus müdafaası, dış ilişkiler ve milli gayeler birincil meseleler haline gelmiştir. Dolayısıyla Afrika, küresel siyaset ve güvenlik bakımından ABD'nin radikal gruplar ile mücadelesi nezdinde ön plana çıkan mühim bir kıtadır. Afrika'nın diğer kıtalara nazaran çeşitli beşeri ve politik niteliklere sahip olması, kıtaya müteveccih Amerika'nın dış politika oluşturma ve hayata geçirme çabaları, bir hibrit (sivil-asker) komutanlığının inşa edilmesine yol açmıştır. 2007 yılına gelindiğinde ise hibrit yönetim sürecinin ilk örneği olarak ABD Afrika komutanlığı (AFRICOM) kurulmuştur. AFRICOM'un kurulması, kıtanın güvenlik konularında çektiği güçlükleri ve ABD'nin radikal gruplarla mücadelesi ve kıtadaki stratejik menfaatlerine ilişkin ABD'li siyasetlerin algılarındaki bir takım düşüncelerin yansımasıdır. ABD'nin Afrika'ya ilgi göstermesinin başlıca sebebi, kıtadan gelecek tehditlere karşı koymak ve uluslararası siyasetteki hegemonyasını devam ettirmektir. Dolayısıyla uluslararası terörizme savaş açan ABD'nin, Afrika kıtasında güvenlik ve ekonomik açıdan beklentileri vardır ve bu beklentileri AFRICOM aracılığıyla kıtada yeni müttefikler edinerek gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada ABD'nin, 11 Eylül sonrası ulusal güvenliğini korumak için Afrika'da hızla artan radikal gruplara karşı verdiği mücadelede Afrika Komutanlığı'nın oynadığı rol araştırılmıştır. Ayrıca AFRICOM'u diğer coğrafi muharip komutanlıklarına nazaran yumuşak gücünü ön plana çıkaran bütünsel devlet yaklaşımı, detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Afrika, Afrika Komutanlığı, Güvenlikleştirme, Radikalizm

ABSTRACT The United States America' (U.S.A) foreign and security policy to the African continent; domestic policy dynamics, developments in the international system and it is affected by the changes in Africa. Prior to the al-Qaeda terrorist group's terrorist acts on September 11, 2001, Health in American society, education and social policing issues are at the top position, Nation's defense as a result of the events of 9/11, external relations and national objectives have become primary issues. Therefore, Africa is an important continent that comes to the fore in terms of global politics and security, in view of the USA's struggle with radical groups. Africa has a variety of human and political qualities compared to other continent's, America's foreign policy-making and implementation efforts, direct to the construction one crossbreed command. In 2007, the U.S. AFRICOM was established as the first example of the hybrid management process. The establishment of AFRICOM, the continent's security challenges and it is a reflection of a number of ideas in the perceptions of US politicians regarding us strategic interests in Africa. The main reason for the US interest in Africa is to counter threats from the continent and to continue its hegemony in international politics. Therefore, the United States, which is waging war on international terrorism, has security and economic expectations on the African continent and aims to realize these expectations by acquiring new allies on the continent through AFRICOM. In this study, the role played by the African Command in the struggle of the USA against the rapidly increasing radical groups in Africa in order to protect its national security after 9/11 was investigated. In addition, the Holistic State approach, which emphasizes AFRICOM's soft power compared to other geographical combat commands, has been examined in detail.

Keywords: USA, Africa, Africa Command, Securitization, Radicalism

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nin Afrika ile ilk münasebetleri, Amerikan Kolonileştirme Derneği'nin (American Colonisation Society) 1820 senesinde Batı Afrika'da yer alan ve 'Özgürlerin Toprağı' anlamına gelen Liberya'ya, 2500 kişilik bir köle topluluğunu yerleştirmesiyle başlamıştır. Fakat ABD'nin Afrika'ya olan ilgisi ve Afrikalı devletler ile ikili ilişkileri, II. Dünya Savaşı'na kadar düşük bir seviyede ilerlemiştir. II. Dünya Savaşında Kuzey Afrika'da Almanlara ve İtalyanlara karşı mücadele eden İngilizlere, destek vermek amacıyla Meşale operasyonunu düzenleyerek kıtaya ayak basan ABD, savaş sonrası dönemde kıtadaki faaliyetlerini belirli bir çizgide sürdürmeye devam etmiştir.

Afrika kıtası, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sisteminde politik ve güvenlik merkezli nedenlerle, 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ABD arasında güç mücadelesinin gerçekleştiği arenalardan biri haline gelmiştir. Bu dönemde ABD'nin Afrika'ya bakışı, SSCB'nin yayılmacı politikalarını engellemeye yönelik çaba sarf etmesinden ötürü kısıtlı kalmıştır. Soğuk Savaş dönemi sırasında ABD, Afrika'da Sovyet yayılmasının önüne geçmek için 1964 yılında Orta Afrika'da Kongo'ya, 1986 senesinde Kuzey Afrika'da Libya'ya ve iki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından 1996 yılında Orta Afrika'da yer alan Liberya'ya kısıtlı operasyonlar düzenlemiştir.

21.yüzyıla gelindiğinde, 11 Eylül 2001 tarihinde İslamcı silahlı grup El Kaide'nin koordineli bir şekilde ABD'nin dört farklı noktasına düzenlediği terör saldırıları, Afrika'nın tekrardan ABD'nin gündeminin başında yer almasına neden olmuştur. 2002 yılında dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un ilan ettiği 'Bush Doktrini' ismi ile de hafızalara kazınan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde, dünyanın her noktasında terörizme karşı her türlü mücadele verileceğini bildirmiştir. 2001 yılındaki saldırıların sorumlusu olan El-Kaide terör örgütünün Müslüman bir kimliğe sahip olması, Avrupa haber ajanslarının gerçekleştirilen eylemleri 'İslamiyet' ile beraber kamuoyuna yansıtması ve bilhassa Afrika'da El-Kaide tarzı radikal terör gruplarının yer alması, ABD'nin Afrika'ya odaklanmasındaki temel sebeplerin başında gelmektedir. ABD'nin Afrika'ya yoğunlaşmasındaki diğer bir konu ise kıtada bulunan veya bulunma ihtimali olan doğal rezervlerdir. Bu doğrultuda 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörizme karşı politikalar hazırlayan ABD, ulusal güvenliği sağlama, kıtadaki radikal gruplarla mücadele etme ve Afrika kıtasındaki menfaatleri daha iyi organize ve muhafaza edebilmek için 6 Şubat 2007 tarihinde Afrika Komutanlığını (AFRICOM) kurmuştur. AFRICOM; başta ABD'nin ulusal güvenliğini sağlamak, El-Kaide tehdidini ortadan kaldırmak, Afrika'da bulunan radikal gruplarla mücadele etmek yahut bu tehdidi azaltmak, doğal rezervler açısından zengin Afrika ülkeleri ile ortaklıklar kurmak ve bu ülkelerin siyasi ve askeri yeteneklerini geliştirmek, kıtada yaşanacak olası salgın ve hastalıklara karşı Afrikalı ülkelerle koordineli çalışmak ve daha güvenli, istikrarlı ve müreffeh bir Afrika için uluslararası ve kurumlar arası ortaklarla birlikte çalışmak gibi misyonları üstlenmiştir.

Bu akademik çalışmanın amacı, AFRICOM tetebbu edilerek, ABD'nin güvenlikleştirilmesi bağlamında kıtadaki radikal gruplarla olan mücadelesindeki rolünü ve ABD'nin Afrika'daki çıkarlarını korumaya ve kıtadaki hedeflerine ulaşmaya ne denli hizmet ettiğini analiz etmektir. Çalışmanın birinci bölümünde AFRICOM'un kuruluşu ve öncesinde ABD dış ve güvenlik politikasında yaşanan gelişmeler incelenecektir. Ayrıca bu bölüm de AFRICOM'un teşkilat konstrüksiyonu ve kıtadaki görev sahası irdelenecektir. İkinci bölüme gelindiğinde ABD'nin güvenlikleştirilmesinde ve Afrika'daki çıkarlarının korunmasında Afrika Komutanlığı'nın rolü tartışılacaktır. Üçüncü bölümde AFRICOM'un konfigürasyonunda yükselen sivil-asker

(hibrit) ortaklığına müstenit olan müştereklik gereksinimi yahut kurumlar arası iş birliğine müteveccih yeni bir kavram olan 'Bütünsel Devlet Yaklaşımı' ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise bu üç bölümden elde edilen bulguların bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ AFRIKA KOMUTANLIĞI (AFRICOM)

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Afrika kıtası, ABD'nin askeri komutası içerisinde yer almamaktaydı. 1952 yılında ABD Avrupa Komutanlığının kurulmasıyla (U.S.A European Command- EUCOM) Kuzey Afrika ülkeleri; Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Libya ve Sudan, ABD ile olan tarihi münasebetleri sebebiyle Avrupa Komutanlığı'nın sorumluluk bölgesine dâhil edilmişlerdir (Yüksel 2016, 1395). ABD, kıtanın geri kalan bölgelerine Sovyetlerin tesir etmesinden kaygı duyarak, 1960'lı yıllardan itibaren ABD Savunma Bakanlığı'nın almış olduğu karar ile Sahel bölgesi (Senegal, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Güney Sudan) Birleşik Devletler Atlantik Komutanlığı'nın (United States Atlantic Command-LANTCOM) sorumluluğuna verilmiştir. Bunlara ilaveten 1962 yılında dönemin ABD Başkanı John Fitzgerald Kennedy'nin (JFK) gözden geçirmiş olduğu Müşterek Komuta Planı doğrultusunda Sahra altı Afrika (Sahra Çölü'nün güneyinde yer alan bölge) bölgesinin mesuliyeti Ortadoğu ve Güney Asya'da çeşitli operasyonlar gerçekleştiren ABD Saldırı Komutanlığı'na (U.S.A Strike Command-STRICOM) devredilmiştir. Saldırı Komutanlığı, 1971 yılında Hazırlık Komutanlığı (REDCOM) adıyla yeni baştan yapılandırılıp, kıta üzerindeki vazifelerine son verilmiştir. Bu husus, 1983 senesine kadar Sahra altı Afrika bölgesinin, ABD'nin muharip komutanlık teşkilatının dışarısında kalmasına neden olmuştur. ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde (1981-1989) Birleşik Devletlerin askeri yapılanmasına bütünüyle Soğuk Savaş egemendir. Başkan Reagan'ın hazırladığı Kısıtlama politikası, ABD Savunma Bakanlığının kıtaya olan mesuliyetinin üç muharip komutanlık (Avrupa Komutanlığı-EUCOM, Merkez Komutanlığı-CENTCOM ve Pasifik Komutanlığı-PACOM) arasında paylaşılmasına neden olmuştur.

AFRICOM'un oluşturulması, kıtanın emniyetindeki güçlükleri ve Birleşik Devletlerin kıtadaki stratejik menfaatlerine ilişkin ABD'li siyasetçilerin algılarındaki birtakım hususları aksettirmektedir. 2004 senesinde Birleşik Devletler Kongresi'nin aracılığıyla Afrikalı uzmanlardan oluşturulan müşavere heyeti, Amerika'nın kıtadaki menfaatlerine şekil veren beş faktör belirledi, bunlar; kıtada mütemadiyen devam eden terörizm, Afrika'nın global pazarı, günümüzde yaşanmaya devam eden silahlı tearuzlar ve kıtada uzun yıllar etkisini sürdüren AİDS'tir. Birtakım Amerikalı politika yapımcılar, çevresel ehemmiyetin, bilhassa kıta ile ilgisi olması sebebiyle milli güvenlik sorunu olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Wald 2007). Savunma Bakanlığında yetkili bir kişi, ABD Kongresinde yaptığı açıklamada, küresel ısınmayı, Afrika kıtasında 'tehdit çarpanı' olarak nitelmiş ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yer alan Somali, Nijerya ve Sudan gibi ülkeleri örnek vererek; 'günümüzde ele aldığımız geleneksel meydan okumaların çok ötesinde, zorunlu göçlerin neticeleri ve salgın hastalıkla birlikte küresel ısınmanın olası sebepleri ile mühim derecede besin ve su kaynaklarının azalması neticelerine hazırlıklı olmalıyız' çağrısında bulunmuştur (Wald 2007).

ABD Afrika Komutanlığı'nın (AFRICOM) Kuruluşu

Birleşik Devletlerin dünya genelinde ulusal kuvvetleri çoğunlukla 'Coğrafi ve Görev Komutanlıkları' adıyla tanınmaktadır. Coğrafi kuvvetlerin temel görevi, umumi bir mesuliyet bölgesi ile tarif edilirken; Görev Komutanlıklarının işlevi, bölgelerarası mesuliyetlerin küresel düzeyde yerine getirilmesidir. Birleşik Devletlerin günümüzde toplam 6 muharip komutanlığı vardır ve şu şekilde sıralanmaktadır; Merkez (CENTCOM), Avrupa (EUCOM), Güney (SOUTHCOM), Pasifik (PACOM), Afrika (AFRICOM) ve Kuzey

(NORTHCOM) Komutanlığı'dır (Combined Combat Commands 2021). Ayrıca bu altı coğrafi komutanlığın yanı sıra dört misyon komutanlığı vardır ve şunlardır; Ulaştırma (TRANSCOM), Stratejik (STRACOM), Müşterek Kuvvetler (JFCOM) ve Özel Hareket (SOCOM) Komutanlığı'dır (Combined Combat Commands 2021).

Birleşik Devletler Savunma Bakanlığı tarafından Afrika kıtasının mesuliyetleri, 2008 yılının evvelinde üç ayrı coğrafi komutanlık arasında paylaştırılmıştır. Merkezi Almanya'nın Stuttgart kentinde bulunan EUCOM'un mesuliyet alanında 42 Afrika devleti bulunmaktaydı. Merkezi ABD'nin Florida eyaletinde yer alan CENTCOM'un, birkaçı Doğu Afrika'dan olmak üzere, Afrika Boynuzunu teşkil eden devletlerinde içerisinde bulunduğu 8 devlet sorumluluk alanına dâhil edilmiştir. Son olarak Doğu Afrika'da, Hint okyanusunda yer alan takımada ülkeleri; Komorlar Birliği, Moritus ve Madagaskar, ABD merkezli PACOM'un mesuliyet altında olan ülkelerdi. Fakat AFRICOM'un oluşturulmasıyla 54 bağımsız Afrika ülkesi, yeni coğrafi muharip komutanlığının görev sahasına dâhil edilmiştir.

Günümüzde Amerika'da askeri bir muharip komutanlığının kurulması, ABD Başkanı'nın askeri komutanlıkların vazife ve mesuliyet bölgelerinin oluşturulduğu gizlilik dereceli bir doküman olan Müşterek Koruma Planı'nı (UCP) revize etmesiyle mümkün olmaktadır. Müşterek Koruma Planı'nın üzerinde çeşitli revizeler yapılması çoğunlukla ABD Genelkurmay Başkanı'nın, Savunma Bakanına yapacağı öneri ile başlamaktadır. Savunma Bakanlığının yapacağı incelemeye müteakip teklif, tasdik edilmesi için ABD Başkanı'na takdim edilir. 1986 yılında alınan karar ile GoldWater-Nichold Yeniden Yapılandırma yasası uyarınca, Müşterek Komuta Planı iki senede bir gözden geçirilmektedir. 2006 senesinde Müşterek Komuta Planı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Afrika Komutanlığı'nın kurulması teklif edilmiştir. Savunma Bakanlığının öneriyi incelemesinin ardından teklif, onaylanmak için dönemin ABD Başkanı George W. Bush'a sunulmuştur. Başkan'ın teklife onay vermesinin ardından AFRICOM resmi olarak 6 Şubat 2007 tarihinde kurulmuş, 1 Ekim 2008 tarihinde ise komutanlık tamamen faaliyete geçmiştir. Afrika Komutanlığı'nın ilk komutanı olan General Ward, Birleşik Devletlerin kıtadaki askeri rolünü, güvenlik meselelerinde AFRICOM aracılığıyla önderlik yapacak Savunma Bakanlığı ile beraber 'üç boyutlu' bir Amerikan yönetim planının ilk kısmı olacak şekilde tarif etmiştir (US Africa Command, Statement of Stance 2010).

Afrika Komutanlığı'nın misyonu, çoğunlukla Güney Amerika'da ABD'nin operasyonel girişimlerinden mesul, ABD Güney Komutanlığı'yla kıyaslanmaktadır. Güney Komutanlığı için ABD Savunma Bakanlığının seçtiği misyon; sivil yardım programları gerçekleştirmek, ev sahibi ülkeler ile birlikte uyuşturucu operasyonları düzenlemek, güvenlik konusunda ortak işbirliği yapmak ve sorumluluk alanındaki beşeri hakların teşebbüsleri için takip ve geliştirme aracılığıyla Birleşik Devletlerin ileri müdafaasını yapmaktır. AFRICOM'da benzer vazifeleri yerine getirip, ABD'nin güvenliğini ön planda tutarak, kıtadaki radikal gruplar tarafından düzenlenen saldırılara karşı mücadele ederek Afrika'daki çıkarları muhafaza etmeye çalışmaktadır. Ayrıca AFRICOM'u PACOM, CENTCOM ve EUCOM'dan ayıran en temel faktör, muharebe ile alakalı olmayan bir dizi eylemi incelemesidir. Hatta ABD Savunma Bakanlığında görev yapan bir yetkili, 2050'li yıllara gelindiğinde AFRICOM hariç diğer ABD kuvvetlerini Afrika kıtasının dışında tutması halinde, ABD yönetiminin AFRICOM'un muvaffak olduğunu o zaman düşünebileceğini ifade etmiştir (Henry 2007).

AFRICOM, kıtada diplomatik ilişkileri sürdüren Dışişleri Bakanlığı ile kalkınma paketlerini hayata geçiren ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'na (USAID) yardımcı olmaktadır. Afrika Komutanlığı'nın düzenlediği sosyal ve ekonomik yardım programları, ABD yönetiminin diğer yardım eylemlerini yinelemek maksadıyla

değil tamamlayıcı ve ehemmiyet açısından destekleyici bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla AFRICOM Amerika'nın güvenikleştirilmesi, diplomatik hedeflerine ulaşması ve kendi stratejik manevra bölgesinde ABD çıkarlarının elde edilmesi amacıyla bu tarz yardım programlarına başvurmakla beraber dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde, konuşlandıkları ülkedeki ABD Büyükelçilikleri ve USAID yetkilileri ile birlikte yakın ilişki içerisinde çalışmalarını sürdürmektedir.

AFRICOM'un Teşkilat Konstrüksiyonu ve Kıtadaki Görev Sahası

Being AFRICOM'un kesin olarak hangi coğrafi bölgeye yerleşeceği hususunda ABD'de ve Afrika'da mühim bir münakaşa yaşanmıştır. AFRICOM'un kurulmasından evvel, merkezi ABD'nin sınırları dışında olan tek muharip komutanlığı EUCOM'du. AFRICOM'un mesuliyet bölgesinde olan devletlerin bazıları, daha evvel EUCOM'un mesuliyeti altındaydı. Buna ilave olarak Afrika'yı ilgilendiren konularda çalışmalarını sürdüren görevlilerin çoğunluğu, EUCOM'un merkez üssü Stuttgart'ta bulunmaktaydı. Dolayısıyla ABD Savunma Bakanlığı bu hususları göz önünde bulundurarak AFRICOM'un Almanya'nın Stuttgart kentindeki ABD üssünde konuşlanmasına karar verilmiştir.

ABD Savunma Bakanlığı'nda görevli üst personeller, Afrika Komutanlığı'nın hala gelişim sürecinde olduğunu ifade etmişlerdir (Blanche 2009, 481). AFRICOM'un örgütlenmesi ve sorumluluk sahası ile alakalı birtakım detaylar incelenmeye devam etmektedir. ABD Savunma Bakanlığı personelleri, Afrika kıtasında ilk önce alt bölge bürolarının oluşturulmasını planlarken, Dışişleri Bakanlığı'nın bu plana itiraz ettiğini beyan etmişlerdir. Ayrıca Bürokratlar, ABD'nin kıtada yeni bir askeri tesis kurma projelerinin olmadığını belirtmişlerdir (U.S. Department of Defense 2007). AFRICOM'un hayata geçmesi, Afrika'da askeri tesis kurma yahut askeri birliklerin kıtaya yerleşmesinde bir farklılığı değil, teşkilatlanma ile alakalı bir değişimi de aksettirmektedir.

ABD Savunma Bakanlığına bağlı, Cibuti'nin Camp Lemonnier ileri merkez tesisinde askeri personel, sivil görevliler, yarı zamanlı ve daimi personel olmak üzere toplam 3 binden fazla personel görev yapmaktadır. Lemonnier üssü, AFRICOM ile beraber Birleşik Müşterek Görev Gücü Kuvveti-Afrika Boynuzuna da (CTJF-HOA) ev sahipliği yapmaktadır. Lemonnier üssü, ABD silahlı kuvvetlerinin Aden Körfezi'ndeki askeri manevralarına kolaylık sağlamakla beraber ABD Savunma Bakanlığı'nın Yemen'deki emellerine ulaşmasına da yardımcı olmaktadır (Africa Command, Statement of Stand 2010). ABD Savunma Bakanlığı, Cibuti yönetimi ile yeni bir kira sözleşmesi imzalayarak askeri birliklerinin 2022 yılına kadar Lemonnier üssünde konuşlanmasını sağladı. Bu tesis, AFRICOM'un kıtada rahat bir şekilde hareket etmesine ve ABD'nin kıtadaki çıkarlarını koruması adına önemli bir hizmette bulunmaktadır. AFRICOM'a ev sahipliği yapan diğer önemli bir tesis, İngiltere'nin güneyinde yer alan Ascencion Adası'ndadır. Camp Lemonnier ve Ascencion'daki üslere ilaveten AFRICOM'a lojistik destek sağlayan üstlerde bulunmaktadır. Bu tesisler; Almanya'nın Miesenbach kentinde yer alan ana merkez Ramstein üssü, İtalya'nın Sicilya Adası'nda bulunan Sigonella tesisi, Karayip denizindeki Aruba tesisi, İspanya'nın Sevilla şehrinde yer alan Rota üssü ve Yunanistan'ın Girit Adası'nda bulunan Suda Askeri üssüdür. Bu üslerin yanı sıra AFRICOM, Afrika'da bazı Avrupa Birliği (AB) ülkelerine ait hava üslerini ve deniz limanlarını da kullanmaktadır. AFRICOM, Afrika'nın bazı bölgelerinde (bilhassa Sahra altı Afrika'da) ortaklık kurduğu ülkelerin yerel askerlerini konuşlandırmak içinde askeri üsler kurmaktadır. Örneğin ABD silahlı kuvvetleri 1992-1995 yılları arasında Somali'de gerçekleşen iç savaşa, Kenya'da kurmuş olduğu askeri üssü kullanarak müdahale etmiştir ve üssü günümüzde terörle mücadele amacıyla kullanmaya devam etmektedir. Bu üsler, ABD tarafından 'Nilüfer

Çiçeği' adıyla betimlenmekte ve Zambiya, Mali, Gabon, Tunus, Namibya, Uganda, Botsvana, Sao Tome ve Principe ve Cezayir'de yer alan tesislere giriş izni aranmaktadır.

Günümüzde AFRICOM'un, Afrika Birliği'nin (AU) genel merkezi Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'daki askeri tesislerinde, ECOWAS'ın Nijerya'daki genel merkezinde, Gana'nın başkenti Akra'daki Kofi Annan Uluslararası Barışı Koruma Eğitim merkezinde ve Kenya'nın başkenti Nairobi'de yer alan Uluslararası Barışı ve Eğitimi Destekleme merkezinde askeri iletişim yetkilileri (LNO) görev yapmaktadır. Bu merkezlerdeki yetkililerin vazifeleri çoğalabilir ve öteki bölgesel teşkilatlara ilave olarak yeni iletişim ofisleri de eklenebilir.

AFRICOM'un Personel Gücü

Savunma harcamalarının ve askeri birliklerin Afganistan ve Irak'taki meseleler sebebiyle azaldığı bir süreçte, AFRICOM'u idare etmek oldukça müşküldü. AFRICOM'un gereksinim duyduğu personel sayısı sürekli farklılaşırken, ABD Savunma Bakanlığı görevlileri, AFRICOM'a 500 ila 1000 arasında askeri ve sivil personelin yeterli olacağını düşünüyorlardı. Fakat tahmin edilenin aksine 2008 yılının Ekim ayından itibaren AFRICOM bünyesinde askeri personel 639, sivil 665 ve çeşitli kurumlardan 52 kişi olmak üzere toplamda 1.300'e yakın personeli bünyesinde barındırmakta idi (HHV-08-947S 2008). Komutanlıkta çalışan üst düzey görevliler, sınırlı bir zaman içinde AFRICOM'a gereksinim duyulan personel sayısını tamamlamanın oldukça müşkül olduğunu ve komutanlığa planlanan zamana kadar belirlenen personel sayısının sadece yarısının transfer edildiğini ifade etmişlerdir (U.S.A Africa Command 2021). AFRICOM'a PACOM, CENTCOM ve EUCOM'dan yaklaşık 270 asker ve sivil personel gönderilmiştir. Bu doğrultuda AFRICOM, dünyanın farklı coğrafi bölgelerinden çeşitli asker ve sivil personel transfer edilerek, 2008 yılının Ekim ayında tam anlamıyla faaliyetlerine başlayabilmiştir. ABD silahlı kuvvetler (Kara, Hava, Deniz ve Donanma kuvvetleri) üslerinin hepsinde AFRICOM'a yardımcı olan 100 ila 300 arasında askeri personel yer almaktadır (GAO-08-947T 2008). Ayrıca ABD silahlı kuvvetleri hem AFRICOM'un merkez karargâh ihtiyaçlarını hem de kendi silahlı kuvvetlerinin sivil ve askeri personel gereksinimlerini gidermektedir. 2010 senesinden itibaren AFRICOM verilerine bakıldığında, Afrika'da (Mısır hariç), tahminen AFRICOM'a bağlı 3.500 Amerikan askeri konuşlanmaktadır. Bu sayıya, Afrika kıtasında faal olan Birleşik Müşterek Görev Gücü-Afrika Boynuzuna bağlı 2000 Amerikan askeri de girmektedir. Ayrıca her sene düzenli olarak gerçekleştirilen ortak tatbikatlara, konferanslara, toplantılara katılım gösteren askeri ve sivil personel de bu sayının içerisinde yer almaktadır (Njini 2011).

ABD'İN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİNDE VE AFRİKA'DAKİ ÇIKARLARININ KORUNMASINDA AFRİKA KOMUTANLIĞI'NIN ROLÜ

Afrika Komutanlığı, ABD'nin Afrika politikası ile beraber eşgüdümsel ele alınmaktadır. AFRICOM demek, ABD'nin Afrika politikasının Afrika kıtasında hayat bulması demektir. ABD Savunma Bakanlığı ülkenin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını korumak ve terör gruplarıyla mücadele etmek amacıyla kıtada çeşitli ve birbirinden benzersiz faaliyetler yürütmektedir. Başta insanı yardım olmak üzere terörle mücadele, barışı koruma, ortak tatbikat programları ve kalkınma yardımları düzenleyen AFRICOM, kıta halkının güven ve saygısını kazanmaktadır (Ward 2019).

AFRICOM ilk kurulduğunda, bazı Afrikalı ülkeler tarafından ihtiyatlı bir hoşgörü ile kabul görmüştür. Bu ülkeler, AFRICOM'u, kıtanın sürekli kanayan insanı yaralarına potansiyel kaynak ve çeşitli alanlarda ülkelerin kalkınmasına yardımcı olabilecek bir kurum olarak tasvir etmişlerdir. Buna ilaveten ABD Savunma Bakanlığı, 2010 yılından itibaren Afrika'ya olan yatırımlarını ciddi derecede artırmış ve AFRICOM'un

konuslandığı ev sahibi ülkeler ile radikal terör örgütlerine karşı güvenlik işbirliği çerçevesinde iki veya üç yılda bir düzenlediği ortak tatbikatları, her yıl yapılmak üzere organize etmeye başlamıştır. Ayrıca AFRICOM'un oluşturulması ile beraber CENTCOM ve EUCOM'un sorumluluğu içerisinde olan güvenlik sahaları, kurulan yeni coğrafi muharip komutanlığına devredilmiş ve bu bölgelerde yeni güvenlik programları oluşturulmuştur (Sarı 2012).

AFRICOM, kurulduğu 2007 senesinden günümüze kadar, kıtadaki müttefikleri ile daha istikrarlı ve daha kararlı bir şekilde taktiksel irtibat stratejisi uygulamaktadır. ABD Savunma Bakanlığı tarafından AFRICOM'un ilk komutanı olan General Kip Ward (Ekim 2007- Mart 2011) basına verdiği demeçlerde, AFRICOM'un bir eğitim ve ev sahibi ülkelere terör örgütleri ile mücadele konusunda destek sağlayan bir teşkilat olduğunu ifade etmiştir. General Kip Ward'ın karizmatik otoriteye sahip bir Afro-Amerikan olması, hem Afrika ordusunda görev yapan mevkidaşlarıyla hem de kıtadaki kamuoyu ile iyi ilişkiler oluşturulmasında mühim bir avantaj sağlamıştır. General Ward'ın ardından Afrika Komutanlığı'nın ikinci komutanı olarak görev yapan emekli General Carter Ham (Mart 2011- Nisan 2013), AFRICOM'un misyonu ile alakalı kamuoyuna karşı yapmış olduğu konuşmalarda tutarlı olmaya dikkat etmiştir. General Ham, 2012 yılının Şubat ayında basın mensuplarına gerçekleştirmiş olduğu basın açıklamasında; AFRICOM'un hedefi, Amerika'yı mütemadiyen savunmak, ABD'ye tehdit olan radikal örgütlere karşı mücadele etmek, ABD'nin uzağındaki coğrafi bölgelere gitmek, ABD'nin milli menfaatlerini gözetmek ve kıtanın asayişini yerine getirmek için Afrikalı müttefiklerle beraber hareket etmektir" biçiminde düşüncelerini ifade etmiştir (Ham 2012).

Afrikalı yönetimler ve kamuoyu, Afrika Komutanlığı'nın 2008-2022 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu proje ve programlarla alakalı olarak, aslında AFRICOM'un tedirgin olacağı bir örgüt olmadığını aksine Afrikalı hükümetlerle, ABD arasındaki güvenlik işbirliğinin genişletilmesi ve ileri bir boyuta taşınması gerektiğini ifade etmişlerdir (Pham 2012). Böylelikle komutanlık, zaman içerisinde Afrikalı hükümetlerin ve halkların gözünde pozitif-olumlu bir imaj yaratmıştır. Günümüzde Afrika halkı, AFRICOM'u Afrika kıtasına sosyal ve ekonomik yardımlar sağlayan ve kıtanın kronolojik sorunlarına kalıcı çözümler arayan iyimser bir gelişme olarak görmektedirler (Ploch 2011). AFRICOM'un emekli komutanı General Carter Ham, Afrika'da yaşanan terör krizlerinin üstesinden komutanlığın tek başına gelemeyeceğini, Afrikalı hükümetlerle işbirliği içerisinde olarak bu terör krizlerinin temelinde yatan sorunları birlikte çözeceğini ve güvenlik işbirliği konusunda Afrikalı müttefiklerle yeni bir strateji geliştirilmesi gerektiğini belirtti, Afrika genelinde olumlu karşılanmıştır (Ham 2012).

Afrika Komutanlığı'nın ABD'nin ulusal güvenliğini sağlamasından başka oluşturulmasındaki stratejik temel nedenlerinden bir diğeri, Afrika'nın bünyesinde bor, lityum, gaz, petrol, altın, elmas, bakır ve uranyum gibi değerli kaynakları barındırması ve 21. yüzyılda küreselleşme ile birlikte dünya ülkeleri için giderek önemi artan ekonomik pazara sahip olmasıdır. Bu doğrultuda AFRICOM'a yöneltilen eleştirilerin bazıları, komutanlığın odak noktasının ABD'nin güvenliğini sağlamaktan ve radikal terör örgütleriyle mücadele etmekten ziyade kıtadaki enerji kaynaklarını elde etmek olduğu yönündedir.

2022 yılı itibariyle ABD'nin petrolü ithal ettiği yerlerin başında Afrika kıtası gelmektedir. ABD, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden AFRICOM'un kurulduğu 2007 yılına kadar en önemli petrol ithalatını, kıtaya mensup Nijerya'dan ve Angola'dan sağlamıştır. Günümüzde ABD'nin Afrika'da AFRICOM üzerinden uyguladığı Afrika politikasına bakılacak olursa, ABD'nin artan petrol gereksinimini karşılayacak yeni kaynaklar, Gine Körfezi'ni ve 2012 senesinde 40 yeni petrol rezervinin keşfedildiği Mozambik kanalını

işaret etmektedir. Çünkü ABD için kıtadaki petrolerin Atlas Okyanusu üzerindeki deniz platformlarına yüklenerek ABD'nin Massachusetts'teki Gloucester, Kuzey Karolina'daki Wilmington ve New Jersey'deki Payonne limanlarına aktarılması stratejik açıdan önemlidir (Raphael ve Stokes 2012, 904). Ayrıca işlenmemiş petrolün Gine Körfezi üzerinden taşınması, Ortadoğu'dan transfer edilmesine kıyasla daha emniyetlidir. Böylelikle AFRICOM'un körfezde ve Mozambik Kanalı'nda asayişini sağlaması, ABD'nin stratejik çıkarlarına ulaşmasında büyük bir önem taşımaktadır. Mozambik Kanalı ve Gine Körfezi, global ticaret için mühim bir taşımacılık güzergahı olmakla birlikte ABD'nin sıvılaştırılmış gaz ve petrol ithalatının önemli bir kısmını karşılayan coğrafi bölgelerdir. 2012 yılında Doğu Afrika'da Tanzanya, Uganda, Mozambik ve Kenya'da keşfedilen hidrokarbon kaynakları, Mozambik Kanalı üzerinden küresel ekonomik pazarlara sokulmaktadır. Bununla birlikte Batı Afrika'da Sierra Leone, Gana, Sao Tome Principe ve Fildişi Sahili'nde keşfedilen petrol ve doğal gaz kaynakları, Gine Körfezi üzerinden global pazara sunulmaktadır (U.S. Energy Information Administration 2021). Keşfi yapılan bu kaynakların sadece bir kısmı ABD'ye ihraç edilmektedir. Fakat ABD'li küresel şirketler, kıtadaki petrolün yönetim haklarını, enerji kaynaklarının araştırılmasını, sondalama ve keşfedilen kaynakların aktarımı ve bu kaynakların yönetimini elde etmek için mukaveleler yoluyla yahut yatırımcı veya ortaklık kurma çabalarını yoğun bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir. Trump yönetimi zamanında ABD'nin Afrika Sahel bölgesi özel temsilciliği görevini icra eden akademisyen John P. Pham'a göre, Barrack H. Obama'nın gayesi, Amerika'nın on yıl içerisinde petrol ithalini Venezuela ve Ortadoğu'dan Afrika kıtasına kaydırmak olduğunu ifade etmiştir (J. P. Pham 2012).

ABD'nin kıtaya olan petrol bağımlılığının büyümesi, kıtadaki petrolü kontrol altına alacağı yahut AFRICOM'un bu amaca hizmet etmekte bir rol oynayacağı anlamına gelmemektedir. Esasen bu, ABD'nin dünya çapındaki enerji şirketlerinin çıkarları ile ABD'nin kıtadaki güvenlik hususunda işbirliği ve stratejik çıkarlarının bir araya gelmesidir. Bu doğrultuda Güvenlik işbirliğinin devam ettirilmesindeki en önemli rolü, AFRICOM oynamaktadır. Terör grupları tarafından yapılacak saldırılar bu kaynaklara erişim konusunda ciddi sorunlar ortaya çıkaracaktır. Bu sorunların yaşanmaması içinde AFRICOM, kıta ülkeleri ile güvenliklerini sağlamak için askeri alanda pek çok eğitim ve tatbikat düzenlemektedir. Ayrıca verdiği eğitimler yanında kıta halkına sunduğu yardım hizmetleri, ABD ile Afrikalı hükümetler arasındaki ilişkileri güçlendirmeye devam etmektedir. Dolayısıyla AFRICOM'u diğer coğrafi muharip komutanlıklarından ayıran en temel faktör bu noktada ortaya çıkıyor ki o da yumuşak güce önem vermesidir. AFRICOM'un insani yardımlar başta olmak üzere pek çok alanda yaptığı yardımlar, Afrika'da, ABD adına olumlu bir imaj yaratmasına hizmet etmektedir (Blanche, AFRICOM's Security Agenda 2009, 46-47).

AFRICOM emniyetli, istikrarlı ve müreffeh bir Afrika için 14 yıldır kıtadaki ortaklarıyla çalışmalarını sürdürmektedir. AFRICOM'un kurulması, ABD'nin Afrika'daki radikal terör gruplarına yönelik gerçekleştirdiği askeri çabalarına büyük katkı sağlamakta ve Afrika'da ABD'yi diğer ülkelere ayıran önemli projelere imza atmasına destek olmaktadır. AFRICOM'un kurduğu ortaklıkların çoğu kıta ülkelerine, uluslararası müttefiklere, bölgesel örgütlere, kurumlar arası departmanlara ve sivil toplum kuruluşlarına(STK) dayanmaktadır. Komutanlık, hükümet bütününe yönelik bir yaklaşıma kendisini adanmıştır. Bu nedenle de AFRICOM, Afrikalı ülkelerin savunma, yönetim ve ekonomik kalkınma da dâhil olmak üzere birçok sektörde müttefiklerinin kendilerini geliştirmesine ve güvenliklerini sağlamasına yardımcı olmaktadır.

AFRICOM'UN BÜTÜNSEL DEVLET YAKLAŞIMI

AFRICOM, mütemadiyen bir ehemmiyet ortamı kurmayı amaç edinen, yumuşak bir vazife etkinliğine sahip ve öteki Amerikan devlet kurumlarına kıyasla bünyesinde daha çok insan gücü bulunduran bir coğrafi muharip komutanlığıdır. AFRICOM, 2007 senesinde konuşlanacağı yer ile görevi üzerine, ABD ve Afrika'da mühim görüş ayrılıkları yaşanmış olmasına rağmen hayata geçirilmiş ve kurulduğu 2007 yılından 2012 yılına kadar 5 yıllık bir süreç içerisinde olgunlaşmıştır. AFRICOM'un büyüklüğü ve Birleşik Devletlerin dış ve güvenlik politikasında oynayacağı rol, ABD'deki bazı kurumlarda tedirginlikle karşılanmıştır.

Komutanlığın teşkilatlandırılmasını zorunlu hale getiren iki temel stratejik faktör vardır. Birincisi, Afrika kıtasındaki terörist ve suçlulardan doğan sürekli tehditler ve bilhassa da 11 Eylül saldırılarının ardından bu tehditlerin çoğalmasındır. İkincisi ise, Afrika'nın, hem ABD için mühim doğal kaynakları bünyesinde barındırması hem de 21. yüzyılla birlikte büyüyen bir ekonomik pazara sahip olmasıdır (Brown 2012, 22). Komutanlığın hayata geçirilmesinde etkili olan iki mühim operasyonel neden ise EUCOM'un ve CENTCOM'un 2000'li yılların ortasından itibaren 2007 senesine kadar Ortadoğu'daki Irak'ta ve Güney Asya'daki Afganistan'da operasyonel mücadeleler vermesi ve bu ülkelere çok fazla baskı yapması ile Afrika'da yükselen arbede ve buhranlardır (Ortiz 2008, 3).

AFRICOM, standart bir coğrafi muharip komutanlığının bütün vazife ve mesuliyetlerine sahip olmasından dolayı genellikle 'Coğrafi Muharip Komutanlık' adıyla tanımlanmaktadır. Mütemadiyen bir ehemmiyet alanı yaratmak hedefleyen AFRICOM, daha geniş bir ortamda Joseph S. Nye tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılan 'Yumuşak Güç' vazifesini yerine getirmek amacıyla, Afrika'da askeri ve sivil görevlerden vazifeli bir sivil komutan yardımcısı da görev yapmakla beraber öteki ABD coğrafi muharip komutanlıklarına kıyasla bünyesinde daha çok sivil personel bulundurmaktadır (Ploch 2011, 5).

AFRICOM gibi geçtiğimiz son senelerde bütün muharip komutanlıkları hem yumuşak güce hem de hızla büyümekte olan ABD'deki kurumlar arası koordinasyona daha çok önem vermeye başlamışlardır. Ancak AFRICOM, bu muharip komutanlıklarından ayrı-özel bir yapıya haizdir. AFRICOM'un oluşturulduğu 2007 senesinden önce ABD Savunma Bakanlığı görevlileri, AFRICOM'u daha iyi bir şekilde ABD'deki kurumlarla koordine etmek amacıyla, komutanlığın 4/3'nün Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri ve sivil personelden, geri kalan 4/1'lik kısmın ise kurumlar arası personelden oluşturulacağını ifade etmişlerdir (GAO-09-181 2009). AFRICOM 6 Şubat 2007 tarihinde kurulduğunda, bu açıklamaya uygun bir şekilde teşkilatlandırılmış ve temel yapılanması, kendisini diğer coğrafi muharip komutanlıklarından ayırmıştır.

Kurumlar arası ortaklık çerçevesinde ABD Savunma Bakanlığı yetkilileri, Afrika Komutanlığı'nın Cibuti'deki Camp Lemonnier üssüne; asker ve sivil ilişkiler arası işbirliğinden mesul bir komutan yardımcısı ve Dışişleri Bakanlığı'na mensup 11 memur göndermiştir. Ayrıca CJTF-HOA ve Afrika Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın da (USSOCOM) içinde olduğu, AFRICOM'un altında yer alan 6 komutanlığın her birinde, çoğunlukla Dış Politika Müşaviri sıfatıyla vazifesini yerine getiren Büyükelçi/Konsolos düzeyinde bir dış işleri personeli de bulunmaktadır. Bunlara ilaveten AFRICOM (USAID ve ABD Savunma Bakanlığı hariç), 2013'ten itibaren 11 hükümet dairesi ve ajansından 10'un üstünde sivil çalışanı bünyesinde barındırmaktadır (HHV Report: HHV-09-181 2009). Bu kurumların bazıları ise şunlardır; İstihbarat Teşkilatı, Sahil Güvenlik ve Ulaştırma Güvenliği İdaresi'dir. Bu kurumlardan gelen personellerin bir kısmı AFRICOM'da iletişim yetkilisi olarak, geri kalan bölümü ise gizli bir şekilde görevlerini yerine getirmektedir (Miles 2012).

AFRICOM, 2010 yılından 2020 yılına kadar 10 yıllık bir süreç içerisinde, Afrika kıtasındaki ABD Büyükelçiliklerine bağlı olan Savunma Bakanlığı görevlilerinin sayısını bir hayli yükseltmiştir. ABD’de öteki kurumlar arası dairelerde çalışan ABD Savunma Bakanlığı elemanı ile beraber AFRICOM’un merkezi ve ona bağlı birliklerde kurumlar arası temsilcilik vazifesini de üstlenen bu kişi, ‘Modern Müştereklik’ mantalitesinin görünen yüzüdür. ABD Savunma Bakanlığı’nın bu yeni personelinin bir kısmı, çoğunlukla daha önce Savunma İstihbarat Örgütü’nde (Defence Intelligence Agency-DIA) görev yapmıştır. Bilhassa Afrika uzmanı olarak eğitilen bu kişiler, yarbay yahut albay konumunda kıtada görev yapan güvenlik işbirliği dairelerine gönderilmektedir. Bu ofislerde görevlerine hızla başlayan yeni personeller, Afrika’daki ABD Büyükelçiliklerindeki yetkililerle de sürekli iletişim halindedirler.

SONUÇ

Afrika, Soğuk Savaş dönemi boyunca ihmal edilmiş, incelenmeye değer görülmemiş bir kıta olarak uluslararası sistemde yer almıştır. İki kutuplu sistemin sona ermesi, dünyadaki bütün devletlerin dış politikalarını gözden geçirmelerini gerektirmiş ve bunun neticesinde Afrika, özellikle ABD, Rusya, Çin ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu ilginin nihai sebebi, Afrika’da yer alan önemli hidrokarbon kaynaklarıdır. 21. yüzyılda ABD’nin yaşadığı önemli gelişmeler; 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör olayları, 2002 senesinde ABD Güvenlik Stratejisi’nin ilan edilmesi, 2007 yılında küresel bir ekonomik buhranın yaşanması ve yine 2007’de Afrika Komutanlığı’nın hayata geçirilmesi ABD-Afrika münasebetlerinde yeni bir dönem başlangıcının habercisi olmuştur.

6 Şubat 2007 tarihinde AFRICOM’un kurulmasıyla ABD’nin Afrika’daki birincil hedefi, radikal terör gruplarıyla topyekûn mücadele etmek, önemli enerji yollarının güvenliğini sağlamak ve kıtadan gelebilecek tehditlere cevap vermektir. Bu doğrultuda ABD, Afrika Boynuzu başta olmak üzere Sahel ve Gine Körfezinde terörist saldırılara engel olmak için girişimlerde bulunmuştur. Bilhassa Doğu Afrika ve Afrika Boynuzu (Eritre, Somali, Cibuti ve Etiyopya) olarak tanınan kısım, ABD’nin menfaatleri için merkez bölge konumundadır. ABD açısından bu bölgenin yanı sıra Batı Afrika’da ayrı bir öneme haizdir. Çünkü ABD’nin ihtiyaç duyduğu önemli hidrokarbon kaynakları, Afrika Boynuzundan kara yoluyla Gine Körfezi’ne ve körfezden de deniz taşımacılığıyla New York, Virginia ve Massachusetts’teki limanlara taşınmaktadır. Bu hususta da AFRICOM’a büyük bir rol düşmektedir. AFRICOM, ABD’nin gücü, üstünlüğü ve hegemonyasının korunmasına, ulusal güvenliğinin sağlanmasına ve Afrika’da hem askerî açıdan bölgesel güvenliğin hem de bölgesel ekonomik devamlılığın ABD önderliğinde yapılmasına hizmet etmektedir.

Çin, Rusya ve Türkiye gibi önemli aktörlerin Afrika’ya ilgi duyması, ABD’yi rahatsız etmekte ve ABD’nin kıtaya yönelik dış ve güvenlik politikalarını yeniden gözden geçirmeye itmektedir. AFRICOM kurulmadan önce ABD’nin Afrika’da çok sayıda kurumu ve sivil toplum örgütleri proje ve planlarını birbirlerinden bağımsız bir şekilde uygulamışlardır. ABD, bu koordinasyon eksikliğini AFRICOM’un teşkilat yapısında bütünsel devlet yaklaşımı olarak adlandırdığı yöntemle gidermeye çalışmış ve büyük ölçüde bunu başarmıştır. ABD’nin dış ve güvenlik politikasında bütünsel devlet yaklaşımı, önemli bir değişim ve dönüşüm yaratmıştır. Bu yaklaşım esasen ABD’nin dış ve güvenlik politikasında bugünkü gereksinimlerini gidermek için idari bütünleşmenin altını çizmektedir. Bütünsel devlet yaklaşımı, AFRICOM’un yapısında ve karar alma süreçlerinde sivil yetkililerin daha fazla vazife üstlenmesini ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Buna ilaveten AFRICOM eşgüdümünde, kıtadaki elçilikler düzeyinde her ülkeye özgü ‘ülke timleri’ ismi altında teşkilatlar kurulmuş ve en nihayetinde ABD, Afrika’ya yönelik geniş ve sivil karakterli bir dış politika yaratmıştır.

Afrikalı ülkelerin çoğu egemenliklerini dekolonizasyon (sömürgelerin tasfiyesi) döneminde elde edip bağımsız da olsalar, günümüz uluslararası siyasetinde ayakta durabilmek için dış ülkelere gelen yardımlara muhtaçtır. Afrika'nın önde gelen önemli örgütlerinden biri olan Afrika Birliği, maddi kaynak yoksunluğundan ötürü, kıtanın problemlerine kalıcı çözümler bulmaktan uzak bir durumda kalmıştır. Öte yandan ECOWAS (Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu) gibi önemli bir bölgesel ekonomik topluluk, kıtada yaşanan ve giderek aratarak devam eden işsizlik, yolsuzluk ve güvensizlik benzeri problemlere çözüm bulamamıştır. Örneğin Afrika Birliği tarafından Çad gölü ve çevresinde güvenliği sağlamak adına kurulan Afrika Birliği Somali Kuvveti (AMISOM) yahut Çok Uluslu Müşterek Görev Kuvveti (MNJTF) gibi bölgesel askeri komutanlıklar, süreklilik arz edebilmek için küresel aktörlerin askeri birliklerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yardım çağrılarını kulak veren ABD, AFRICOM'un askeri ve ekonomik yeteneğinden faydalanarak, kıtadaki bölgesel askeri oluşumları desteklemektedir. Ayrıca ihtiyaç duyduğu takdirde ABD, AFRICOM'un sert gücünü de devreye sokarak uluslararası sistemdeki hegemonyasına, Afrika'da tehdit oluşturabilecek problemlerin önüne de geçmektedir.

AFRICOM'un kıta ülkeleri üzerindeki temel çabası, insan haklarına riayet eden, kanunlara bağlı kalan ve Afrika'da istikrara etkin bir şekilde katkıda bulunan yetenekli ve deneyimli ordular geliştirmek olduğu belirtilse de nihai amacının ABD'nin ulusal güvenliğini ve kıtadaki çıkarlarına korumak olduğu bilinen bir gerçektir. Belirtmek gerekirse de AFRICOM'un Afrika'da düzenlediği ortak tatbikatlar; başta ABD'ye yönelik yapılacak terör saldırılarına gözdağı vermekte, kıtadaki müttefik ülkelerin yeteneklerini geliştirmekte, bölgesel güvenliği ve birlikte çalışabilirliği teşvik etmekte ve Afrikalı askerler arasında profesyonel bir askeri ahlakı pekiştirmektedir.

KAYNAKÇA

ADEDEJİ, A. (1999). *Understanding and Mastering African Conflicts: The Quest for Sustainable Peace and Good Governance*. Zeb Books Ltd., London.

AKBAŞ, O. S, (2014). *Afrika Ekonomisi: Umutlar ve Gerçekler*. Dünya Siyasetinde Afrika 1, İsmail Armağan(der.), Ankara: Nobel Yayınları, s.250-400.

American Special Ops "About Us" <https://www.americanspecialops.com/>

ARIEFF, A. (20.05.2011). "Crs Report R41840 US Foreign Aid to Sub-Saharan Africa: Request Fy2012," CRS Report for Congress, Department of Defense and Commerce.

ARSLAN, İ. (2018). "Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 31, s. 125-142.

AYBAR, S. "Afrika'daki Terörün 'Kök'ü Dışarıda", Panorama Khas, <http://panorama.khas.edu.tr/afrikadaki-terorun-koku-disarida-262>

AYBAR, S. (07.01.2020). "Değişen Afrika, Yeni Paylaşım Savaşı Ve Türkiye'nin Stratejisi", Dünya Bülteni, <https://www.dunyabulteni.net/afrika/degisen-afrika-yeni-paylasim-savasi-ve-turkiyenin-stratejisi-h457154.html>

AYBAR, S. (25.11.2016). " Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yeni Aşama", Anadolu Ajansı, Analiz, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-afrika-iliskilerinde-yeni-asama /693041>

- AYDIN, H. (2018). *Amerikan Dış Politikasında Afrika*, 1.Baskı, İstanbul: Alelmas Yayınları.
- AYDIN, H. (2018). “ABD’nin Afrika’ya Yönelik Dış Politikasında Temel Yaklaşımlar (2001-2016)”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- BLANCHE, Ed, (01.02.2009). “AFRICOM's Agenda Still Confuses Africa”, *New Africa*, Issue 481.
- BROWN, D. (2013). “5th Anniversary AFRICOM: The Maturation of a New U.S. Combat Command,” U.S. Africa Command (AFRICOM), *U.S. Army War College Institute for Strategic Studies*, U.S. Department of Defense, Carlisle.
- HAM, C. (01.03.2012). “2012 Statement of Standing: General Carter Ham's Statement Before the House Armed Services Committee,” US Africa Commander, US AFRICOM Public Affairs, Stuttgart, Germany, <https://www.africom.mil/media-room/article/8832/2012-posture-statement-statement-of-general-carter>
- HHV Report: HHV-09-181, “Gao Defense Management Actions Required to Address Partner Concerns, Enhance Inter-Agency Cooperation, and Determine Exact Costs Associated with US Africa Command,” United States Government Accountability Office, February 2009, p.30- 31 <http://www.africom.mil/doc/9187/gao-report-issuesrelated-to-us-africa-command>
- HENRY, C. (23.05.2007). “AFRICOM”, Volunteer Foreign Aid Advisory Committee Public Meeting, https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/052307_fullreport.pdf
- KARAGÜL S., ARSLAN İ. “Afrika’da Barış ve Güvenliğin İnşasında Kıtasal Yaklaşım: Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi”, *Güvenlik Stratejileri*, Sayı: 19, Yıl: 10.
- KARIS, D. “Preparing peacekeepers: Analysis of the African Emergency Operations, Training and Assistance program command and personnel operational skills course” (PhD Thesis), Kansas: Kansas State University, September 2010.
- KAVAS, A. (2019). *Geçmişten Günümüze Afrika*. 3.Baskı, İstanbul: Alelmas Yayınları, 2019.
- KAVAS, A., TANDOĞAN M. (2018). *Uluslararası Siyasetin Odağındaki Kıta Afrika*. 1.Baskı, İstanbul: Alelmas Yayınları, 2018.
- KOŞAR, A. “ABD, Afrika ve AFRICOM”, *Sosyalist Teori ve Politika Dergisi*, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/268-sayi-240/731-abd-afrika-veafricom>
- MCFATE, S. (2007). “US Africa Command: Next Step Or Next Stumble,” *African Affairs*, December 24, 2007.
- MILES, D. (02.06.2012). “AFRICOM's Makeover Promotes 'Government Whole' Approaches,” US Forces Press Service.
- NJINI, F. (06.10.2021). “Africa: Final Conquest for the Pentagon's Global Military Domain,” *Global Research*. <https://www.globalresearch.ca/africa-final-conquestfor-pentagon-s-global-military-sphere-of-influence/26411>
- NYE, J. (2005). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*. (Çeviri: Reyhan İnan Aydın), 1.Baskı, Ankara: Elips Kitap.

- Office, February 2009. <http://www.africom.mil/Doc/9187/Gao-Report-issues-Related-ToUs-Africa-Command>
- ORTİZ, M. (2008). "US African Command: A New Way of Thinking", National Security, 13 March 2008.
- PHAM, P. "Africa in a 'New, New World", Atlantic Council, July 19, 2012 https://www.google.com/search?sxsrf=AOaemvLQaHMGbnU6F_i7WhH56Qi2JGKsJQ:&q=http://www.atlantic+council.+org/images/publications/africa_new_new_world.pdf&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwiz4vXRv6D1AhUGS_EDHUCbAAkQBSgAegQIARA3&cshid=1641588189627556&biw=1366&bih=625&dpr=1
- PLOCH, L. (2009). "A more active American approach to tackling Africa's security challenges?", US Africa Command. http://library.fes.de/Pdf-Files/lpg/lpg-20091/06_A_Ploch_Us.Pdf
- PLOCH, L. (22.06.2011). "African Command: The Strategic Interest of the United States and the Role of the US Army in Africa," Congressional Research Service, Washington DC. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/RL34003.pdf>
- RAPHAEL S. and STOKES D. (01.07.2011). "Globalizing West African Oil: US 'Energy Security' and the Global Economy", International Relations, 87:4, *Royal Institute*, p. 904.
- SARI, B. (2012). "Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2.
- SCHRAEDER, P. (1994). "United States' foreign policy towards Africa: Crisis and Change," *Cambridge University Press*.
- TAMÇELİK, S. (2014). *Küresel Politika 'da Yükselen Afrika*. İstanbul: Gazi Kitapevi Yayıncılık, 2014, s. 32-286.
- VAN DE WALLE, N. (2009). "US Policy Towards Africa: The Bush Legacy and the Obama Administration," *African Affairs*, Vol: 109, No: 434.
- VOLMAN, D. (2009). "Obama, AFRICOM, and the US Military Policy to Africa," Working Paper No. 14, Ed. David Schoenbrun, *African Studies Program*, Northwestern University, Evanston. <https://www.africanstudies.northwestern.edu/Docs/Publications-Research/WorkingPapers/Volman-Obama-Africom.Pdf>
- WALD, C. (09.05.2007). USAF former deputy commander, US European Command, "Climate Change: National Security Threats", 110th US Congress, First Session. <https://www.africom.mil/media-gallery/transcripts>
- WARD, W. (19.03.2019). "Before House Appropriations Committee at Trial at US Africa Command," <http://www.africom.mil/media-room/transcript/6558/transcript-ward-testifies-to-house-appropriations->
- WENDT, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.
- YÜKSEL, M. (2016). "African Geopolitics and the US Africa Policy", *TURKISH STUDIES*-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, Volume 11/2 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, p 1395.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÜZERİNE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ: AFRIKA ÖRNEĞİ

Hakan AYDIN

hakanaydin@klu.edu.tr
0000-0002-5061-5631

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 17.01.2023

Kabul Tarihi
Accepted: 15.06.2023

CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE STUDIES ON INTERNATIONAL RELATIONS: AFRICAN EXAMPLE

ÖZ Makalede Türkiye'deki lisansüstü çalışmalarda uluslararası ilişkiler konusu kapsamında Afrika'ya yönelik eğilimin anlaşılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Ulusal Tez Merkezi'nde 1991 yılından 2020 yılına kadar 30 yıllık dönemde uluslararası ilişkiler çerçevesinde tez başlığında "Afrika" kelimesi geçen 201 tez bulunmuştur. Doküman incelemesi sonucunda tezlerle ilgili içerik analizi yöntemiyle niteliksel ve niceliksel bulgular elde edilmiştir. Öncelikle tez çalışmalarının başlıkları incelenerek öne çıkan temalar belirlenmiştir. Niceliksel olarak "Türkiye ve Afrika ilişkileri" bağlamında çalışmaların öne çıktığı sonucuna ulaşılmış, daha sonra gelen "Çin" ve "ekonomi/ticaret" temaları arasında karşılaştırma yapılmıştır. Üniversite sayısındaki artışın da etkisiyle çalışmaların niceliksel durumu yıllar itibarıyla ele alınmıştır. Öte yandan incelenen çalışmalar içerisinde metot/yöntem kelimesinin geçip geçmemesi üzerinden yapılan değerlendirmede tezlerin % 41'inde metot/yöntem kelimesine rastlanmamıştır. Çalışmalardaki ortalama bölüm sayısı 3,39 iken ortalama sayfa sayısı ise 167,91'dir. Sonuç olarak Türkiye'de Afrika ölçeğinde uluslararası ilişkiler üzerine lisansüstü çalışmalar içerik analiziyle niteliksel ve niceliksel yönden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lisansüstü Çalışmalar, İçerik Analizi, Türkiye ve Afrika İlişkileri, Çin, Ekonomi/Ticaret

ABSTRACT The article aims to understand the trends towards Africa within the scope of international relations in postgraduate studies in Türkiye. In this direction, 201 theses with "Africa" in the title of the thesis are found in the framework of international relations in the 30-year period from 1991 to 2020 at the National Dissertation Center. As a result of the document review, qualitative and quantitative findings are obtained by the content analysis method related to the theses. First of all, the titles of the thesis studies are examined and the prominent themes are determined. It is concluded that the studies stand out quantitatively in the context of "Türkiye and Africa relations", and a comparison is made between the "China" and "economy/trade" themes. Due to the effect of the increase in the number of universities, the quantitative status of the studies has been discussed over the years. On the other hand, the method word is not found in 41% of the theses in the evaluation carried out on the basis of whether the method word is mentioned in the studies examined. The average number of chapters in the studies is 3.39, while the average number of pages is 167.91. As a result, postgraduate studies on African scale are dealt with qualitatively and quantitatively through content analysis.

Keywords: Postgraduate Studies, Content Analysis, Türkiye and Africa Relations, China, Economy/Trade.

GİRİŞ

Türkiye’de uluslararası ilişkiler konusuyla ilgili lisansüstü çalışmalarda artış yaşanmaktadır. Bu durumun lisansüstü eğitim imkanlarının gelişmesiyle paralellik taşıdığı söylenebilir. Artıştaki eğilimin ne yönde olduğunu anlamak alandaki durumun belirlenmesi açısından önem kazanmaktadır. Özellikle tezlerdeki başlıkların çeşitlenmesiyle birlikte lisansüstü alanda değerlendirme zeminini genişlediği görülmektedir. Lisansüstü çalışmalardaki konu başlıklarının kitap ve makale gibi çalışmaları da etkilediği belirtilmelidir. Dolayısıyla lisansüstü alandaki yaklaşımın bu anlamda da önemi büyüktür. 21.yüzyılda Afrika’nın dünya siyasetindeki konumunun yoğunlaşacağı yorumları yapılmaktadır. Nitekim Afrika’ya yönelik çalışmalarda artış gözlemlenmesi de bunun bir sonucudur. Zira Afrika konu başlığına ilgi Afrika’nın hem siyasi tartışmalarda hem de söylemlerde yer bulmasıyla değerlendirilebilir. Özellikle Türk dış politikasında Afrika’ya yönelik yaklaşımın gelişmesi ve bunun yıllar içerisinde kurumsallaşmasının da etkisi bulunmaktadır. Afrika konusunda artan ilginin çalışmalara nasıl yansıdığına görülmesi hususunda Afrika’yla ilgili çalışmaların seyrini incelemek gerekmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye’de Uluslararası İlişkiler (Uİ) bölümlerinde güvenlik çalışmalarına yönelim artırmıştır (Karaosmanoğlu, 2005). Bu noktada uluslararası ilişkiler bölümlerinin sayısındaki değişimin de temel bir faktör olduğu söylenebilir (Tepeciklioğlu, 2013:304). Bu durumun lisansüstü çalışmalara da yansıdığı görülmektedir. Genel itibariyle Türkiye’deki alan çalışmalarının yoğunlaşmasının da etkisi söz konusudur (Keyman ve Ülkü, 2007:102). Alan çalışmalarıyla birlikte uluslararası ilişkiler konularının pratik sonuçlarının incelenmesi mümkün hale gelmiştir. Örneğin bu çalışmada Türk dış politikasının Afrika’ya yönelik değişiminin çalışmalara nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Karşılaştırma açısından Uİ konusu çerçevesinde Avrupa Birliği teması doğrultusunda inceleme yapıldığında 2020 yılına kadar 1354 çalışma ortaya çıkmıştır. Müzakerelerin ve ilişkilerin daha yoğun olduğu 2001-2008 yılları arasındaki tezler tüm tezlerin %37,5’ini oluşturmaktadır. Özellikle 2005 yılının müzakerelere başlangıç yılı olmasından hareketle 2005-2008 yılları arasında tüm çalışmaların %23,9’unun yayınlandığı görülmektedir. Ancak Türkiye ve AB ilişkilerinin 2012’den sonra yavaşlaması 2013-2016 yılları arasındaki çalışmaların sayısında azalmaya yol açmıştır. Zira bu yıllar arasındaki AB ile ilgili tezler diğer yıllara kıyasla %13,8 oranında kalmıştır.

Lisansüstü çalışmalar arasında Afrika’nın konumu değerlendirildiğinde ilgili dönemde uluslararası ilişkiler konusu kapsamında 10 bini aşkın tez bulunmaktadır. Genel tablo içerisinde bu durum %2’ye karşılık gelmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişimin ortaya çıktığı hususunda dış politikayla bağlantı kurulmaktadır. Zira dış politika gündemi çalışmaları şekillendirmektedir. Öte yandan Afrika’ya ilginin temelinde daha önceki yıllarda çalışmaların azlığından dolayı alanda boşluk olmasının da etkisi bulunmaktadır. Pek tabii Afrika’nın dünya siyasetindeki etkinliğinin artmasının çalışmalara yönelimi belirlediği de söylenebilir.

Afrika uluslararası ilişkilerde artan önemine binaen kıtaya ilgili türkçe literatürdeki çalışmalara da değinmek gerekmektedir. Zira Türkiye’de Afrika konusu kapsamında türkçe kaynak sayısındaki artışın lisansüstü çalışmalara yönelik ilgiyle paralellik taşıdığı, ayrıca kaynak ihtiyacı hususunda yardımcı niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Tablo 1’de türkçe literatürdeki uluslararası ilişkiler kapsamında afrika konulu basılı kitapların bilgilerine yer verilmiştir. Söz konusu tabloda Afrika’ya yönelik çalışmaların özellikle son 6 yıllık dönem içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Zira tablodan anlaşılacağı üzere Türkçe literatürde basılı eserlerin %75’i 2017’den sonra yayımlanmıştır. Türkiye-Afrika ilişkileri çerçevesindeki çalışmalar, tüm çalışmaların yaklaşık %30’ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Afrika’yı tanıtım ve ülke özelinde incelemelerin olduğu tematik çalışmalar da konu edinilmiştir. Uluslararası literatürden ise Afrika’yla ilgili tarihsel, sosyal, ekonomik ve siyasi incelemelerin olduğu eserlerin çevirilerinin yapılmasıyla birlikte bu konudaki bilgi havuzu genişlemektedir. Basılı eserlerin yıllar itibarıyla artış sayısına bakıldığında Türk dış politikasındaki Afrika açılım yaklaşımının etkisi altında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1: Türkçe Literatürdeki Uluslararası İlişkilerle İlgili “Afrika” Konulu Basılı Kitaplar

Yıl	Yazar	Kitap Adı
2006	Ahmet Kavas	Osmanlı-Afrika ilişkileri
2006	Ahmet Kavas ve Ufuk Tepebaş	Sahraaltı Afrika
2009	Ramazan Özey	Afrika Coğrafyası
2011	Numan Hazar	Küreselleşme Sürecinde Afrika-Türkiye ilişkileri
2013	Ufuk Tepebaş	Dönüşüm Sürecindeki Sahra altı Afrika
2014	İsmail Ermağan (ed.)	Dünya Siyasetinde Afrika
2015	Mustafa Efe	Afrika’yı Anlamak ve Afrika-Türkiye ilişkileri
2017	Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (ed.)	Afrika Politikası
2017	Ahmet Kavas	Geçmişten Günümüze Afrika
2017	Hece Yayınları	Afrika Özel Sayısı
2018	Serhat Orakçı	Türkiye Afrika ilişkileri
2018	Anadolu Ajansı	Yükselen Afrika
2018	Mürsel Bayram	Güç ve Kimlik Perspektifinden Çin-Afrika ilişkileri
2019	Elem Eyrice Tepeciklioğlu	Türk Dış Politikasında Afrika: Temel Dinamikler, Fırsatlar ve Engeller
2020	İbrahim Kaya	Türkiye’nin Afrika Açılım Kapsamında Türkiye-Sudan ilişkileri
2020	İsmail Ermağan, Elem Eyrice Tepeciklioğlu, Volkan İpek (ed.)	Dünya Siyasetinde Afrika 6
2021	Ensar Küçükaltan	Afrika Notları
2021	Tezer Palacioğlu	Dünyanın Yeni Rekabet Sahnesi Gelişen Afrika-Türkiye İçin Fırsatlar, Tehditler, Rakipler

2021	Mürsel Bayram	Çin-Afrika İşbirliği ve Tarihsel Arka Plan ve Temel Dinamikler
2021	Neba Ridley Ngwa	Zirve Diplomasisi
2021	İsmail Ermağan, Elem Tepeciklioğlu (ed.)	Dünya Siyasetinde Afrika 7
2022	Fatih Şen	Güney Afrika, Etnisite, Toplum ve Siyaset
2022	Mehmet Köse (ed.)	Dönüşümün On Yılı ve Türkiye Somali'nin Çok Katmanlı İlişkilerinin İhyası
2022	Mustafa Ateş	Afrika'da İngiliz Sömürgeciliği ve Post Kolonyal Dönem İlişkiler
2022	Nevzat Balıkçioğlu	Türkiye ve Afrika Arasında Dış Ticaretin Gelişimi
2022	Raif Akbaş	Fransa'nın Güvenlik Stratejisi ve Afrika
2022	İsmail Aydoğan ve Mutlu Sadık Fidan	Afrika'da Sömürgecilik ve Eğitim (3 Cilt)
2022	İsmail Ermağan, Asena Boztaş ve Yunus Turhan (ed.)	Dünya Siyasetinde Afrika 8

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Yıllar itibarıyla Türkiye'deki üniversite sayısındaki değişimin lisansüstü eğitim imkanlarının gelişmesine etkisiyle birlikte tez sayısındaki artışa yansımaları bariz bir sonuçtur. Tablo 2'de belirtildiği gibi 2006 yılında 80 olan üniversite sayısı 2018 yılına gelindiğinde 206'ya yükselmiştir. Bu durumun yıllar içerisinde tez sayılarındaki artışı etkileyen unsurlardan biridir. Ancak Afrika konu başlığıyla ilgili niceliksel değişim öğrenci ve tez danışmanlarının konu başlığı eğilimleriyle anlaşılabilir. Kurumsal artış kapasite inşası oluştururken çalışmayı yürüten kişilerin yaklaşımları etkileyici faktör niteliği taşımaktadır.

Tablo 2: Üniversite Sayısının Yıllar İçerisinde Değişimi

Yıl	Devlet	Vakıf	Toplam
1990	28	1	29
1994	52	3	55
1998	53	14	67
2002	53	20	73
2006	53	27	80
2010	94	39	133
2014	104	80	184
2018	129	77	206

Kaynak: Türkiye Yükseköğretim Sistemi, 2019, [https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher Education in Turkey 2019 tr.pdf](https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher_Education_in_Turkey_2019_tr.pdf) (erişim: 31.10.2022)

Makalede Türkiye'de Afrika'yla ilgili tez çalışmalarının seyrinin nasıl olduğu sorusuna odaklanılmıştır. Bu doğrultuda 'Afrika' anahtar kelime olarak seçilmiş ve içerik analizi yöntemiyle YÖK Ulusal Tez Merkezi veritabanı kullanılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Makalenin ikinci sorunsalı ise uluslararası ilişkiler konu

başlığı çerçevesinde Afrika'yla ilgili lisansüstü çalışmalarda hangi temaların konu edinildiği ve öne çıktığının belirlenmesidir. Bu doğrultuda adında Afrika kelimesinin geçtiği 1990-2020 yılları arasındaki yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Çalışmaların konu başlıkları üzerinden öne çıkan temalar saptanmış ve nicel olarak değerlendirilmiştir. Tez başlıkları birden fazla kelime içerdiği için bir tez konusu kapsamındaki temalar çeşitlenmektedir. İletişim disiplini temelli içerik analizi yöntemiyle birlikte veriler kodlanarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Kodlarla birlikte belirli kategoriler ortaya çıkmıştır. Niteliksel hususlar niceliksel unsurlarla desteklenmiştir. Zira lisansüstü çalışmalarda hangi temaların çıktığının görülmesi ve sayısal olarak verilerle temellendirilmiştir. Literatür çerçevesinde Afrika'yla ilgili taramanın yapıldığı içerik analizi yönteminin kullanılması bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı Türkiye üniversitelerinde gerçekleştirilen lisansüstü çalışmalarda Uİ konusu kapsamında başlığında Afrika kelimesinin yer aldığı tezlerin nitel ve nicel yönlerden incelenmesidir. Öncelikle Afrika'ya yönelik tezlerde hangi temaların öne çıktığının belirlenmesiyle çalışmaların seyrinin anlaşılması hedeflenmiştir. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarının yıllar itibarıyla incelemesiyle dış politikadaki gelişimin çalışmalara etkisi tartışılmaktadır. Özellikle başlıklardaki kavramların tema olarak kaç kez yer aldığının gösterilmesiyle birlikte çalışmalardaki eğilimin ortaya konulması amaçlanmıştır. Öte yandan öne çıkan temalar üzerinden bir sıralamanın yapılmasıyla niceliksel sonuçlara ulaşılmaktadır. Bölgesel çalışmalardaki temaların ne olduğunun anlaşılması gidişat açısından önem taşımakta bu durum hangi konulara yoğunlaşıldığını ve hangi konularda çalışma yapılabileceğini göstermektedir. Makalenin diğer amaçları arasında çalışmaların yıllar içerisindeki durumu, önde gelen temaların değişimi ve tezlerin yıllar içerisindeki artış hızı görülmektedir. Ayrıca tezlerde yöntem/metodun olup olmaması üzerinden yapılan değerlendirmeye birlikte çalışmalardaki ortalama bölüm ve sayfa sayılarına da ulaşılması hedeflenmiştir. Söz konusu alanda durum tespiti yapılmasıyla gelecekteki çalışmalarda farklı konulara yönelim sağlanabilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı doğrultusunda 'Afrika' teması çerçevesinde Türkiye'deki lisansüstü çalışmalardaki alt temalar belirlenmiş, verilerin toplanması hususunda YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden erişim izni verilen tezler değerlendirmeye alınmış, tez başlıkları üzerinden kategorizasyon kurulmuş ve veriler yorumlanmıştır. Makalenin araştırma yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi araştırma konusunun sayısallaştırıldığı bir araştırma tekniğidir (Seggie ve Bayyurt, 2021). Her ne kadar içerik analizi iletişim disiplini temelli ortaya çıksa da disiplinler arası bir hal almış, verilerin anlamlandırılmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte içerik analizi araştırmacıya betimsel bir pencere sunmaktadır. İçerik analizinde araştırma sorusu doğrultusunda belirli bir veri setinde kategoriler kurarak sistematik ve tarafsız sonuçların çıkarılması hedeflenir. İçerik analizinin temeli nicel sonuçlara ulaşılması ve nitel açıklamalar yapılmasıdır.

İçerik analiziyle birlikte tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlara ulaşılmaktadır. Berelson'ın çalışmasında vurguladığı üzere içerik analizi araştırma sorusunun yanıtlanması doğrultusunda her araştırmanın kategori

sistemi analiz malzemesinden oluşmaktadır (Berelson, 1952). İçerik analizi iletişimin içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel betimlenmesiyle ilgili araştırma tekniğidir (Gökçe, 2019). Özellikle sistematik kategorilerin ön plana çıkması, içerik analizinin nicel yönünü desteklemekte, sayısallaştırmayı ve frekansları beraberinde getirmektedir.

İçerik analizi yönteminde veri setinin oluşturulması konusunda belirli tarama ve seçim ölçütleri belirlenmektedir. Daha sonrasında elde edilen nitel araştırma verilerinin işlenmesi, verilerin kodlanması, kategori/temaların bulunması ve bulguların tanımlanması şeklinde aşamalar ortaya çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırma konusuyla paralel olarak kavram, kelime, temalar analiz edilerek nesnellik kurulmaya çalışılmaktadır (Berelson, 1952). Kategorilerin gelişmesi noktasında kodlama ve konu başlıklarının önemine değinmek gerekmektedir.

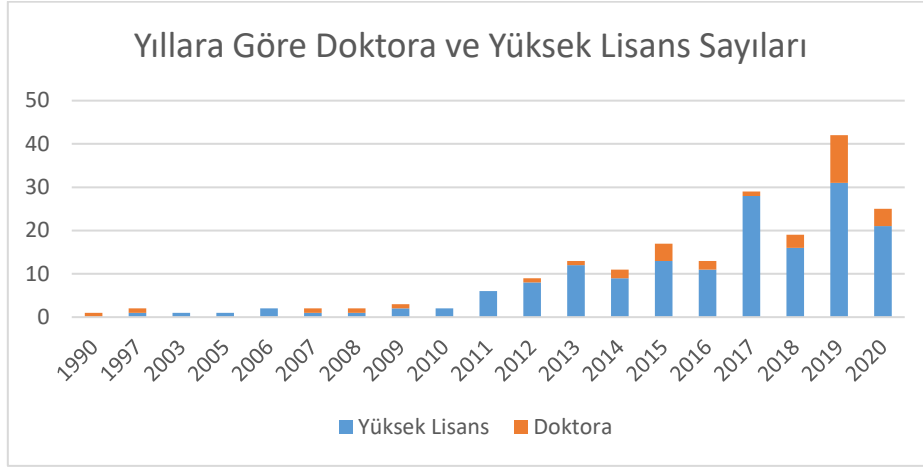
Makalede değerlendirme kapsamındaki çalışmaların içerik analiziyle temaları belirlenmekte yayın yılları, yayımlandıkları üniversiteler, tez türleri, bölüm sayıları, sayfa sayıları gibi hususlar çerçevesinde inceleme yapılmaktadır. Giriş ve sonuç başlıkları bölüm olarak sayılmamıştır. Çalışmanın örneklemini içerisinde Ulusal Tez Merkezi veritabanı üzerinden ulaşılamayan tezler de bulunmaktadır. Elde edilen veriler sayısallaştırılarak tablolar çerçevesinde kullanım sıklıkları ve yüzdeleri doğrultusunda ifade edilmektedir. Nicel ve nitel hususlar bir arada kullanılarak değerlendirme yapılmıştır.

BULGULAR

Makalenin temel bulgusu lisansüstü çalışmaların konu yönünden sınıflandırılmasıdır. Toplam 201 lisansüstü çalışmanın 167'sini yüksek lisans ve 34'ünü doktora oluşturmaktadır. YÖK Tez Merkezi üzerinden 201 çalışmanın 195'ine erişilebilmiştir. Öncelikle tüm tez başlıkları listelenmiş ve tez başlıklarını oluşturan kelimeler temalar şeklinde değerlendirilmiştir. Sonrasında ise toplam temalar içerisinde öne çıkanlar sayısal üstünlükleri yönünden ayrılmıştır. Bu ayırım söz konusu çalışmalardaki eğilimin ne olduğunu yansıtmaktadır.

Toplam 201 lisansüstü çalışmanın 167'sini yüksek lisans ve 34'ünü doktora teşkil etmektedir. Tüm çalışmalar içerisinde yüksek lisans tezlerinin sayısal ağırlığı daha fazladır. 2017 yılında çalışmalar içerisinde doktora tezlerinin payının en düşük olduğu görülmüş, 2019'da en yüksek seviyesine yükselmiştir. Eğilim bu şekilde devam ederse 2023'te çalışmalar arasında doktora çalışmalarının payının yüksek olacağı iddiası ileri sürülebilir. Tezlerin yıllara göre dağılımı Grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tez sayıları incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 3: Tezlerin Yıllar İçerisinde Türlerine Göre Payı

Yıl	Çalışma Sayıları ve Toplam Çalışmalar İçerisindeki Payı			
	Yüksek Lisans		Doktora	
2020	21	%84	4	%16
2019	31	%73,81	11	%26,19
2018	16	%84,22	3	%15,78
2017	28	%96,56	1	%3,44
2016	11	%84,62	2	%15,38
2015	13	%76,48	4	%23,52
2014	9	%81,82	2	%18,18
2013	12	%92,31	1	%7,69
2012	8	%88,89	1	%11,11
2011	6	%100	0	-
2010	2	%100	0	-

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tez sayıları incelenerek oluşturulmuştur.

2010-2020 yılları arasında toplam 186 çalışma gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmaların 157'si yüksek lisans, 29'u doktora düzeyindedir. Toplam çalışmalar içerisinde yüksek lisansın payı %84,4 iken doktoranın payı %15,6'dır. Özellikle 2014'ten itibaren sayılardaki artışla birlikte genel paylardaki değişim de gözlemlenmektedir. Doktora çalışmalarının daha uzun bir süreç gerektirmesinden hareketle bu alandaki niceliksel artışın yeni gelişmeye başladığı söylenebilir.

Tablo 4: Üniversitelere Göre Tez Sayıları

Üniversite	f	%	Üniversite	f	%
Gazi Üniversitesi	17	8,45	Turgut Özal Üniversitesi	2	0,99
Ankara Üniversitesi	16	7,96	Türk Alman Üniversitesi	2	0,99
Medeniyet Üniversitesi	12	5,97	Uludağ Üniversitesi	2	0,99
İstanbul Üniversitesi	11	5,47	Yeditepe Üniversitesi	2	0,99
Marmara Üniversitesi	11	5,47	Yıldız Teknik Üniversitesi	2	0,99
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	9	4,47	Adnan Menderes Üniversitesi	1	0,49
Ufuk Üniversitesi	7	3,48	Afyon Üniversitesi	1	0,49
9 Eylül Üniversitesi	6	2,98	Anadolu Üniversitesi	1	0,49
Aydın Üniversitesi	5	2,48	Ankara Hacı Bayram Üniversitesi	1	0,49
Galatasaray Üniversitesi	5	2,48	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	1	0,49
Selçuk Üniversitesi	5	2,48	Beykent Üniversitesi	1	0,49
Atılım Üniversitesi	4	1,99	Bilkent Üniversitesi	1	0,49
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	4	1,99	Boğaziçi Üniversitesi	1	0,49
İstanbul Ticaret Üniversitesi	4	1,99	Dicle Üniversitesi	1	0,49
Kocaeli Üniversitesi	4	1,99	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1	0,49
Koç Üniversitesi	4	1,99	Fatih Üniversitesi	1	0,49
Sakarya Üniversitesi	4	1,99	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi	1	0,49
Trakya Üniversitesi	4	1,99	Gelişim Üniversitesi	1	0,49
Yalova Üniversitesi	4	1,99	Giresun Üniversitesi	1	0,49
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	3	1,49	İbni Haldun Üniversitesi	1	0,49
Akdeniz Üniversitesi	3	1,49	İstanbul Şehir Üniversitesi	1	0,49
Hacettepe Üniversitesi	3	1,49	İzmir Ekonomi Üniversitesi	1	0,49
Harp Akademileri Kom.	3	1,49	Polis Akademisi	1	0,49
Kırıkkale Üniversitesi	3	1,49	Sabancı Üniversitesi	1	0,49
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	3	1,49	Süleyman Demirel Üniversitesi	1	0,49
Bahçeşehir Üniversitesi	2	0,99	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	1	0,49
Bilgi Üniversitesi	2	0,99	Yaşar Üniversitesi	1	0,49

Dumlupınar Üniversitesi	2	0,99	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	0,49
Erciyes Üniversitesi	2	0,99	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	1	0,49
Kadir Has Üniversitesi	2	0,99	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1	0,49
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	0,99			

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemde üniversitelere göre tez sayıları incelenerek oluşturulmuştur.

Üniversitelere göre tez sayıları Tablo 4'te gösterilmiştir. Gazi Üniversitesi ilk sırada yer alırken, Ankara Üniversitesi takip etmekte, daha sonra Medeniyet Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi yer almaktadır. Üniversitelere göre dağılıma bakıldığında çalışmaların sayısal olarak fazlaştığı ilk 5 üniversitenin %33,3'lük kısmını teşkil ettiği söylenebilir. Ankara ve İstanbul illerinden üniversiteler ilk 5 sırada yer almaktadır. Çalışmaların 61 farklı üniversitede yapıldığı görülmektedir. İlk 11 sırada yer alan üniversitede yayımlanmış çalışmaların sayısı %51,7 ile yarısından fazlaştığı görülmektedir. Tezlerin hangi bölümlerde yayınlandığına bakıldığında 129'u Uluslararası İlişkiler, 27'si Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde hazırlanırken, 5 tez İktisat alanındadır. Söz konusu çalışmaları gerçekleştiren uluslararası öğrenci sayısı ise 78'dir. Bu husus ilgili dönemde incelenen tezlerin %39'a yakın oranını uluslararası öğrencilerin yazdığını göstermektedir.

Grafik 2'de tüm tezlerin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Son 10 yıllık dönemde her ne kadar farklılaşmalar söz konusu olsa da, artan eğilimli bir grafik ortaya çıkmaktadır. Ayrıca lisansüstü çalışmaların asgari ve azami tamamlanma süresine bakıldığında Doktora çalışmaları için 4-6 yıl, yüksek lisans çalışmaları 2-3 yıl söz konusudur. Doktora çalışmaları için ortalama 5 yıl, yüksek lisans çalışmaları için ise 2,5 yıllık ortalama süreyle karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda ortalama 4 yıllık trendlerle çalışmaların sayısal durumuyla ilgili bir değerlendirme yapılabilir.

Grafik 2: Tüm Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tez sayıları incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 5'te dörder yıllık dönemlerle çalışma sayılarındaki değişim incelenmektedir. Her ne kadar artış hızında düşüş görülebilse de, çalışma sayılarındaki artış eğiliminin sürdüğü izlenmektedir. Türk dış politikasında Afrika'ya yönelik açılım sürecinde hareketle incelendiğinde özellikle 2010-2014 yılları arasında baz etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Belirli Periyotlarda Tez Sayılarındaki Artış Hızı

Yıllar	Artış Hızı
2007-2011	%200
2008-2012	%350
2009-2013	%333
2010-2014	%450
2011-2015	%183
2012-2016	%44
2013-2017	%123
2014-2018	%72
2015-2019	%121
2016-2020	%92

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tez sayıları incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 6’da yöntem/metot kelimelerinin tezlerde kullanımı üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Yöntem/metot kelimeleri üzerinden incelemede toplam 195 çalışma içerisinde 115 çalışmada yöntem/metot kelimesi geçerken, 80 çalışmada ise geçmediği görülmüştür. Doktora çalışmalarının 26’sında yöntem/metot kelimesi yer alırken, 7 çalışmada bulunmamaktadır. Yüksek lisans çalışmalarının 89’unda yöntem/metot kelimesi geçiyorken, 73 çalışmada ise bu kelimelere rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu durum tezlerde hangi yöntem/metotun kullanıldığını belirsiz kılmaktadır.

Tablo 6: Tezlerde Yöntem/Metot Kelimesinin Kullanımı

Yöntem/Metot kelimesinin var olup olmaması	Tüm Çalışmalar		Doktora Çalışmaları		Yüksek Lisans Çalışmaları	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Var	115	59	26	79	89	55
Yok	80	41	7	21	73	45
Toplam	195	100	33	100	162	100

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 7: Tezlerin Ortalama Bölüm ve Sayfa Sayıları

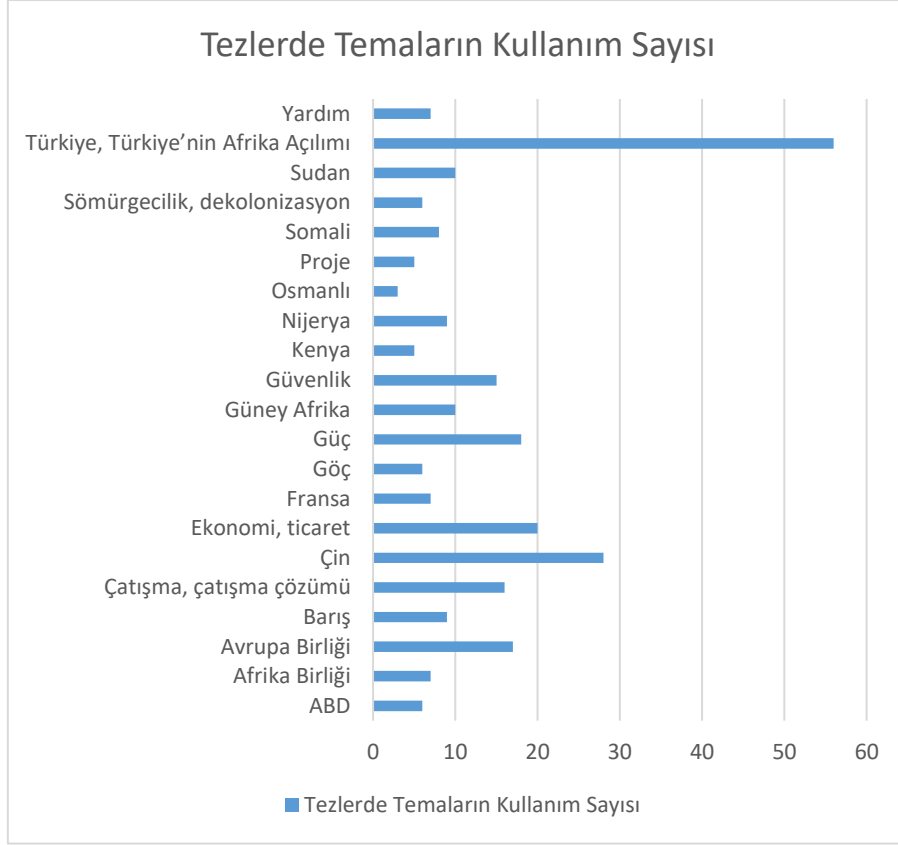
Çalışmalar	Ortalama Bölüm Sayısı	Ortalama Sayfa Sayısı
Yüksek Lisans	3,26	139,49
Doktora	4,03	307,5
Tüm Tezler	3,39	167,91

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 7’de ise tezlerin ortalama bölüm ve sayfa sayıları incelenmiştir. Tüm tezlerdeki ortalama bölüm sayısı 3,39 iken ortalama sayfa sayısı 167,91’dir. Doktora çalışmalarındaki ortalama bölüm sayısının 4,03 olduğu görülürken ortalama sayfa sayısı 307,5 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek lisans çalışmalarındaki ortalama bölüm sayısı ise 3,26 olmuştur. Yüksek lisans çalışmalarındaki ortalama sayfa sayısı 139,49’dur.

Çalışmaların başlıklarında geçen tema bazında değerlendirilebilecek kelimelere odaklanılarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Toplam 21 kelime tema olarak belirtilirken Türkiye’nin Afrika açılımıyla ilgili çalışmalar ön plana çıkmış, daha sonra Çin ve ekonomi/ticaret gelmiştir. Temalar içerisinde ülkeler, ittifaklar ve kavramlar yer almaktadır. Kelimelerin kullanım miktarlarının yer aldığı grafikte temaların niceliksel yoğunluğu görülmektedir. Tema bazında “Türkiye’nin Afrika Açılımı” sürecini değerlendiren çalışmaların öne çıkması doğal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Zira Türk dış politikasında Afrika’ya yönelimin büyük bir rolü bulunurken bu durum lisansüstü alandaki tartışmaları etkilemektedir.

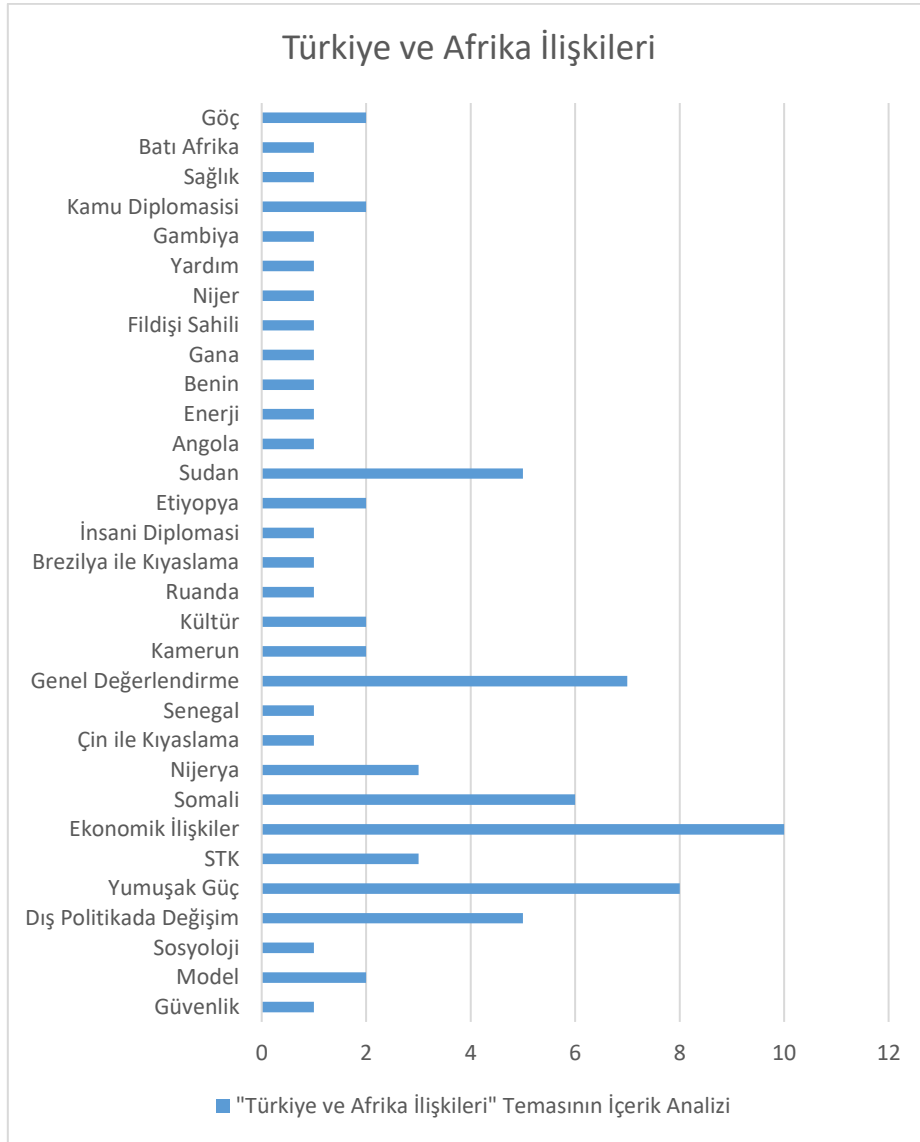
Grafik 3: İçerik Analizi Sonucunda Temaların Kullanım Sayısı

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

“Türkiye ve Afrika İlişkileri” teması içerisinde hangi alt temaların ortaya çıktığı sorusu üzerinden hareket edilerek 33 temanın bulunduğu Grafik 4 oluşturulmuştur. Grafik 4’te görüldüğü üzere “ekonomik ilişkiler” birincil konumda yer alırken, sırasıyla “yumuşak güç”, “genel değerlendirme”, “Somali”, “Sudan”, “Dış Politikada Değişim” temaları gelmiştir. Tez konularını oluşturan temalarda ülke ve kavram incelemeleri doğrultusunda çeşitlilikle karşılaşıldığı söylenebilir.

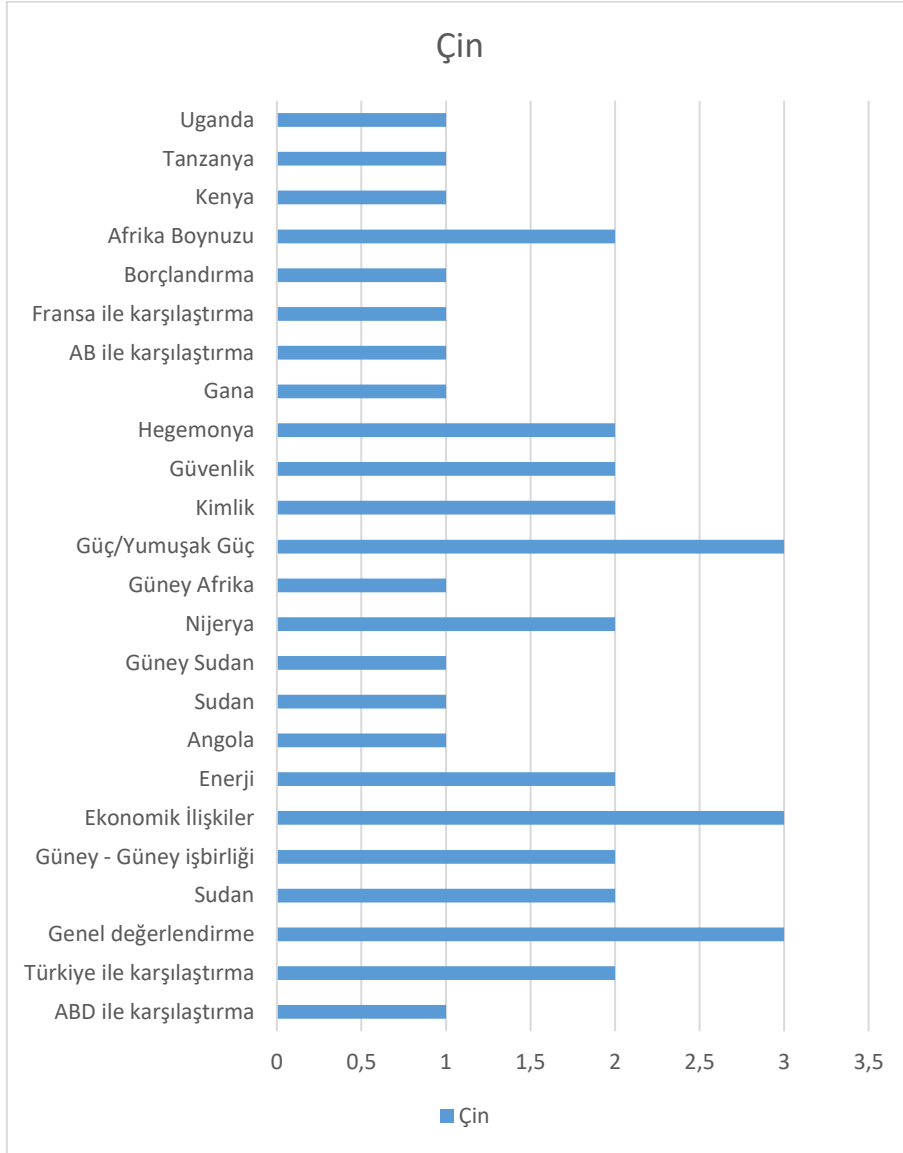
Grafik 4: “Türkiye ve Afrika İlişkileri” Temasının İçerik Analizi

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

“Çin” teması içerisinde ise 24 temanın bulunduğu Grafik 5 oluşturulmuştur. Grafik 5’te “Ekonomik İlişkiler”, “Genel Değerlendirme”, “Yumuşak Güç” temaları öne çıkarken, ülkesel, bölgesel ve kavramsal düzeydeki tartışmaların genişlediği gözlenmektedir. Özellikle “Güney-Güney İşbirliği” ve “Hegemonya” temaları Çin’in Afrika’daki faaliyetlerine iki farklı pencereden bakıldığını göstermektedir.

Grafik 5: “Çin” Temasının İçerik Analizi

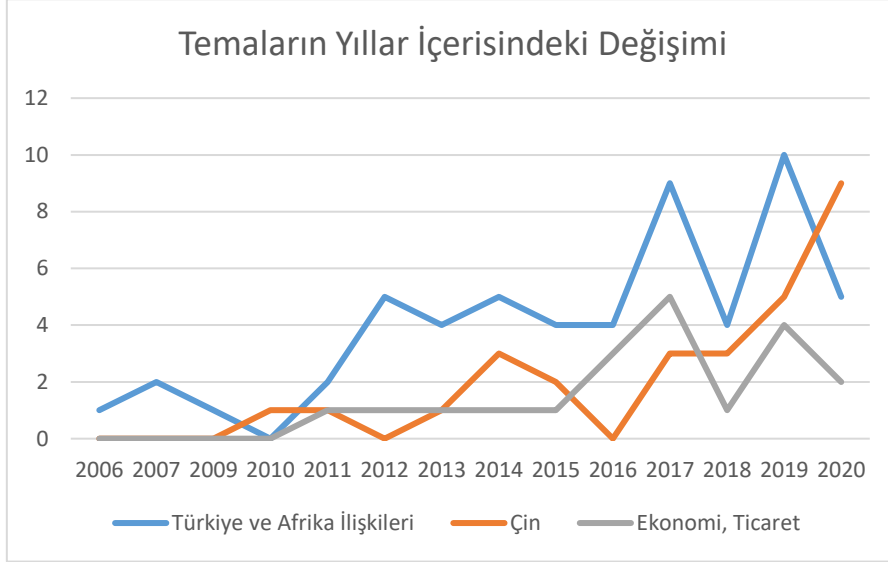
Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

Grafik 6’da toplam çalışmalar içerisinde ilk üç tema olarak görünen başlıkların yıllar içerisindeki durumu değerlendirilmektedir. Grafikten çıkarılacak yorumlardan birincisi Türkiye’nin Afrika’ya açılım sürecinin öne çıkmasıyla Türkiye ve Afrika ilişkilerinin ele alındığı tez çalışmalarının sayısında artış gözlemlenmektedir. Ekonomi ve Ticaret kelimelerinin de paralellik arz ettiği görülmektedir. Ekonomi ile ilgili çalışmaların sayısı 2017’den sonra 12 olarak gerçekleşmiştir. Türk dış politikasındaki değişim Afrika’ya yönelik tartışmalara da yansımaktadır. Türkiye’nin Afrika’ya açılımı, konuyla ilgili lisansüstü çalışmalarda eğilimin artmasıyla da uyum göstermektedir. Bir başka çıkarım ise, 2016 yılı sonrasında Çin’e yönelik çalışmalarda artış yaşandığıdır. Çin’in çalışmalarda artan konumu küresel güçlerin bölgeye yönelik politikalarının

karşılaştırılması ve değerlendirilmesi üzerinden anlaşılabilir. Zira 2017’den önce Çin’le ilgili çalışmaların sayısı 8 iken 2017’den sonra 20 olmuştur.

Grafik 6: Öne Çıkan Temaların Yıllar İçerisindeki Değişimi

Kaynak: Yazar tarafından ilgili dönemdeki tezler incelenerek oluşturulmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu makalede Uluslararası ilişkiler alanına Afrika’yla ilgili lisansüstü çalışmaların nasıl yansıdığı incelenmiş ve tezlerde Afrika’ya yönelik eğilim anlaşılmıştır. Ulusal Tez Merkezi’nde uluslararası ilişkiler konusu kapsamında 1991’den 2020’ye kadar 30 yıllık dönemde tez başlığında “Afrika” kelimesi geçen 201 tez araştırmaya dahil edilmiştir. Toplam 201 lisansüstü çalışmanın 167’sini yüksek lisans ve 34’ünü doktora oluşturmaktadır. Doküman incelemesi sonucunda tezlerle ilgili içerik analizi yöntemiyle niteliksel ve niceliksel bulgular ortaya çıkmıştır. Tez çalışmalarının başlıkları temalar olarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda temalar; “ABD”, “Afrika Birliği”, “Avrupa Birliği”, “Barış”, “Çatışma”, “Çin”, “Ekonomi/Ticaret”, “Fransa”, “Göç”, “Güç”, “Güney Afrika”, “Güvenlik”, “Kenya”, “Nijerya”, “Osmanlı”, “Proje”, “Somali”, “Sömürgecilik”, “Sudan”, “Türkiye”, “Yardım” şeklinde ortaya çıkmıştır.

Öncelikle Türk dış politikasındaki Afrika’ya açılım yaklaşımıyla birlikte “Türkiye ve Afrika ilişkileri” bağlamında çalışmaların öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra ise tezlerde “Çin” ve “ekonomi/ticaret” temalarının yer aldığı görülmektedir. Tez sayılarındaki değişim dönemsel olarak incelendiğinde artış hızında düşüş gözlemlense de yükselişin sürdüğü söylenebilir. Özellikle incelenen çalışmalarda hangi metot/yöntemin kullanıldığı sorusunun yanıtlanabilmesi için metot/yöntem kelimesinin geçip geçmemesi üzerinden yapılan değerlendirmede tezlerin % 41’inde metot/yöntem kelimesine rastlanmamıştır. Doktora tezlerinde bu hususla ilgili oran % 21 iken, yüksek lisans tezlerinde % 45’tir. Dolayısıyla ilgili tezlerde hangi metot/yöntemin kullanıldığı hususunda bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan çalışmalardaki ortalama bölüm sayısı 3,39 iken ortalama sayfa sayısı ise 167,91 olmuştur. Doktora çalışmalarındaki ortalama bölüm sayısı

4,03 iken yüksek lisans çalışmalarında 3,26'dır. Doktora çalışmalarındaki ortalama sayfa sayısı 307,5 iken yüksek lisansta 139,4'tür.

Türkiye'de yayımlanan kitaplarda Türkiye ve Afrika ilişkileri, dış politikanın yeni gündemini oluşturması yönünden ele alınmaktadır. Özellikle ilişkilerle ilgili tartışmaların Osmanlı Devleti bakiyesi üzerinden geliştirildiği görülmektedir (Kavas, 2006; Hazar, 2016; Orakçı, 2018). Bu durum tarihsel perspektifin vurgulandığı anlamına gelmektedir. Öte yandan ekonomik ilişkilerin artmasının göstergesi olarak dış ticaret verileri yansıtılırken TİKA, YTB, YEE, THY gibi kurumlar üzerinden sosyal ilişkiler yumuşak güç tabiriyle ele alınmaktadır (Tepeciklioğlu, 2019). Söz konusu kitapla paralel olarak makalenin bulguları içerisinde ekonomik ilişkiler, yumuşak güç temaları ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla basılı eserler ve lisansüstü çalışmalar arasında inceleme konuları hususunda uyum göze çarpmaktadır. Ayrıca kitaplarda Türkiye ve Afrika ilişkileri genel değerlendirmesinin dışında ülke özelinde incelemelerin yapılması (Ermağan ve Tepeciklioğlu, 2021; Kaya, 2020), bu hususta açıklayıcılığı artırmaktadır. Çalışmalarda Türkiye ve Afrika'nın birbirleri için önemlerinin ifade edilmesi ilişkilerin neden geliştirilmesi gerektiğini destekler.

Türk dış politikasındaki yönelimlerin akademik çalışmaları etkilediği iddiası bu makalede kanıtlanmaktadır. Her ne kadar akademik çalışmaların dış politikayı takip etmesinin dezavantajı bulunsa da etkiye maruz kaldığı oldukça açıktır. Türkiye'de lisansüstü düzeydeki Afrika ile ilgili çalışmalardaki eğilimin ne olduğunun bilinmesi hedeflenmiş ve içerik analiziyle birlikte ortaya çıkan tema ve alt temalarla bu durum ortaya konulmuştur. Neticede Uİ literatüründe Afrika'yla ilgili hangi konularda çalışma yapılabileceğinin yansıtılması, çalışılmamış tema bulunmasına ve temaların çeşitlenmesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

BERELSON, B. 1952. *Content Analysis in Communication Research*, The Free Press.

ERMAĞAN, İ. & TEPECİKLİOĞLU, E.E. (Ed.). 2021. *Dünya Siyasetinde Afrika 7*, Nobel Akademik Yayıncılık.

GÖKÇE, O. 2019. *Klasik ve Nitel İçerik Analizi, Felsefe, Yöntem ve Uygulama*, Çizgi Kitabevi.

HAZAR, N. 2016. *Türkiye-Afrika İlişkileri*, Akçağ Yayınları.

KARAOSMANOĞLU, A. 2005. Workshop Report "International Relations Studies and Education in Turkey, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(6), 131-147.

KAYA, İ. 2020. *Türkiye'nin Afrika Açılım Kapsamında Türkiye Sudan İlişkileri (1998-2018)*, Dora Yayınları.

KAVAS, A. 2006. *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları.

KEYMAN, E.F. & ÜLKÜ, N.E. 2007. Türkiye Üniversitelerinde Uluslararası İlişkiler Ders Müfredatı, *Uluslararası İlişkiler*, 4(13), 99-106.

ORAKÇI, S. 2018. *Türkiye Afrika İlişkileri: Tarihi Süreç, Yaklaşımlar ve Beklentiler*, Pelikan Basım.

SEGGIE, F.N. & BAYYURT Y. (Ed.). 2021. *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (3.Baskı), Anı Yayıncılık.

TEPECİKLİOĞLU, E.E. 2013. Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Lisans ve Lisansüstü Ders Programlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 303-316.

TEPECİKLİOĞLU, E.E. 2019. *Türk Dış Politikasında Afrika*, Nobel Akademik Yayıncılık.

YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK H. 2006. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.

YÖK. 2019. Türkiye Yükseköğretim Sistemi,

<https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher Education in Turkey 2019 tr.pdf> (erişim: 31.10.2022).